

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ, δ.φ.
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ.φ.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ 1978

Θεωρήμενο ετήσιον Γραμματείας του Κορρά
μέ την πράξιν αριθ. 70/79 του
Γραμματος Μ.Ε του ΚΕΑΜΕ.

Ο Πρόεδρος

Η Γραμματεία

Τ Πανεπιστήμιον

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ Διασκευών.
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Με απόφαση της Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ δι-
δακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυ-
κείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως
Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως τα δι-
δακτικά βιβλία του Δημοτικού, Γυμνασίου και Λύ-
κειου τμήνονται από τον Οργανισμό Βιβλίων
Διδακτικών Βιβλίων και μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

42247

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ, δ.φ.
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ.φ.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ Ο ΟΡΟΣ

Σωκράτης, Σπινόζα 16

Δι' αφοσίωσιν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ ἀδύνατον, ἀλλ' οἱ ἀδύνατοι μὲν πολλοὶ καὶ ἀσθενεῖς βούλονται τὸ καλὸν ποιεῖν.

Πλάτων, Ἄλκιμος - Γαλιανός, Ἡ ἀσθενὴς καὶ ἀδύνατος ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας καὶ Σωκράτη, Ἄλκιμος 1968, σελ. 30 το

Πλάτων, Σωκράτης, 203 α - 204 β, σελ. 1. Ν. Γαλιανός

Εἰσαγωγή: Ὁ Πλάτων ἀναφέρει τὸ Σωκράτη μὲν μεταφράζων τὸν ἄριστον μὲν ἀνθρώπον καὶ τὴν ἀρετήν καὶ τὴν ἀλήθειαν.

Τὴν δὲ ἀρετὴν τὴν καλὴν καὶ τὴν ἀλήθειαν τὴν δ' ἐπιστήμην
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1978

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Τ. ΑΥΚΕΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΑΚΡΙΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1978

Α' ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - Ο ΟΡΟΣ

Ξενοφάνης, απόσπασμα 18 :

Δέ φανέρωσαν από την αρχή τά πάντα οί θεοί στους ανθρώπους, άλλ' οί άνθρωποι μέ πολύχρονη αναζήτηση βρίσκουν τό καλύτερο.

Βιβλιογραφία : "Αννας Κελεσίδου - Γαλανού, 'Η κάθαρση τῆς θεότητας στή Φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη, 'Αθήνα 1969, σελ. 50 ἐπ.

Πλάτων, Συμπόσιον, 203 c — 204 b, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Εἰσαγωγή. Ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὸ Σωκράτη νά μεταφέρει τοὺς λόγους μιᾶς μάντισσας ἀπὸ τῆς Μαντίνειας γιὰ τὸν Ἔρωτα - φιλόσοφο.

Ἐπειδὴ λοιπόν εἶναι τοῦ Πόρου καὶ τῆς Πενίας γιὸς ὁ Ἔρως, βρίσκεται σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν κατάστασι. Καὶ πρῶτα πρῶτα εἶναι πάντα φτωχὸς καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἀπαλὸς καὶ ὁμορφος, ὅπως νο-

μίζουν οι πολλοί, αλλά σκληρός και ακατάστατος και ανυπόδετος και άστεγος, πλαγιάζει πάντα χάμω και χωρίς στρώμα, κοιμάται στο ύπαιθρο, στis θύρες και στους δρόμους, έχοντας τής μητέρας του τή φύση, πάντα μέ τή φτώχεια σύντροφος. Καί κατά τόν πατέρα του πάλι είναι επίβουλος στους δμορφους και στους καλούς, όντας άνδρείος και φιλοκίνδυνος και όλόσφιχτος, κυνηγός δυνατός, πάντα πλέκοντας κάποια σχέδια, κι επιθυμητής τής φρόνησης και είναι άξιος και νά τήν εύρ , φιλοσοφώντας σέ όλη του τή ζωή, δυνατός γοητευτής και φαρμακευτής...¹ Καί πάλιν είναι ανάμεσα στή σοφία και στήν άμάθεια. Γιατί τό πράγμα είναι τουτο : από τούς θεούς κανένας δέν φιλοσοφεί, μήτε έχει τόν πόθο νά γίνει σοφός, γιατί είναι. Μήτε κανείς άλλος, άν είναι σοφός, δέν φιλοσοφεί. Μήτε πάλιν οί άνόητοι φιλοσοφούν, μήτε θέλουν νά γενούν σοφοί· γιατί αυτό δά είναι ή άμάθεια, μή όντας μήτε δμορφος και καλός μήτε φρόνιμος, νά νομίζεις, πώς σου είναι αυτό άρκετό. Δέν ποθει λοιπόν έκείνος πού δέν πιστεύει, πώς του λείπει τίποτε, αυτό πού δέν θά πίστευε, πώς του λείπει.

Ποιοί λοιπόν, είπα έγώ (δηλ. ό Σωκράτης), Διοτίμα, είναι έκείνοι πού φιλοσοφούν, άφοϋ δέν είναι μήτε οί σοφοί μήτε οί άνόητοι; Φανερό δά, είπε, είναι τουτο και σέ ένα παιδί, πώς έκείνοι πού βρίσκονται ανάμεσα σ' αυτούς τούς δύο, κι άπ' αυτούς δά είναι και ό Έρως. Γιατί ή σοφία είναι από τά πιό δμορφα πράγματα, και ό Έρως είναι Έρως γιά τό δμορφο· ώστε είναι ανάγκη ό Έρως νά είναι φιλόσοφος...²

1. Πρβλ. τά λεγόμενα στό διάλογο Μένων 84 b - d, όπου ό Πλάτων βάζει τό Σωκράτη νά δείξει στό Μένωνα πώς έφερε τόν άπαιδευτο σκλάβο στό σημείο, ένώ πρίν άπαντούσε σάν νά ήταν άνθρωπος πού γνωρίζει, νά βεβαιωθεί γιά τήν άμηχανία του, κι άν «δέ γνωρίζει, τουλάχιστο νά μή νομίζει ότι γνωρίζει». Ό Σωκράτης ρωτά : «Δέν είναι αυτό καλύτερη κατάσταση του πνεύματος, αναφορικά μέ τό πράγμα πού άγνοούσε ; ... κάνοντάς τον (δηλ.) νά άπορεί και ναρκώνοντάς τον όπως ή θαλασσινή νάρκη ;»
2. Πρβλ. τά χωρία :
 - α) Πλάτων, Άπολογία 38 a : «Ό... άνεξέταστος βίος ου βιωτός άνθρωπω».
 - β) Πλάτων, Λάχης 194a : «Έμεις επί τή ζητήσει επιμεινώμεν τε και καρτερήσωμεν».

Βιβλιογραφία : Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, 1970 ⁵, σ.σ. 150 - 151.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Εἰσαγωγή. Τό ἐρώτημα «ποῖός εἰμαι» εἶναι ὁ πυρήνας τῶν κειμένων πού ἀκολουθοῦν. Στό πρωτό ἡ ἀναζήτηση τῆς αὐτογνωσίας γίνεται σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τήν ἀναζήτηση τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων καί πρὸς τήν ἀντίκρουση τοῦ μύθου. Πρωταρχικό μέλημα τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ ὁ Σωκράτης τήν αὐτοσυνείδηση. Στό δεύτερο κείμενο σωτηριακή ἀπάντηση στό ἐρώτημα «ποῖός εἰμαι» ἀποτελεῖ ἡ γνώση καί σωτηριακή πράξη τό βάπτισμα. Στό τρίτο τό ἐρώτημα, πού ἐννοεῖται, συνοδεύει ἡ ἀγωνία τοῦ μηδενός καί ἡ βεβαιότητα τῆς τυχαιότητος.

Πλάτων, Φαῖδρος 229 ἐπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἐγὼ ὅμως . . . βρίσκω πὼς αὐτά τά πράγματα ἔχουν βέβαια τὴ χάρη τους, ἀλλὰ χρειάζεται νά εἶναι κανεῖς πολὺ δυνατός σ' αὐτά . . . καί θά χάσει πολὺν καιρό . . . Κι ἐμένα δά δέν μοῦ μένει καθόλου καιρός γι' αὐτά. Καί ἡ αἰτία, φίλε μου, γι' αὐτό εἶναι τούτη : δέν μπορῶ ἀκόμα, καθὼς λέει τό Δελφικό ρητό, νά γνωρίσω τόν ἑαυτό μου. Μοῦ φαίνεται λοιπόν πὼς εἶναι γελοῖο, ἐνόςω δέν ξέρω ἀκόμα τοῦτο, νά νοιάζομαι γιὰ τά ξένα πράγματα. Γι' αὐτό λοιπόν τ' ἀφήνω αὐτά ὅπως εἶναι καί . . . νοιάζομαι . . . γιὰ τόν ἑαυτό μου, νά ἰδῶ μήπως εἰμαι κανένα θηρίο πῶς μπερδεμένο καί πῶς φουσκωμένο ἀπὸ τόν Τυφώνα ἢ κανένα πῶς ἡμερο καί πῶς ἀπλό ζῶο, πού τοῦ ἔχει τάξει ἡ φύση νά ἔχει μερδικό ἀπὸ κάποιον θεῖο καί ἀπλό κληρο.

Οὐαλεντίνος, εἰς Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, Ἐπιτομαὶ ἐκ τῶν Θεοδότου, 78, μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ὅτι μᾶς ἐλευθερώνει δέν εἶναι μόνον τό βάπτισμα, ἀλλὰ καί ἡ γνώση γιὰ τό ποιοὶ ἤμεθα καί ποιοὶ ἐγίναμε, ποῦ ἤμεθα καί ποῦ μέσα ἐριχθήκαμε, πρὸς τά ποῦ σπεύδουμε, ἀπὸ ποῦ θά λυτρωθοῦμε, καί ἡ γνώση τοῦ τί εἶναι γέννηση καί τί ἀναγέννηση.

Βιβλιογραφία : Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Φιλοσοφία καί Ὑπαρξισμός, «Φιλοσοφία» 2 (1972), σελ. 19.

Ζ.-Π. Σάρτρ, 'Η Ναυτία, μετάφρ. Μ. Λαέρτη, σελ. 183 :

Δέν παραξενεύτηκα, ἤξερα πολύ καλά ὅτι αὐτό ἦταν ὁ Κόσμος, ὁ Κόσμος μ' ὅλη τή γύμνια του πού ἄξαφνα ἀποκάλυπτε τόν ἑαυτό του, κι ἐγώ πνιγόμενα ἀπό μανία γι' αὐτό τό πελώριο παράλογο πλάσμα. Δέν μπορούσες μήτε κάν ν' ἀναρωτηθεῖς ποῦθε ἦρθαν ὅλα αὐτά, ἢ πῶς ἦταν δυνατόν νά ὑπάρχει ἕνας κόσμος παρά νά εἶναι ἀνύπαρκτος. Ἦταν ἀκατάληπτο, ὁ κόσμος ἦταν παρῶν παντοῦ, μπροστά, πίσω. Τό τίποτα ἦταν πρίν ἀπ' αὐτόν... Δέν ὑπῆρξε οὔτε στιγμή πού θά μπορούσε ὁ κόσμος νά μὴν ὑπάρχει... μέ σκοπό νά φανταστεῖς τήν ἀνυπαρξία, θά 'πρεπε νά 'σαι κιόλας ἐκεῖ, μέσα στόν κόσμο, μέ τά μάτια σου ὀρθάνοιχτα καί ζωντανός· ἡ ἀνυπαρξία ἦταν μόνο μιά ιδέα μέσα στό κεφάλι μου, μιά ὑπαρκτή ιδέα ἐπιπλέοντας σ' ἐκείνη τήν ἀπεραντοσύνη.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ : ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ἢ ΕΠΙΣΤΗΜΗ;

Εἰς α γ ω γ ῆ. Παραθέτουμε ἐδῶ τρία κείμενα : τό πρῶτο καί τό τρίτο εἶναι ἐνδεικτικά γιά τό μή διδακτό τῆς Φιλοσοφίας. Τό δεύτερο εἶναι τοῦ Χρῆστσερλ, πού ἀντίθετα στήν «παγκόσμια... φιλοσοφική γραμματεία... παλαιότερη καί νεώτερη», θέλει τή Φιλοσοφία αὐστηρή ἐπιστήμη.

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου, μετάφρ. Γρ. Λιόνη, Ἀναγνωστίδης, σσ. 613 - 614 :

Ἡ Φιλοσοφία δέν εἶναι παρά ἡ ιδέα μιᾶς δυνατῆς ἐπιστήμης, πού δέν πραγματοποιήθηκε πουθενά, πού ζητᾶ κανεῖς νά πλησιάσει ἀπό διαφορετικούς δρόμους, ὥσπου ν' ἀνακαλύψει τό μοναδικό μονοπάτι, πού οἱ αἰσθήσεις κάνουν δύσβατο, κι ὥσπου νά κατορθώσει, ὅσο εἶναι ἀνθρώπινα δυνατό, νά ἐξομοιώσει τό ὥς τώρα ἀποτυχημένο ἀντίγραφο στό πρότυπο. Ὡς τότε κανεῖς δέν μπορεῖ νά μάθει Φιλοσοφία. Γιατί ποῦ βρίσκεται ἡ Φιλοσοφία; ποιός τήν κατέχει κι ἀπό τί τήν ἀναγνωρίζει κανεῖς; μόνο νά φιλοσοφεῖ μπορεῖ κανεῖς νά μάθει, ν' ἀσκήσει δηλαδή τό χάρισμα πού ἔχει ὁ λόγος¹ νά ἀκολουθεῖ τίς γενικές του ἀρχές², πάνω σέ ὁρισμένες προσπάθειες πού ὑπάρχουν ἤδη, πάντα ὅμως μέ τήν ἐπιφύλαξη τοῦ δικαιώματος τοῦ λόγου νά ἐρευνᾷ τίς προσπάθειες αὐτές στίς πηγές τους καί νά τίς ἐπιβεβαιώνει ἢ νά τίς ἀπορρίπτει.

1. Δηλ. ὁ νοῦς. Ἡ «Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου» εἶναι ἡ Κριτική τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς καθαροῦ γνωστικοῦ ὄργανου τοῦ κόσμου σύμφωνα μέ τίς καθολικές καί ἀναγκαιῖς αὐτοῦ πνευματικές ἀρχές, ἀπόλυτα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐμπειρία καί τόν αἰσθητό φυσικό κόσμο» (Κορκοφίγκας, Ἡ ἠθική Φιλοσοφία, 1937, σελ. XCIV).
2. Ἀρχές στή Φιλοσοφία εἶναι οἱ ἐνωτικές ἔννοιες, οἱ ὁποῖοι πού διέπουν τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Βλ. καί Λεξιλόγιο.

Ἔντμ. Χοῦσσερλ, Ἡ φιλοσοφία ὡς αὐστηρή ἐπιστήμη, μετάφρ. Ν. Σκουτερόπουλου, «Δευκαλίων» 12, σελ. 290 :

Ἄρεσε στὸν Κάντ νά λέει ὅτι δέν μπορεῖ νά μάθει κανεῖς Φιλοσοφία, ἀλλά μόνο τό φιλοσοφεῖν. Τί ἄλλο εἶναι αὐτό παρά μιὰ ὁμολογία γιά τόν μὴ ἐπιστημονικό χαρακτήρα τῆς Φιλοσοφίας; Μόνο ὡς ἐκεῖ πού φθάνει ἡ ἐπιστήμη, ἡ πραγματική ἐπιστήμη, μπορεῖ κανεῖς νά διδάσκει καί νά διδάσκεται.

I. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Φιλοσοφία καί Ζωή, 1967, σσ. 303 - 309 :

Εἶναι ἓνα κύριο χαρακτηριστικό τῆς Φιλοσοφίας ὅτι πάντοτε... ἀρχίζει τό ἔργο της ἀπό τήν ἀρχή... Ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἓνας αἰώνιος ὁδοιπόρος... Ὁ ἔρως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἡ θέλησή του νά εὕρει τήν ἀλήθεια, δέν γνωρίζει κανένα ὄριο, συνεπῶς ὁ ἔρως εἶναι ἡ ὑποκειμενική αἰτία γιά τήν ἀτερμάτιστη πορεία τοῦ λόγου μέσα στὸν ἄνθρωπο. Αὐτά τὰ δύο, ὁ ἔρως καί ὁ λόγος, χαρακτηρίζουν τόσον τήν οὐσία τῆς Φιλοσοφίας ὅσον καί τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου... Γιά νά καταλάβουμε τί εἶναι Φιλοσοφία δέν ὑπάρχει τελικῶς ἄλλος δρόμος παρά ν' ἀρχίσουμε νά φιλοσοφοῦμε. Τοῦτο ὅμως δέν σημαίνει ὅτι πρέπει κανεῖς μόνον νά ἐπαναλάβει μέσα στό πνεῦμα του ὅ,τι ἄλλοι ἐσκέφθηκαν. Ἀντιθέτως σημαίνει ὅτι πρέπει κανεῖς νά προσπαθῇ νά γεννήσει μέσα του ἄλλη μιὰ φορά τὰ φιλοσοφικά νοήματα μέ τό νά ἐνεργήσῃ ὁ ἴδιος μέσα του φιλοσοφικῶς. Συνεπῶς ἡ Φιλοσοφία ὑπάρχει κατ' οὐσίαν πάντοτε μόνον ὡς ἐνεργὸς λόγος ἢ νοῦς... Τὰ προβλήματα... ἀποτελοῦν τό κύριο περιεχόμενο τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καί εἶναι κατὰ βῆθος πάντοτε τὰ ἴδια. Ὅμως σέ κάθε ἐποχὴ ἐμφανίζονται κάτω ἀπὸ δια-

φορετικούς όρους... 'Η Φιλοσοφία υπάρχει περισσότερο ως ένας δρόμος της σκέψης, της αυτοκατανοήσεως, παρά ως αποτέλεσμα, περισσότερο ως πνεύμα, παρά ως πόρισμα... "Εγκείται στη φύση της Φιλοσοφίας και στη φύση του ανθρώπου να έχουν περισσότερες διαστάσεις... "Όλες αυτές οι διαστάσεις του πνεύματος εύρισκονται σε αγώνα ή μία με την άλλη και μέσα σε αυτόν αμφισβητεί ή μία στην άλλη τό δικαίωμα ζωής. "Ετσι γεννιούνται τα μεγάλα προβλήματα του ανθρώπου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συσχετίστε με τη Φιλοσοφία, στη σωκρατική της θεώρηση, τόν όρισμό της σωφροσύνης, όπως τόν δίδει ο Πλάτων, Χαρμίδης 172b : «έπιστήμην επίστασθαι καί άνειπιστημοσύνην».
2. Είπαν ότι ή Φιλοσοφία, όπως καί ή ζωή, είναι ένας σισύφειος αγώνας. Συζητήστε με επιχειρήματα υπέρ ή κατά τήν άποψη αυτή (Βιβλιογρ. Άλμπέρ Καμύ, 'Ο μύθος του Σισύφου, Γαλαξίας , 1969).
3. Αναλύστε τις σκέψεις που περιέχονται στο παρακάτω κείμενο του Έλιοτ : «Γιά να φτάσεις αυτό που αγνοείς πρέπει να περάσεις ένα δρόμο, που είναι ο δρόμος της άγνοιας. Για να φτάσεις εκεί που δεν είσαι, πρέπει να περάσεις ένα δρόμο, μέσα στον όποιο έσύ δεν είσαι, κι αυτό που κατέχεις είναι αυτό που δεν κατέχεις...»
4. 'Ο θεμελιώδης έρωτηματικός χαρακτήρας του φιλοσοφικού στοχασμού καί ο φιλόσοφος, ως αιώνιος άρχάριος (χαρακτηρισμός του Χούσερλ).
5. 'Ο Γιάσπερς έλεγε ότι κανένας όρισμός δεν έξαντλει τό νόημα της Φιλοσοφίας. Συσχετίστε τήν άποψη με τήν έννοια του ό ρ ι σ μ ο υ, ως χωρισμού του είδους από τό γένος καί με άναφορά σε όσα γνωρίζετε για τό άντικείμενο της Φιλοσοφίας.
6. 'Από τήν 'Ιστορία της Φιλοσοφίας άντλούμε ποικίλους όρισμούς της Φιλοσοφίας, όπως : Προσπάθεια αυτογνωσίας (Σωκράτης), γνώση του Καθαρού Λόγου, άνεξάρτητη από τήν έμπειρία (Κάντ). Αναφέρετε άλλους όρισμούς καί συζητήστε τό γεγονός της ποικιλίας των άπαντήσεων.

ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Βιβλιογραφία : 1. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Μαθήματα 'Ιστορίας της Φιλοσοφίας των Έλλήνων, 1955 καί του ίδιου, Προλεγόμενα στην έπανάκδοση της Σύνψεως της 'Ιστορίας της Φιλοσοφίας του W.G. Tennemann, μετάφρ. Κ. Κούμα (1818), Κέντρον Έρεűνης της Έλληνικής Φιλοσοφίας 1973, σσ. 5 - 6.

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

‘Από τόν Πίνακα τῆς ‘Ιστορικῆς ‘Επισκοπῆσεως τῆς Φιλοσοφίας ποιοῦ σύμπερασμα βγάξετε γιά τήν οὐσία τῆς ; Προσπαθήστε νά δείξετε τήν κινητικότητα τῶν ἰδεῶν. Χρησιμοποιήστε κατάλληλα τά χωρία :

Πλάτων, Τίμαιος 22b : «Ἕλληνας αἰεὶ παῖδες ἐστε, γέρων δὲ Ἕλληνα οὐκ ἔστιν . . . Νέοι ἐστέ . . . τὰς ψυχὰς πάντες· οὐδεμίαν ἐν αὐταῖς ἔχετε δι’ ἀρχαίαν ἀκοήν παλαιάν δόξαν οὐδέ μάθημα χρόνῳ πολίον οὐδέν».

Γκ. Μαρσέλ, Μεταφυσικό Ἡμερολόγιο, σελ. X : «Δέν ὑπάρχει τελευταία λέξη γιά τά πράγματα . . . Ἡ Φιλοσοφία δέν ἔχει ἄλλα ὅρια ἀπό τήν ἴδια τήν ἀπουσία ἱκανοποιήσεως».

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΔΙΑΦΟΡΕΣ

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσική καί Φιλοσοφία, μετάφρ. Κ. Κωνσταντίνου, 1971, σελ. 70 :

Στίς φυσικές ἐπιστῆμες δέν ἐνδιαφερόμαστε γιά τό σύμπαν, ὡς σύνολο, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ἑαυτῶν μας, ἀλλά κατευθύνουμε τήν προσοχή μας σ’ ἕνα μέρος τοῦ σύμπαντος καί τό κάνουμε ἀντικείμενο τῶν μελετῶν μας. Στήν ἀτομική φυσική τό μέρος αὐτό εἶναι συνήθως ἕνα πολύ μικρό ἀντικείμενο, ἀτομικό σωματίο ἢ ὁμάδα τέτοιων σωματίων, μερικές φορές πολύ μεγάλη – τό μέγεθος δέν ἐνδιαφέρει· εἶναι ὅμως σημαντικό τό ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ σύμπαντος, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ἑαυτῶν μας, δέν ἀνήκει στό ἀντικείμενο.

Ζ. Γκυγιωμώ, Κυβερνητική, μετάφρ. Κ. Φιλίνη, Ἡριδανός, σελ. 11 :

Χαρακτηριστικό τῆς ἐπιστήμης εἶναι νά παρέχει, τουλάχιστον σ’ ἕνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης, ἀποτελέσματα ἀδιαμφισβήτητα, ἀλλά μέσα σέ μιά ὀρισμένη περιοχή . . . Ἔτσι ἡ ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά πάρει ὡς ἀντικείμενο ὁλόκληρο τό Σύμπαν . . . οὔτε

τό Θεό ούτε τήν ανθρωπότητα κλπ. Ἡ Φιλοσοφία (μέ τήν πλατιά έννοια) βλέπει, αντίθετα, άπερίοριστο τό πεδίο τής δράσεώς της, αλλά όρισμένα άπό τά έπιτεύγματα της μπορούν σέ κάθε στιγμή νά ξαναμπούν γιά συζήτηση. Αύτή ή άδιάκοπη κριτική είναι, άλλωστε, μιά άνάγκη πρωταρχική.

Ο ΘΑΥΜΑΣΜΟΣ

Εἰσαγωγή. "Οτι ή γνώση ξεκινά άπό τήν ά-πορία (γνώση τής άγνοιας) δείχνεται, όπως είδαμε, στόν Πλάτωνα μέ τό συμβολισμό τοῦ "Ερωτος. Στό διάλογο **Θεαίητος** (155 d), λέει ό **Πλάτων**: «Μάλα γάρ φιλοσόφον τοῦτο τό πάθος, τό θαυμάζειν· οὐ γάρ ἄλλη ἀρχή φιλοσοφίας ἢ αὕτη καί ὅοικεν ό τήν Ἴριν Θαύμαντος ἔγκονον φήσας οὐ κακῶς γενεαλογεῖν». Ὁ Ἀριστοτέλης θεώρησε τό θαυμασμό ὡς ἀρχή (ιστορική άφετηρία, αλλά καί πηγή) τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, άπόδειξη τής έπιθυμίας τοῦ ανθρώπου νά άπελευθερωθεῖ άπό τήν άγνοια. Ὁ Καρτέσιος θεώρησε τό θαυμασμό συναίσθημα πού προσδιορίζει τήν έπιστημονική έρευνα. Στόν Κάντ τό αἶσθημα τοῦ σεβασμοῦ πλησιάζει στό θαυμασμό. Ὁ Γιάσπερς, τέλος, ξεετάζοντας ιστορικά τίς πηγές τής Φιλοσοφίας προσέθεσε στό θαυμασμό: τή μεθοδική άμφιβολία τοῦ Καρτεσίου, τόν έσωτερικό κλονισμό (τήν έμπειρία τής άδυναμίας μας) καί, ὡς τέταρτη πηγή, αὐτό πού ό ἴδιος όνόμασε συνείδηση τῶν όριακῶν καταστάσεων (θανάτου, πόνου, άγώνα, ένοχῆς).

Ἀριστοτέλης, Μετά τά φυσικά Α 982 b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Ἐξαιτίας τοῦ θαυμασμοῦ οἱ άνθρωποι καί τώρα καί στήν πρώτη τή αρχή άρχισαν νά φιλοσοφοῦν· στήν πρώτη αρχή έθαύμασαν τά παράδοξα φαινόμενα πού άμεσα έμπροστά τους είχαν, έπειτα, σιγά σιγά έτσι προοδεύοντας έπεσαν σέ άπορία καί γιά τά μεγαλύτερα, π.χ. γιά τά παθήματα τής σελήνης, γιά τά ήλιακά καί άστρικά φαινόμενα καί γιά τή γένεση τῶν πάντων. Ὅποιος όμως άπορεῖ καί θαυμάζει έχει τήν ιδέα ότι εύρίσκεται σέ άγνοια... Ὡστε άφοῦ βέβαια έφιλοσόφησαν προσπαθώντας νά ξεφύγουν άπό τήν άγνοια, είναι φανερό πώς έφιλοσόφησαν γιά νά ιδοῦν τό είδος τῶν πραγμάτων κι όχι γιά μιά κάποια πρακτική χρησιμοποίηση.

ΤΟ ΑΝΥΠΟΘΕΤΟΝ

Πλάτων, Πολιτεία 511 α έπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Αυτό... τό είδος τό έχαρακτήριζα ώς νοητό προσθέτοντας ότι ή ψυχή άναγκάζεται στίς άναζητήσεις τής περιοχής αύτης νά χρησιμοποιεί ύποθέσεις καί δέν προχωρεί πρός τήν άρχή, έπειδή δέν μπορεί νά βγει ψηλότερα από τίς ύποθέσεις... Προσπάθησε τώρα νά καταλάβεις ότι ώς δεύτερο τμήμα του νοητού έννοώ τό τμήμα πού άγγίζει ό καθαρός λόγος στηριγμένος στή διαλεκτική δύναμη χωρίς νά μεταμορφώνει τίς ύποθέσεις σέ άρχές, αλλά χρησιμοποιώντας τις ώς έδαφος γιά νά στηριχθεί καί ώς βαλβίδες ξεκινήματος γιά νά όρμήσει έως τήν ανυπόθετη τών πάντων άρχή, νά τήν άγγίζει καί έπειτα έξαρτώντας τήν πορεία του από εκείνα πού από εκείνη είναι έξαρτημένα, νά κατέβει άκολουθώντας αυτόν τό δρόμο έως τήν τελευταία άκολουθία, χωρίς νά βοηθηθεί από κανένα άπολύτως αίσθητό, αλλά χρησιμοποιώντας καθαρά είδη¹, τή συνάφειά τους καί τήν κατεύθυνσή τους καί καταλήγοντας πάλι σέ είδη.

1. Δηλ. 'Ιδέες. Στίς έπιστήμες, Μαθηματικά, Γεωμετρία «τό άντικείμενο τής γνώσης... δέν είναι αίσθητό, άλλ' είναι πέρα από κάθε έμπειρία... Τά αίσθητά γεωμετρικά σχήματα καί τά άριθμητικά ψηφία είναι βοηθήματα μόνο γιά τήν παράστασή μας... Μέ τήν ούσία του όμως τό τρίγωνο άνήκει σ' ένα κόσμο πού δέ φαίνεται» (Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, **Εισαγωγή στόν Πλάτωνα**, σελ. 236). 'Η Φιλοσοφία κατά τόν Πλάτωνα είναι μιá συνεχής πορεία μέσα σέ 'Ιδέες, πού κορυφώνονται στήν 'Ιδέα του 'Αγαθού, τό 'Ανυπόθετον, τήν πρωταρχή του Είναι καί τής γνώσεως.

Ο ΜΥΘΟΣ

Είσαγωγή. Γιά τό μύθο, όταν όποιο συχνά καταφεύγει ό Πλάτων, γράφει ό Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εισαγωγή στόν Πλάτωνα, σελ. 320 : "Έρχεται ό μύθος νά όμολογήσει τό άμολόγητο καί νά μεταδώσει τό άμετάδοτο :... "Αν ώς ποίημα ό μύθος είναι έμψυχος όργανισμός μέ αὐτάρχεια καί ευδαιμονία, ώς νόημα είναι κάτι τό παράδοξο, γιατί έρχεται μέ τό συμβολισμό του νά περάσει πέρα από τά καλοθεμέλιωτα σύνορα του λόγου καί νά ιστορήσει πιά αυτός ό,τι ό λόγος δέν μπορεί μέ τήν κρίση του νά συλλάβει».

Στήν **Πολιτεία** ό Σωκράτης διηγείται ένα μύθο γιά τήν τύχη

τῆς ψυχῆς μετά τό θάνατο τοῦ σώματος : Ὁ Ἥρῳ, πού ἡ γενιά του κοιτοῦσε ἀπό τήν Παμφυλία, ἦταν ἕνας γενναῖος πού πέθανε καί ξανάζησε καί μόλις ξανάθηκε στή ζωή διηγήθηκε ὅσα εἶδε στόν ἄλλο κόσμο. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα κάνει λόγο γιά τήν ἐκλογή πού κάνουν οἱ ψυχές σχετικά μέ τόν κλῆρο τῆς ζωῆς τους, προκειμένου νά ξαναεναρξοῦν.

Πλάτων, Πολιτεία 617 b ἐπ., μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

... Σέ ἴση ἀπόσταση ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη ἐκάθονταν, ἡ κάθε μία ἐπάνω σέ θρόνο, οἱ τρεῖς θυγατέρες τῆς Ἀνάγκης, οἱ Μοῖρες . . ἡ Λάχεσις, ἡ Κλωθώ καί ἡ Ἀτροπος . . Αὐτοί λοιπόν, μόλις ἐφθασαν, εὐθύς ἔπρεπε νά πᾶνε ἐμπρός στή Λάχεση, καί κάποιος προφῆτης τοὺς ἔβαλε πρῶτα σέ τάξη τόν καθένα, ἔπειτα πῆρε ἀπό τά γόνата τῆς Λάχησης καί κλήρους καί παραδείγματα βίων, ἀνέβηκεν ἐπάνω σ' ἕνα ψηλό βῆμα καί εἶπε : «Τῆς θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης, τῆς παρθένας Λάχησης εἶναι ὁ λόγος· ψυχές ἐφήμερες, ἀρχίνισμα ἄλλου θανατηφόρου κύκλου γιά τό θνητό γένος. Δέν θά λαχαίνει ἐσᾶς ὁ δαίμων, ἀλλά σεῖς θά διαλέξετε τό δαίμονα. Καί ὅποιος λάχει πρῶτος, πρῶτος ἄς διαλέξει τό βίο του, πού ἀμετάκλητα θά ἀκολουθήσει. Ἡ ἀρετή εἶναι κάτι ἀδέσποτο· κατά πῶς τήν τιμᾷ ἡ τήν περιφρονᾷ ὁ καθένας, θά μεταλάβει ἀπ' αὐτήν πῖο πολύ καί πῖο λίγο. Ἡ εὐθύνη εἶναι ἐκείνου πού διαλέγει. Ὁ θεός εἶναι ἀνεύθυνος». Αὐτά εἶπε καί ἔριξε τοὺς κλήρους ἐπάνω σέ ὅλους . . . Κι ἔβαζε ὁ προφῆτης τά παραδείγματα τῶν βίων ἐμπρός του κατά γῆς, πολύ πῖο πολλά ἀπό τοὺς παρόντες· καί ἦταν πολλῶν λογίων, γιατί ἦταν καί ὅλων τῶν ζώων οἱ βίοι καί ὅλοι βέβαια οἱ ἀνθρώπινοι. Καί ἀνάμεσα σ' αὐτούς ἦταν καί οἱ τυραννίδες, ἄλλες ἰσόβιες κι ἄλλες πού καταλύονται στό μεταξύ καί καταντοῦνε σέ φτώχειες καί σέ ἐξορεῖες καί σέ ἐπαιτεῖες. Μά ἦταν καί βίοι σπουδαίων ἀνδρῶν, ἄλλοι μέ τή μορφή καί μέ τά κάλλη καί μέ τήν ρώμη . . ἄλλοι . . μέ τίς ἀρετές τῶν προγόνων.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ, ΖΩΝΤΑΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Πλάτων Ζ' Ἐπιστολή, 341 b ἱπ. Βλ. Ἀξία τῆς φιλοσοφίας, φιλόσοφοι καί πλῆθος.

G. Marcel, Essai de Philosophie Concrète, 1967, σελ. 96, μετάφρ.

Άννας Κελεσίδου - Γαλανού ('Η πλατωνική ψυχαγωγία στη σύγχρονη σκέψη, «Φιλοσοφία» 4 1974, σελ. 392) :

Καταλαβαίνω πολύ καλά τί θέλουν νά πουν, όταν μέ ρωτούν γιά τίς μελέτες μου. Ός έρευνητικές προσπάθειες είναι πράγματι δικές μου· στό μέτρο, αντίθετα, πού δέχομαι ότι καταλήγουν, δέν μου ανήκουν. Δέν ύπάρχει στόν κόσμο τίποτε πού ν' άποτελεϊ λιγότερο προνόμιο κάποιου άπ' όσο ή Φιλοσοφία.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα Φιλοσοφικής Ήθικης, 1965, σελ. 99 :

Τό έργο τής Πηνελόπης συμβολίζει πολύ καλά τί γίνεται μέ τή Φιλοσοφία, έπειδή άκριβώς ή ουσία της είναι άδογματιστη. Όπως ή Πηνελόπη έξύφαινε τή νύχτα ό,τι ύφαινε τήν ήμέρα, τό ίδιο γίνεται καί στόν άργαλειό τής Φιλοσοφίας, όπου ό ένας φιλόσοφος ξυφαίνει, ό,τι ύφανε ό άλλος. Άλλά καί ό άργαλειός μένει καί ό φιλόσοφος ζει, ζει μέσα σέ κάθε έποχή καί ύφαινει τό νόημά της. Καί γιά νά τό ύφάνει πρέπει νά ξυφαίνει τό νόημα τής προηγούμενης καί νά ύφαίνει τής έποχής του τό νόημα άπαρχής. Τοῦτο είναι τό ύπέρτατο άγώνισμα τοῦ πνεύματος...

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί ή φιλοσοφική «διδασκαλία» δέν έχει τήν «οίκουμενικότητα» τών Μαθηματικών ;
2. Ή έλευθερία τής έρευνητικής δραστηριότητας τοῦ ειδικού έρευνητοῦ καί ή έλευθερία τοῦ φιλοσόφου.
3. Ό θαυμασμός, ως βαθμός πνευματικής έλευθερίας. Σχολιάστε τήν άποψη τοῦ Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου: «Μονάχα οί κουρασμένοι δέ θαυμάζουν καί δέν αγαποῦν».
4. Είναι δυνατό, καί γιά ποιούς λόγους, νά παρομοιάσουμε τίς αλήθειες τής έπιστήμης μέ μετοχές ; Πώς έχει, διαφορετικά από τήν έπιστήμη, τό πρόβλημα τής αναζητήσεως τής αλήθειας στή Φιλοσοφία ;
5. Σχολιάστε τό παρακάτω κείμενο τοῦ Γιάσπερς, Ύποστασιακή Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 3 1938, σελ. 257, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου: «'Αλήθεια - ή λέξη αύτή έχει μιá μαγεία, πού δέ συγκρίνεται μέ τίποτα. Μοιάζει σάν ή έπαγγελία, πού αναφέρεται στήν ουσία τοῦ έαυτοῦ μας. Ή προσβολή τής αλήθειας δηλητηριάζει καθετί, πού κερδίζουμε μέ τήν τέτοια προσβολή. Ή αλήθεια μπορεί νά προκαλέσει πόνο· μπορεί νά οδηγήσει στήν άπελπισία. Κι όμως, άνεξάρτητα από τό περιεχόμενό της καί μόνο μέ τό ότι είναι ή αλήθεια, καταφέρει

νά μᾶς ικανοποιεῖ βαθιά, κάνοντάς μας νά νιώθουμε, ὅτι ἐπιτέλους ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια.»

6. 'Αναλύστε τήν ἀποψη τοῦ I.N. Θεοδωρακόπουλου: «'Η Φιλοσοφία δέν εἶναι σχῆμα οὔτε ἐτοιμος καρπός πού μπορεῖ νά τόν πάρει ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο».
7. 'Αναπτύξτε τήν ιδέα πού περιέχεται στό χωρίο τοῦ 'Αριστοτέλη: «Τήν θεωρίαν τοῦ παντός προτιμητέον πάντων τῶν δοκούντων χρησίων εἶναι».

ΕΠΙΣΤΗΜΗ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (πρόοδος)

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σ.σ. 248, 256 :

Ἡ βασική ἀρχή τῆς θεωρίας τοῦ ἐξελίσσεσθαι εἶναι ὅτι κατ' ἀνάγκην τό μεταγενέστερο στάδιο εἶναι καλύτερο καί ἠθικά ἀξιότερο ἀπό τά προηγούμενα... Ἡ ἀρχή αὕτη συναντάει ἀνυπέρβλητες δυσκολίες καί κατ' οὐσίαν μέσα στήν ἱστορική ζωῇ ἐφαρμόζεται μόνον μονομερῶς. Παρατηροῦμε συχνά καί μάλιστα σαφέστατα ὅτι ἡ μεταγενέστερη ἐποχή δέν εἶναι καλύτερη ἀπό τήν προγενέστερη. Ἄν πάρουμε ὅποιονδήποτε μεγάλο πολιτισμό, παρατηροῦμε, ὅτι, ὕστερα ἀπό ἕνα σημεῖο ἀκμῆς, ὅπου κορυφώνονται οἱ δυνάμεις του, ὕλικές, ψυχικές καί πνευματικές, ἀκολουθεῖ κατὰπτωσις. Ἐπίσης ἡ ἀρχή τοῦ ἐξελίσσεσθαι δέν ἰσχύει ἀπό πολιτισμό σέ πολιτισμό, γιατί π.χ. ὁ ρωμαϊκός πολιτισμός, ἄν καί μεταγενέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, εἶναι κατώτερος κατὰ τήν ἀξία του. Ἡ ἀπλή πάροδος τοῦ χρόνου εἶναι γιά τή θεωρία τοῦ ἐξελίσσεσθαι ἀρκετή γιά νά γίνει τό καλύτερο. Τοῦτο εἶναι ἡ δεισιδαιμονία τῆς προόδου... Τοῦτο (ὅμως) ἰσχύει μόνον γιά τή φυσικομαθηματική ἐπιστήμη καί τήν παρακόλουθη τεχνική... Καί... στή φυσική ὅμως ἐπιστήμη (ἡ θεωρία τοῦ ἐξελίσσεσθαι) θά εὔρει ἕνα ἐχθρό πού δέν τόν περίμενε... Κατά τούς ὑπολογισμούς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ τύχη τοῦ πλανήτη μας εἶναι προδιαγραμμένη. Κάποτε, λέγει ἡ φυσική ἐπιστήμη, δηλαδή σέ ὀρισμένο σημεῖο τοῦ χρόνου... ὁ πλανήτης μας θά παγώσει. Καί σέ ἕνα ἄλλο πάλιν ὀρισμένο σημεῖο τοῦ χρόνου, ἡ ἔλξη τῆς γῆς ἀπό τόν ἥλιο, πού κι αὐτός τότε θά εἶναι παγωμένος, θά νικήσει, καί ἡ νεκρή, ψυχρή γῆ θά ξαναγυρίσει κατὰ φυσική ἀναγκαιότητα στήν πρώτη της ἀφετηρία, τόν ἥλιο¹.

1. Βλ. καί N. Wiener, Κυβερνητική καί κοινωνία, 1970, μετάφρ. I. Ἰωαννίδη, σσ. 12 - 28 (Πρόοδος καί ἐντροπία).

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ (σχέσεις)

Εισαγωγή. Κορυφαίοι της φυσικής επιστήμης διαβεβαιώνουν ότι πολλές έννοιες της φωτίζονται με τη συνδρομή της Φιλοσοφίας ή ότι η Φιλοσοφία προϋδεάζεται, προλαμβάνει δηλαδή όρισμένες έρμηνείες, οι οποίες συμβαίνει κατόπιν να γίνουν επιστημονικές απόψεις. 'Η 'Ιστορία εξάλλου της Φιλοσοφίας έχει να παρουσιάσει μεγάλα ονόματα φιλοσόφων που υπήρξαν επιστήμονες (Πυθαγόρειοι και Μαθηματικά, Πλάτων και στερεομετρία, 'Αριστοτέλης' Καρτέσιος και αναλυτική Γεωμετρία, Λάιμπνιτς και διαφορικός λογισμός).

Σύγχρονοι μεγάλοι φιλόσοφοι συμβάλλουν στην πρόοδο των επιστημών (Χούσερλ, Ράσσελ, Βιτγκενστάιν): παράλληλα μεγάλοι επιστήμονες, όπως ο 'Αϊνστάιν και ο Χάιζενμπεργκ δείχνουν ένδιαφέρον για τη Φιλοσοφία.

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσική και Φιλοσοφία, σσ. 89 - 90, 91 :

'Η Σχολή των Πυθαγορείων ήταν ένα παρακλάδι του 'Ορφισμού... 'Εδω θεμελιώθηκε η σύνδεση ανάμεσα στη θρησκεία και τα μαθηματικά που από τότε εξάσκησε την πιο ισχυρή επιρροή στην ανθρώπινη σκέψη. Οι Πυθαγόρειοι φαίνεται πως ήταν οι πρώτοι που κατανόησαν τη δημιουργική δύναμη που είναι σύμφυτη στις μαθηματικές διατυπώσεις. 'Η ανακάλυψή τους ότι δύο χορδές ήχουν αρμονικά, αν τα μήκη τους βρίσκονται σε απλή αναλογία, απέδειξε πόσο πολύ μπορούν να βοηθήσουν τα μαθηματικά στην κατανόηση των φυσικών φαινομένων... 'Ο Πλάτων ήξερε την ανακάλυψη των Πυθαγορείων, τα κανονικά στερεά... Πάρεβαλε τα πιο μικρά μέρη του στοιχείου¹... γη με τον κύβο, του αέρα με το οκτάεδρο, της φωτιάς με το τετράεδρο και του νερού με το εικοσάεδρο. Δεν υπάρχει στοιχείο, που να αντιστοιχεί στο δωδεκάεδρο: έδω ο Πλάτων λέγει μονάχα : «'Υπήρχε ακόμα ένας πέμπτος συνδυασμός, τον οποίο χρησιμοποίησε ο Θεός² στη σχεδίαση του σύμπαντος.

'Εάν τα κανονικά στερεά, τα όποια αντιπροσωπεύουν τα τέσσερα στοιχεία, μπορούν να παραβληθούν ολοκληρωτικά με τα άτομα, τότε γίνεται φανερό από τον Πλάτωνα πως δεν είναι αδιάτητα. 'Ο Πλάτων κατασκευάζει τα κανονικά στερεά από δύο βασιικά τρίγωνα, τα ισόπλευρα και τα ίσοσκελή τρίγωνα, τα όποια

τοποθετούνται μαζί για να σχηματίσουν την επιφάνεια των στερεών. Κατά συνέπεια τα στοιχεία μπορούν, μερικώς τουλάχιστον, να μετασχηματίζονται τό ένα στο άλλο. Τα κανονικά στερεά μπορούν να αναλυθούν στα τρίγωνά τους και από αυτά μπορούν να σχηματισθούν καινούργια κανονικά στερεά. Για παράδειγμα, ένα τετράεδρο και δύο οκτάεδρα μπορούν να αναλυθούν σε είκοσι ισόπλευρα τρίγωνα, τα όποια μπορούν να ξανασυνδυαστούν και να δώσουν ένα εικοσάεδρο. Αυτό σημαίνει : ένα άτομο φωτιᾶς και δύο άτομα αέρα μπορούν να συνδυαστούν και να δώσουν ένα άτομο νερού. Τα βασικά όμως τρίγωνα δεν μπορούν να θεωρηθούν πώς είναι ὕλη, γιατί δεν ἔχουν ἔκταση στο χῶρο. Μόνον όταν τα τρίγωνα ἐνώνονται για να σχηματίσουν ένα κανονικό στερεό δημιουργεῖται μία μονάδα ὕλης. Τα πιο μικρά κομμάτια ὕλης δεν εἶναι πιά τα θεμελιακά Εἶναι,³ ὅπως στη φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλά μαθηματικές μορφές. Ἐδῶ εἶναι πολύ φανερό πώς ἡ μορφή εἶναι πιο σπουδαία ἀπό τήν οὐσία ἀπό τήν ὁποία ἀποτελεῖται ἡ μορφή.

1. Ὁ Πλάτων συνδυάζει τὰ στερεά μέ τὰ στοιχεία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἐμπεδοκλῆς.
2. Ὁ Χάιζενμπεργκ ἀντλεῖ ἀπό τό διάλογο τοῦ Πλάτωνα *Τίμαιο*, διάλογο δύσκολο, ὅπου πίσω ἀπό μία μυθολογική πορουσίαση τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου (ἐνα «εἰκότα μῦθος», ὅπως λέει ὁ Πλάτων) ὑπάρχει μία ἐπιστημονική κοσμολογία.
3. Πρόκειται για τὰ άτομα τοῦ Δημοκρίτου. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Δημόκριτος.

Κ. Τσάτσος, Ἀφορισμοί καί Διαλογισμοί, 1965, σσ. 37 - 38 :

Οἱ εἰδικές ἐπιστῆμες συγκεκριμένων θεμάτων βοηθοῦν σ' ἕνα περιορισμένο τομέα, ὅταν τύχει νά μπορούν νά βοηθήσουν· γιατί κανένα συγκεκριμένο δέν συμπίπτει μέ τό ἄλλο... Καμιά εἰδική ἐπιστήμη δέν ἔχει αὐτάρκεια. Κάθε εἰδική ἐπιστήμη ὁλοκληρώνεται πέρα ἀπό τόν ἑαυτό της· ἐπεκτείνεται πέρα ἀπ' ὅ,τι νομίζεται πώς εἶναι ὁ κύκλος της στόν κύκλο τῆς Φιλοσοφίας... Ἡ μετάβαση (ἀπό τήν Ἐπιστήμη στη Φιλοσοφία) γίνεται κατά ἀναβαθμούς... Μόνο ἕνα ὄριο ὑπάρχει σαφές καί ἡ Φιλοσοφία περιορίζεται ἐκεῖ ὅπου οἱ κρίσεις... δέν εἶναι ἐξαρτημένες ἀπό τή μεταβλητότητα τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων. Φιλοσοφία ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου τό ἀντικείμενο εἶναι ὄχι πράγμα ἢ γεγονός, ἀλλά ἰδέα.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Αναπτύξτε την ιδέα, πού περιέχεται στα λόγια του **Γιάσπερς** : «Βέβαια είμαστε πολύ πέρα από τον Ίπποκράτη, τον Έλληνα γιατρό. Καθόλου όμως δεν μπορούμε να πούμε ότι είμαστε πιο πέρα από τον Πλάτωνα».
2. Τί σημαίνουν τα λόγια του **Μαρσέλ** : «Στήν πνευματική περιοχή ή αντίθεση ανάμεσα στο κοντινό καί τό μακρινό αλλάζει φύση καί τείνει νά ξεπεραστεί» ;
3. Συζητήστε την άποψη του **Έγελου** γιά τή Φιλοσοφία : «'Η Φιλοσοφία έρχεται πολύ άργά, ώς σκέψη του κόσμου· εμφανίζεται όταν ή πραγματικότητα έχει συμπληρώσει τή διαδικασία του σχηματισμού της... Στήν άρχή του λυκόφωτος ή γλαύκα τής 'Αθηνάς άρχίζει τό πέταγμα της ».
4. Αναπτύξτε τό θέμα τής σχέσεως 'Επιστήμης καί Φιλοσοφίας μέ άφορμή τή φράση του **Γιάσπερς** : «Τό γεγονός τής 'Επιστήμης δέν τό έρευνά ως αντικείμενο καμιά ειδική έπιστήμη».
5. Ποιά ή σημασία τής γνώσεως τών 'Επιστημών γιά τό φιλόσοφο ;

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Άριστοτέλης, Μετά τά Φυσικά, 982 b 25 - 30, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Όλοφάνερο είναι ότι ζητούμε αυτή όχι γιά κάποιαν άλλη χρησιμοποίηση έξω από τόν έαυτό της, αλλά όπως λέμε ελεύθερον άνθρωπο, όποιος υπάρχει γιά τόν έαυτό του καί όχι γιά έναν άλλο, έτσι καί αυτή, γιατί μονάχα αυτή υπάρχει γιά τόν έαυτό της· γι' αυτό μέ τό δίκιο της ή άπόκτησή της ήμπορεί νά θεωρηθεῖ πώς είναι κάτι υπερανθρώπινο...

ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΚΑΙ ΠΛΗΘΟΣ

Εἰσαγωγή. Ὁ φιλοσοφικός λόγος διακρίνεται ἀπό τή γνώμη, γιατί εἶναι υπεύθυνος καί ἐπώνυμος, ἐνῶ γνώμη εἶναι ἡ ἀβασάνιστη ἀντίληψη τῶν πολλῶν. Ἡ διάκριση αὐτή δέν εἶναι ταξική, ἀλλ' ἀξιοκρατική. Ὁ Πλάτων διάκρινε τοὺς πολλοὺς ἀπό τοὺς λίγους ἄριστους τοῦ πνεύματος (π.χ. Πολιτεία 596a - b, Φαῖδρος 253 c). Οἱ ὑπαρξιακοὶ φιλόσοφοι διακρί-

νον τον «κάποιον» από την ύπαρξη, από τον άνθρωπο δηλαδή που υπάρχει με τη γνώση των δυνατοτήτων του.

Πλάτων, Φαίδων, 69 c - d, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Καί φαίνεται πώς εκείνοι που μᾶς ὄρισαν τίς τελετουργίες, δέν ἦταν ἀσήμαντοι ἄνθρωποι, καί στ' ἀλήθεια ἤθελαν ἀπό παλιά νά μᾶς ὑποδηλώσουν, ὅτι ὅποιος πάει στόν Ἑρμῆ ἀμύητος¹ καί ἀπαράσκευος θά κοιτάται μέσα στό βόρβορο, ἐνῶ ὅποιος πάει μνημένος καί παρασκευασμένος, θά κατοικήσει μαζί μέ τούς θεούς. Γιατί, ὅπως λένε αὐτοί που καταγίνονται μέ τίς τελετουργίες, πολλοί βέβαια εἶναι νερθηκοφόροι, βάκχοι ὁμῶς εἶναι λίγοι.

1. Ὁ Πλάτων ἀντλεῖ ἀπό τίς μυστηριακές θρησκείες (Ὀρφισμός).

Πλάτων, Ζ'. Ἐπιστολή 341 b ἐπ., μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Τόσο ὁμως μπορῶ νά εἰπῶ γιά ὅλους ὅσοι γράφουν ἢ θά γράψουν καί ὅσοι λένε, πώς γνωρίζουν καλά τά πράγματα που ἐγώ σπουδάζω, εἴτε γιατί τά ἄκουσαν ἀπό μένα εἴτε γιατί τά βρῆκαν μόνοι τους. Αὐτοί, κατά τή γνώμη μου, δέν μπορεῖ νά γνωρίζουν καλά τίποτε γιά τό πράγμα αὐτό. Δικό μου τουλάχιστον σύγγραμμα δέν ὑπάρχει¹ κανένα γι' αὐτό τό πράγμα . . . γιατί τοῦτο εἶναι ὁλωσδιόλου ἀνείπωτο καί δέν εἶναι σάν τά θέματα τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀλλά ἀπό τήν πολλήν ἐπικοινωνία μέ τό ἴδιο πράγμα καί ἀπό τή συνάφεια μαζί του ἔξαφνα σάν ἀπό μιά σπῖθα, που ἀνασπῖθισε, γεννιέται μέσα στήν ψυχή ἕνα φῶς, που μόνο του πιά τρέφει τόν ἑαυτό του . . . Ἄν ὁμως πίστευα, πώς εἶναι δυνατό νά γραφοῦν καί νά εἰπωθοῦν καλά στό πλῆθος, τί πιό ὠραῖο ἀπό αὐτό θά εἶχα ἐγώ νά κάμω στή ζωή μου, παρά γράφοντας νά κάμω μεγάλο ὄφελος στούς ἄνθρώπους καί νά φέρω τήν οὐσία τῶν ὄντων γιά ὅλους στό φῶς ; Ἀλλά ἡ γνώμη μου εἶναι, πώς στούς ἄνθρώπους, ἂν γίνει γι' αὐτά μιά τέτοια προσπάθεια, δέν θά φέρει καλό, παρά σέ πολύ λίγους, σ' αὐτούς που θά ἔχουν τή δύναμη μέ λίγη βοήθεια νά βροῦν μόνοι τους τό πράγμα. Ὅλους τούς ἄλλους ὁμως θά τούς γεμίσει ἡ μέ καταφρόνια γιά τή φιλοσοφία, ὁλωσδιόλου ἀταίριαστη σ' αὐτήν, ἡ μέ φαντασμένη καί ἀποχαυνωμένη γνώμη, σάν νά εἶχαν μάθει τίποτα σπουδαῖο.

1. 'Ο Πλάτων γενικά προτιμά τόν προφορικό λόγο, πού γράφεται άπει-
θείας στην ψυχή, πού είναι ζωντανός καί εύπλαστος καί δέν κινδυ-
νεύει, όπως ό άμετακίνητος γραπτός λόγος, νά παραποιηθεί από τούς
πολλούς άμέτοχους στή φιλοσοφική αλήθεια. Τό πράγμα, γιά τό
όποιο κάνει λόγο, είναι ή ίδια ή φιλοσοφική ουσία, πού δέν είναι με-
ταδόσιμη όπως τά υλικά αντικείμενα, αλλά «πάμπολυ έργον», καρ-
πός προσωπικού μόχθου.

ΑΣΚΗΤΙΣΜΟΣ ή ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ;

Πλάτων, Ζ'. Έπιστολή, 325 e έπ. μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Δέν έπαψά . . . νά ξετάζω, πώς θά ήτανε κάποτε δυνατόν
νά γίνει τό καλύτερο καί . . . γιά όλη τήν πολιτεία . . . Μά στο τέ-
λος εύρηκα γιά όλες τίς τωρινές πόλεις, πώς όλες πέρα πέρα πολι-
τεύονται άσχημα. Γιατί οί νόμοι μέσα σ' αυτές δέν είναι δυνατόν
νά βρούν γιατρεία χωρίς καμιά ύπέροχη προπαρασκευή, πού νά
τή συντρέχει καί ή τύχη. 'Αναγκάσθηκα λοιπόν νά μείνω στή θεω-
ρία καί νά επαινῶ τήν όρθή φιλοσοφία, γιατί άπ' αυτήν είναι δυ-
νατόν νά κοιτάξει κανείς τί είναι δίκαιο τής πόλης καί τί τοῦ άτο-
μου. Τά βάσανα λοιπόν τῶν ανθρώπινων γενεῶν δέν θά λήξουνε
προτοῦ έρθει στήν άρχή ή γενεά εκείνων, πού φιλοσοφούν όρθά κι
άληθινά ή προτοῦ τή γενεά εκείνων, πού έχουνε τήν έξουσία μέσα
στis πόλεις, τή σπρώξει κάποια θεϊκή μοίρα νά φιλοσοφήσει αλη-
θινά.

Κ. Γιάσπερς, 'Υποστασιακή Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 3 1938, σελ. 393,
μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Μᾶς ζητάει τό φιλοσοφεῖν νά ανοίξουμε τόν έαυτό μας γιά νά
χωρέσει μέσα του τόν χῶρο τοῦ περιβάλλοντος¹. Καί μᾶς ζητάει
νά τολμᾶμε τήν επικοινωνία, στηριγμένοι σέ κάθε νόημα αλήθειας,
μέσα σέ πάλη έρωτική².

1. Περιβάλλον ή Περιέχον είναι ή όλότητα τοῦ πραγματοῦ, τό Είναι τής κλασ-
σικῆς 'Οντολογίας. Τό Περιβάλλον δέν είναι τό σύνολο τῶν όντων, ἀλλ' αυτό
πού δέ γίνεται ποτέ αντικείμενο. Τό περιβάλλον φανερώνεται μέ διάφορους
τρόπους, όπως ή ύπαρξη, ό κόσμος, κ.λ.π.
2. Πρβλ. Μαρσέλ, Τό μυστήριο τοῦ 'Οντος II, σελ. 171 : «'Η διυποκειμενικότητα . .
δέν είναι άλλο από τήν αγάπη, χωρίς νά 'ναι άπαραίτητο νά διαλέξουμε άν
πρωκειται γιά (τήν πλατωνική) φιλία μάλλον ή τήν (χριστιανική) αγάπη.
Στήν κορφή τους οί δύο αυτές έννοιες συγκλίνουν». Γιά τή φιλία άκριβῶς κά-

νει λόγο ο Πλάτων στην Ζ' Ἐπιστολή του (λίγο πρίν ἀπό τό ἀπόσπασμα, πού παραθέτουμε πιά πάνω).

G. Marcel, Les hommes contre l'humain, 1968, σελ. 79, μετάφρ.
 *Αννας Κελεσίδου - Γαλανού:

Στόν κόσμο εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ζήσουμε, μόλο πού τόσα μᾶς κάνουν νά ἐπαναστατοῦμε. (Αὐτόν τόν κόσμο) δέν ἔχουμε διακαίωμα νά τόν ἀποστραφοῦμε. . . Ἄν κάνουμε κάτι τέτοιο, γινόμαστε ἔνοχοι ἀληθινῆς λιποταξίας.

Ο ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΣΜΟΣ

Εἰσαγωγή. Τό θέμα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ εἶναι δυνατό νά ἐρευνηθεῖ καί ἀναπτυχθεῖ καί σέ συσχετισμό μέ τή σύγχρονη Φυσική ἐπιστήμη. Σήμερα καί ἡ Φυσική ἀπορρίπτει τήν ἀποψη γιά τά συστήματα τῆς φύσεως καί τοὺς σταθεροὺς νόμους καί θεωρεῖ τόν παρατηρητὴ ἑνός φαινομένου ὡς ἓνα συντελεστή τῆς παραγωγῆς τους. Ἀνάμεσα δηλ. στήν κλασσική Φυσική καί στή σύγχρονη Φυσική ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διαφορά : ἡ πρώτη ἐπεδίωκε τήν πλήρη ἀντικειμενικότητα· ἡ στάση τῆς δεύτερης ἀποκαλύπτεται α) μέ τό λόγο τοῦ φόν Βαϊτσαϊκερ : «Ἡ φύση ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τόν ἄνθρωπο, ἀλλά ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τίς φυσικές ἐπιστήμες» καί β) μέ τό κείμενο τοῦ Χάιζενμπεργκ, πού ἀκολουθεῖ :

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσική καί Φιλοσοφία, σσ. 68, 105 :

(Σ' ἓνα ἀτομικό φαινόμενο) τό πόρισμα τῆς παρατηρήσεως εἶναι μιά συνάρτηση πιθανότητας, δηλαδή μιά μαθηματική ἔκφραση, πού συνδυάζει δηλώσεις γιά πιθανότητες ἢ τάσεις μέ δηλώσεις γιά τή γνώση μας ἀναφορικά μέ τά γεγονότα. Ἔτσι δέν μπορούμε ν' ἀντικειμενοποιήσουμε πλήρως τό ἀποτέλεσμα μιᾶς παρατηρήσεως, δέν μπορούμε νά περιγράψουμε τί «συμβαίνει» ἀνάμεσα σ' αὐτή τήν παρατήρηση καί τήν ἐπόμενη. Αὐτό φαίνεται σάν νά εἶχαμε εἰσαγάγει ἓνα στοιχεῖο ὑποκειμενισμοῦ στή θεωρία, σάν νά θέλαμε νά ποῦμε : ὅ,τι συμβαίνει ἐξαρτιέται ἀπὸ τόν τρόπο πού τό παρατηροῦμε ἢ ἀπὸ τό γεγονός ὅτι τό παρατηροῦμε. . . Οἱ φυσικές ἐπιστήμες δέν περιγράφουν καί δέν ἐξηγοῦν ἀπλῶς τή φύση· εἶναι μέρος ἀπὸ τήν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στή φύση καί τοὺς ἑαυτοὺς μας· περιγράφουν τή φύση ὅπως αὐτή φανερώνεται στή

μέθοδο των ἐρωτήσεων μας. Αυτό ήταν μία περίπτωση που ὁ Καρτέσιος¹ δέν μπορούσε νά σκεφθεῖ, ἀλλά κάνει ἀδύνατο τόν ὀξύ διαχωρισμό ἀνάμεσα στόν κόσμο καί τό 'Εγώ.

1. 'Ο Καρτέσιος χώρισε τόν κόσμο τῶν ἐκτατῶν πραγμάτων ἀπό τό σκεπτόμενο ὄν.

N. Wiener, Θεός καί μηχανή, Ἀθήνα 1972, σσ. 102 - 103, μετάφρ. Ἄννας Σταμάτοπούλου :

Μέ τό ἔργο τοῦ Planck καί τοῦ Einstein ἔγινε φανερό, ὅτι ὁ σκοπός τοῦ φυσικοῦ δέν ήταν τόσο ἀπλός. Φάνηκε πῶς οἱ κατηγορίες τῆς φυσικῆς δέν θεμελιώθηκαν μία γιά πάντα στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα καί πῶς ὁ σκοπός τοῦ φυσικοῦ τώρα θά πρέπει νά τοποθετηθεῖ πρῖν ἀπό τίς νευτώνειες ἔννοιες, νά βάλει τίς ποσοτικές παρατηρήσεις τοῦ κόσμου σέ μία σειρά, ἡ ὁποία θά πρέπει ν' ἀρχίζει μέ τά ἴδια τά πειράματα καί νά τελειώνει μέ νέες προβλέψεις γιά παρατηρήσεις . . . 'Ο παρατηρητής ἔπαψε νέ 'ναι ὁ ἄθῳς καταγραφέας τῶν ἀντικειμενικῶν του παρατηρήσεων κι ἔφθασε νά'χει ἐνέργο συμμετοχή στό πείραμα. Καί στή θεωρία τῆς σχετικότητας καί στή θεωρία τῶν κβάντα, ὁ ρόλος του στή μεταβολή τῶν παρατηρήσεων δέν πρέπει ν' ἀγνοηθεῖ. Κι αὐτό ὁδήγησε στή γέννηση τοῦ σημερινοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ.

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΗ ΔΙΔΑΚΤΟ ΤΗΣ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στόν Πλάτωνα, σσ. 50, 62 :

'Ο Σωκράτης εἶναι ἕνας ὀλωσδιόλου πρωτότυπος δάσκαλος. Δέν ἔχει καταρτισμένη διδασχή, ὅπως οἱ ἄλλοι. Δέν διδάσκει τίποτε ἄλλο παρά τό πῶς κανεῖς μαθαίνει ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἀνοίγει καί θεμελιώνει τό δρόμο τῆς ψυχῆς, γιατί ἐκεῖ μέσα θά βρεῖ κανεῖς ὅ,τι ζητάει. Μέ τό Σωκράτη τό πνεῦμα ἀναδιπλώνεται πραγματικά πρὸς τά μέσα . . . 'Ο διάλογος γίνεται γιά τό Σωκράτη μία βάθια πολιτική ἀνάγκη. Μοχθοῦσε μ' αὐτόν ν' ἀνοίξει στούς πολῖτες τό δρόμο πρὸς τό πνεῦμα τῆς ὁλότητας.

G. Marcel, Les hommes contre l'humain, σελ. 205 :

‘Ο Φιλόσοφος, μέ κεφαλαίο, δέν εἶναι παρά εἶδωλο. ‘Ο,τι εἶναι πραγματικό εἶναι ἕνας ὀρισμένος τρόπος ζωῆς τοῦ στοχασμοῦ πού μπορεῖ νά ἐπιδιωχθεῖ σ’ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος.

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακή Φιλοσοφία. σελ. 288, μετάφρ. Π. Καλλιόπουλου :

‘Αν ζητάω ἀπό τό φιλοσοφικό λογισμό ἕνα γνωστικά συλληπτό περιεχόμενο, ἂν ζητάω γνώση . . . , ἂν ζητάω τεχνικές συνταγές γιά τά πάντα ἀντί νά ζητάω τήν ικανότητα ν’ ἀντλῶ ὑποστασιακά τή ζωή μου . . . , ἂν ζητάω ψυχοθεραπευτικές ὑποδείξεις, ἀντί νά ζητάω τήν ἐλευθερία νά’μαι ὁ ἑαυτός μου, τότε ἡ Φιλοσοφία μέ παρατάει στή μέση τοῦ δρόμου. ‘Η Φιλοσοφία ἔχει τόν λόγο της μόνον ἐκεῖ ὅπου δέν τά καταφέρνουν πιά ἡ γνώση καί ἡ τεχνική. ‘Η Φιλοσοφία ξέρεי νά δείχνει, ὄχι νά δίνει. ‘Η κίνησή της πάει μαζί μέ τίς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, πού εἶναι ταγμένες νά φωτίζουν. ‘Η δουλειά τῆς Φιλοσοφίας δέν εἶναι νά παράγει.

σσ. 393 - 394 :

‘Όταν ἡ Φιλοσοφία εἶναι μισή ἀπομακρύνει τόν ἀνθρώπο ἀπό τήν πραγματικότητα· ὅταν εἶναι ἀκέρια τόν ὁδηγεῖ κοντά της. ‘Η «μισή» Φιλοσοφία μπορεῖ νά ‘χει τ’ ἀποτελέσματα ἐκεῖνα πού τῆς ἀποδίδει τό κατηγορητήριο τῆς ἐποχῆς, μπορεῖ νά χάνεται σέ διάφορα ἀσύνδετα προβλήματα, σέ στενή ἱστορική ἔρευνα κειμένων, σέ στριφογυρίσματα τῆς διάνοιας — καί χάνει βέβαια ἔτσι τήν πραγματικότητα. ‘Η ἀκέρια Φιλοσοφία, πού κυριαρχεῖ ἐπάνω σ’ ὅλες τίς δυνατότητες, εἶναι ἡ δύναμη πού συγκεντρώνει καί πού σπινθηρίζεται ἐπάνω τῆς ὁ ἀνθρώπος εἰσδύει στήν πραγματικότητα καί γίνεται ὁ ἑαυτός του ὁ ἴδιος.

G. Marcel, Essai de Philosophie Concrète, σελ. 99, μετάφρ. ‘Αννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

‘Ο φιλόσοφος ὀφείλει νά «γνωρίζει» τήν Ἱστορία τῆς Φιλο-

σοφίας, αλλά, κατά τή γνώμη μου, σχεδόν μέ τήν ἴδια ἔννοια πού λέγουμε ὅτι ἕνας συνθέτης ὀφείλει νά γνωρίζει ἁρμονία· δηλαδή νά κατέχει τόν ὀπλισμό τῆς ἁρμονίας, δίχως νά εἶναι σκλάβος τῆς. Ἀπό τή στιγμή πού εἶναι σκλάβος τῆς δέν κάνει πιά δημιουργία, δέν εἶναι καλλιτέχνης.

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακή Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 2 1938, σελ. 129
μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Εἶναι ἀδύνατο νά βροῦμε τήν ἀληθινή Φιλοσοφία ἑτοιμη στό παρελθόν. Ἡ παλαιά Φιλοσοφία δέν μπορεῖ ποτέ, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως εἶναι, νά γίνει δική μας. Στήν παλαιά Φιλοσοφία ἀντικρύζουμε βέβαια τό ἱστορικό ὄρμητήριο τοῦ δικοῦ μας φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ καί τή δική μας σκέψη τήν ἀναπτύσσουμε μελετώντας τοὺς παλαιούς φιλοσόφους, γιατί μονάχα ἡ συναναστροφή μας μ' αὐτούς ὁδηγεῖ τή δική μας σκέψη στήν ἀναγκαία διαύγεια. Ἡ φιλοσοφική πάντως σκέψη εἶναι, ἂν θέλει νά ᾖ γνήσια, πάντα πηγαία καί πρωταρχική καί πρέπει σέ κάθε ἐποχή νά πραγματοποιεῖται ἱστορικά μέσα σέ νέες συνθήκες, πού προκύπτουν ἀπό τήν ἐποχή.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἡ Φιλοσοφία ὡς ἀντίδραση στό δογματισμό, στήν προκατάληψη καί στό φανατισμό.
2. «Ἡ ἀλήθεια ἀρχίζει μέ δύο». Ἀναπτύξετε τήν ἰδέα πού περιέχει ἡ φράση μέ ἀναφορές στόν Πλάτωνα καί στό Γιάσπερς.
3. Συζητήστε τήν παρακάτω ἀποψη τοῦ **I. Ν. Θεοδωρακόπουλου** : «Ἐνας ἀπό τοὺς σκοποὺς τῆς Φιλοσοφίας εἶναι νά κρατήσει τόν ἄνθρωπο στά μέτρα του, νά κρατάει τή λογική τοῦ ἀνθρώπου στά μέτρα τῆς, νά μὴ τήν ἀφήσει νά ἀλαζονεύεται καί νά φτάνει στήν «ὑβρίν».
4. Ὁ Ἔγελος ἔλεγε ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πραγματικά φιλόσοφος, γιατί ἔζησε ὁ ἴδιος τή φιλοσοφία του, δέν τήν ἔγραψε. Μετά τό Σωκράτη δέν ὑπάρχουν φιλόσοφοι, ἀλλά φιλοσοφικά συστήματα. Ἀναπτύξετε τό περιεχόμενο τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.
5. Συζητήστε τήν ἰδέα πού περικλείεται στό χωρίο 499 b τῆς **Πολιτείας** τοῦ Πλάτωνα : «Οὔτε πόλις οὔτε πολιτεία οὐδὲ γ' ἀνὴρ ὁμοίως μὴ ποτε γένηται τέλος, πρὶν ἂν τοῖς φιλοσόφοις τούτοις τοῖς ὀλίγοις καί οὐ πονηροῖς, ἀχρήστοις δὲ νῦν κεκλημένοις, ἀνάγκη τις ἐκ τύχης περιβάλλῃ, εἴτε βούλονται εἴτε μὴ, πόλεως ἐπιμεληθῆναι . . . ἢ τῶν νῦν ἐν δυναστείαις . . . ὄντων ὑέσιν ἢ αὐτοῖς ἐκ τινος θείας ἐπιπνοίας ἀληθινῆς φιλοσοφίας ἔρως ἐμπέσῃ».

6. Τεχνική καί άνθρωπος. 'Αντιμετωπίστε τό θέμα μέ προσωπικές παρατηρήσεις. Χρησιμοποιήστε κατάλληλα τίς ιδέες πού περιέχονται στά ακόλουθα κείμενα :

α) Β. Χάιζενμπεργκ, *Φυσική καί Φιλοσοφία*, σσ. 254 - 255 : «Ήταν ένας γερο-ραββίνος, ιερέας διάσημος γιά τή σοφία του, τόν όποιο έρχονταν νά συμβουλευθούν όλοι οί άνθρωποι. Τόν επισκέφθηκε ένας άντρας γεμάτος απόγνωση γιά όλες τίς αλλαγές πού γίνονταν γύρω του, θρηνώντας γιά όλο τό κακό πού είχε κάνει ή λεγόμενη τεχνική πρόοδος. «Δέν είναι έντελώς άνώφελος όλος αυτός ό τεχνικός μπελάς», άναφώνησε, «άν έξετάσει κανείς τίς πραγματικές άξίες τής ζωής ;». «Μπορεί νά 'ναι έτσι», άπάντησε ό ραββίνος, «άλλά άν φερθεϊ κανείς σωστά, μπορεί νά μάθει από τό καθετί». «Όχι», άναπάντησε ό επισκέπτης, «δέν μπορεί νά μάθει κανείς άπολύτως τίποτα από τέτοια άνόητα πράγματα όπως ό σιδηρόδρομος ή τό τηλέφωνο ή ό τηλεγράφος». Άλλά ό ραββίνος άπάντησε : «Κάνεις λάθος. Άπό τό σιδηρόδρομο μπορείς νά μάθεις ότι, έχοντας καθυστερήσει ένα λεπτό, μπορεί νά χάσεις τά πάντα. Άπό τόν τηλεγράφο μαθαίνεις ότι κάθε λέξη έχει τό βάρος της. Καί από τό τηλέφωνο μαθαίνεις πώς ό,τι λέμε έδώ μπορεί ν' άκουστεί έκεί». Ό επισκέπτης κατάλαβε τί έννουσε ό ραββίνος καί έφυγε.

β) Ν. Wiener, *Θεός καί μηχανή*, σσ. 96 - 97 : «Μου φαίνεται πώς ή μεγαλύτερη έλπίδα γιά μιá ικανοποιητική μηχανική μετάφραση είναι τό νά αντικαταστήσουμε, στην άρχή τουλάχιστον, ένα καθαρό μηχανισμό μ' ένα άνθρωπο - μηχανικό σύστημα πού θά περιλαμβάνει σάν κριτή έναν έμπειρο μεταφραστή, ό όποίος θά τή διδάξει μέ άσκήσεις, άκριβώς όπως ό δάσκαλος διδάσκει τούς μαθητές του . . . έάν τό ανθρώπινο στοιχείο πρόκειται νά μπει σάν κριτής, είναι πολύ λογικό νά τό εισαγάγουμε καί σέ άλλα στάδια. Σέ μιá μεταφραστική μηχανή δέν είναι ούσιαστικό τό ότι τό μηχανικό στοιχείο τής μηχανής θά μς δώσει μιá καί μοναδική πλήρη μετάφραση. Μπορεί νά μς δώσει έναν αριθμό πιθανών μεταφράσεων γιά κάθε πρόταση πού βρίσκεται μέσα στά πλαίσια τών γραμματικών καί λεξικογραφικών κανόνων καί ν' άφήνει στόν κριτή τό πολύ ύπεύθυνο καθήκον. . . τής έκλογής τής μηχανικής μεταφράσεως πού ταιριάζει καλύτερα στην έννοια».

Β' ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Πλάτων, Θεαίτητος. 'Ανέκδοτη μετάφραση Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου

Ὁ «Θεαίτητος» εἶναι διάλογος γραμμένος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα σὲ ὥριμη ἡλικία, γύρω στὰ 369 π.Χ. Θέμα του εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Πρόσωπα τοῦ διαλόγου: ὁ Σωκράτης, ὁ μαθηματικός Θεόδωρος καὶ ὁ νεαρός Θεαίτητος. Ὁ Σωκράτης προκαλεῖ τὸ Θεαίτητο νὰ δώσει ὁρισμὸ τῆς γνώσεως (τί ἐστὶν ἐπιστήμη). Οἱ διάφοροι ὁρισμοὶ ὅμως, ποὺ προτείνει ὁ Θεαίτητος, ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὸ Σωκράτη μετὰ ἀπὸ σχετικὴ συζήτηση. Ἔτσι μὲ τὸ διάλογο αὐτὸ καθορίζεται τί δέν εἶναι γνώση, χωρὶς νὰ δίνεται ἓνας θετικὸς ὁρισμὸς τῆς.

145 e ἐπ.

ΣΩ. Ἀκριβῶς λοιπόν σ' αὐτὸ εἶναι ποὺ ἔχω τὴν ἀπορία καὶ δέν μπορῶ μέσα μου νὰ καταλάβω καλὰ, ἢ γνώση τί πράγμα τάχα νὰ εἶναι. Μποροῦμε νὰ τὸ προσδιορίσουμε λοιπόν; τί λέτε; ποίος ἀπὸ σᾶς θὰ τὸ εἰπεῖ πρῶτος; ...

ΘΕΑΙ. Νομίζω λοιπόν ὅτι καὶ ὅσα θὰ μποροῦσε κανεὶς ἀπὸ τὸ Θεόδωρο νὰ μάθει εἶναι γνώσεις, καὶ ἡ γεωμετρία καὶ ὅσες ἄλλες

τώρα δά ἐσύ ἀνέφερες, ἐπίσης καί ἡ ὑποδηματοποιία καί οἱ τέχνες τῶν ἄλλων χειροτεχνῶν, ὅλες μαζί καί καθεμιά χωριστά δέν εἶναι ἄλλο τίποτα παρά γνώσεις.

ΣΩ. . . "Ὅταν λές ὑποδηματοποιία, μήπως ἐννοεῖς τίποτ' ἄλλο παρά τήν τέχνη πού ἐργάζεται τά ὑποδήματα ;

ΘΕΑΙ. Τίποτε ἄλλο.

ΣΩ. Καί τί ἐννοεῖς, ὅταν λέγεις ξυλουργική ; Μήπως τίποτε ἄλλο παρά τήν τέχνη πού ἐργάζεται τά ξύλινα σκεύη ;

ΘΕΑΙ. Οὔτε ἐδῶ ἐννοῶ τίποτε ἄλλο.

ΣΩ. Καί στά δύο λοιπόν, τίνος τέχνη εἶναι ἡ καθεμιά τοῦτο ὀρίζεις ;

ΘΕΑΙ. Ναί.

ΣΩ. "Ὅτι ρωτήσαμε ὅμως Θεαίτητε, δέν ἦταν αὐτό, τίνων πραγμάτων εἶναι ἡ ἐπιστήμη, οὔτε πόσες εἶναι. Γιατί δέν ρωτήσαμε, ἐπειδή θέλαμε νά τίς ἀπαριθμήσουμε, ἀλλά γιά νά μάθουμε τί πράγμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ γνώση. "Ἡ δέν λέγω τίποτε ;

ΘΕΑΙ. Πολύ ὀρθά μάλιστα.

ΣΩ. Πρόσεξε λοιπόν κι αὐτό ἐδῶ. "Ἄν μᾶς ρωτοῦσε κανεῖς γιά κάτι μηδαμινό καί πρόχειρο, ἄς ποῦμε γιά τόν πηλό, τί πράγμα εἶναι, ἄν τοῦ ἀποκρινόμαστε : εἶναι ὁ πηλός τῶν μαστόρων πού κάνουν φούρνους καί μαγειρεῖα, ὁ πηλός τῶν πλινθοποιῶν, δέν θά εἴμαστε γελοῖοι ;

ΘΕΑΙ. "Ἰσως.

ΣΩ. . . νομίζεις καταλαβαίνει κανεῖς τό ὄνομα ἑνός πράγματος, ἄν δέν γνωρίζει τί εἶναι τό πράγμα ;

ΘΕΑΙ. Καθόλου.

ΣΩ. Οὔτε λοιπόν τήν ὑποδηματοποιία καταλαβαίνει οὔτε ἄλλη καμιά τέχνη, ὅποιος δέν γνωρίζει τί εἶναι τέχνη ;

ΘΕΑΙ. "Ἐτσι εἶναι.

ΣΩ. "Ἄρα εἶναι γελοία ἡ ἀπόκριση αὐτοῦ πού ρωτήθηκε, τί εἶναι γνώση, ὅταν αὐτός ἀποκρίνεται μέ τό ὄνομα κάποιας τέχνης, Γιατί ἔτσι μᾶς ὀνομάζει κάποιου πράγματος τή γνώση, ἐνῶ δέν ρωτήθηκε γι' αὐτό.

ΘΕΑΙ. Φαίνεται.

ΣΩ. "Ἐπειτα ἐνῶ μπορούσε νά ἀποκριθεῖ ἀπλά καί σύντομα, διατρέχει ἀπέραντο δρόμο. "Ἐτσι καί στήν ἐρώτηση γιά τόν πηλό

μπορούσε πρόχειρα και άπλά να ειπεί, ότι χῶμα ανάμιχτο μέ νερό είναι πηλός, τίνος ὅμως τεχνίτη πηλός είναι να τό αφήσει κατά μέρος . . .

ΣΩ. Ἐμπρός λοιπόν . . . τά πολλά εἶδη τῆς γνώσεως να τά προσαγορεύσεις μέ μιά ἔννοια . . .

ΘΕΑΙ. . . . Μοῦ φαίνεται, ὅποιος γνωρίζει κάτι, αἰσθάνεται αὐτό πού γνωρίζει, καί ὅπως φαίνεται τώρα, τίποτ' ἄλλο δέν είναι ἡ γνώση παρά αἴσθηση.

ΣΩ. Πολύ καλά καί μέ γενναιότητα τό εἶπες παιδί μου. Γιατί ἔτσι πρέπει να ἐκφέρει κανείς τή γνώμη του. Ἐλα ὅμως αὐτό να τό ἐξετάσουμε μαζί, ἂν είναι σωστός γόνος ἡ κανένα ἀνεμογέννημα . . .

186 c ἐπ.

ΣΩ. Μερικά λοιπόν είναι ἀπό τή φύση δοσμένο να τά αἰσθάνονται ἄνθρωποι καί ζῶα εὐθύς ὡς γεννηθοῦν, ὅσα δηλαδή αἰσθήματα καταφθάνουν διά μέσου τοῦ σώματος στήν ψυχή, ἐνῶ οἱ διαλογισμοί γι' αὐτά καί ὡς πρὸς τό είναι καί ὡς πρὸς τήν ὠφέλεια ἔρχονται μέ μόχθο καί πολὺν καιρό μέσα ἀπό πολλήν ἀσκησι καί παιδεία, σ' ὅσους βέβαια ἔρχονται.

ΘΕΑΙ. Είναι ὁλωσδιόλου ἔτσι.

ΣΩ. Είναι λοιπόν δυνατόν να ἐπιτύχει τήν ἀλήθεια ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ σώματός μας πού δέν συλλαβαίνει τό είναι ;

ΘΕΑΙ. Ἀδύνατο.

ΣΩ. Για ὅ,τι πράγμα ὅμως ἀστοχήσει κανείς τήν ἀλήθεια, θά γίνει ποτέ γνώστης του ;

ΘΕΑΙ. Πῶς να γίνει, καλέ μου Σωκράτη.

ΣΩ. Μέσα λοιπόν στά παθήματα τῶν αἰσθήσεων δέν ὑπάρχει γνώση, ἐνῶ μέσα στούς διαλογισμούς γι' αὐτά ὑπάρχει. Γιατί τό είναι καί τήν ἀλήθεια ἐδῶ δά (δηλ. στούς διαλογισμούς), ὡς φαίνεται, μπορεῖ κανείς να τ' ἀγγίξει, ἐκεῖ (δηλ. στά αἰσθήματα) ὅμως ἀδύνατο.

ΘΕΑΙ. Φαίνεται.

ΣΩ. Ἐκεῖνο καί τοῦτο λοιπόν θά τά εἰπῆς τό ἴδιο, ἐνῶ ἔχουν τόσες διαφορές ;

ΘΕΑΙ. Ὅχι, δέν θά ἦταν σωστό.

ΣΩ. Τί ὄνομα, λοιπόν, δίνεις σ' ἐκεῖνο, δηλαδή στό νά βλέπεις, ν' ἀκοῦς, νά ὁσφραίνεσαι, νά κρυώνεις καί νά ζεσταίνεσαι ;

ΘΕΑΙ. Τό λέγω αἴσθηση, αἰσθάνεσθαι, τί ἄλλο βέβαια.

ΣΩ. Ὁλόκληρο λοιπόν αὐτό τό λές αἴσθηση ;

ΘΕΑΙ. Κατ' ἀνάγκη.

ΣΩ. Σ' αὐτό λοιπόν, λέμε, δέν εἶναι δοσμένο νά ἀγγίσει τήν ἀλήθεια οὔτε καί τό εἶναι.

ΘΕΑΙ. Ὅχι βέβαια.

ΣΩ. Οὐδέ τή γνώση λοιπόν.

ΘΕΑΙ. Ὅχι βέβαια.

ΣΩ. Δέν γίνεται λοιπόν ποτέ, καλέ μου Θεαίτητε, αἴσθηση καί γνώση νά εἶναι τό ἴδιο.

ΘΕΑΙ. Δέν φαίνεται, Σωκράτη μου. Καί τώρα πιό πολύ ἔγινε ὀλοφάνερο, ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ γνώση ἀπό τήν αἴσθηση.

ΣΩ. Ἐμεῖς ὅμως δέν ἀρχίσαμε δά γι' αὐτό τή συζήτησή μας, νά βροῦμε δηλαδή τί δέν εἶναι γνώση, ἀλλά τί εἶναι. Κι ὅμως προχωρήσαμε τόσο, ὥστε νά μήν τήν ζητοῦμε καθόλου μέσα στήν αἴσθηση, ἀλλά μέσα σ' ἐκεῖνο τό ὄνομα, πού ἔχει ἡ ψυχή ὅταν αὐτή καθ' ἑαυτοῦ της καταγίνεται μέ τά ὄντα.

Ἀριστοτέλης, Μετά τά Φυσικά. Μετάφραση Κ.Δ. Γεωργούλη, Ἀριστοτέλους, Πρώτη φιλοσοφία, Ἀθῆναι 1973², σελ. 1 ἐπ.

«Μετά τά Φυσικά» ὀνομάστηκε ἀπό τόν περιπατητικό φιλόσοφο Ἀνδρόνικο τό Ρόδιο ἡ «Πρώτη Φιλοσοφία» τοῦ Ἀριστοτέλη, γιά τόν τυχαῖο λόγο ὅτι στή σειρά τῶν ἔργων του ἐρχόταν μετά τά «Φυσικά». Μέ τήν ἐπιγραμματική πρώτη φράση ὅτι «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει» καί μέ τή διαπίστωση ὅτι ἡ γνώση τοῦ «διότι» εἶναι ἀνώτερη ἀπό τή γνώση τοῦ «ὅτι», ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τήν «Πρώτη Φιλοσοφία» ὡς τή γνώση τῶν ἀρχῶν καί τῶν αἰτίων ὅλων τῶν πραγμάτων.

980 α 21 ἐπ.

Κάθε ἄνθρωπος ἀπό τή φύση του κινημένος ὀρέγεται μέσα στή

θέα τοῦ εἶδους τῶν πραγμάτων νά ζεῖ· ἀπόδειξη γι' αὐτό εἶναι ἡ ἀγάπηση τῶν αἰσθήσεων· γιατί βέβαια εἶναι ἀγαπητές μονάχες τους, χωρίς νά ὑπολογίζουμε τήν ὠφέλειά τους καί περισσότερο ἀπό τίς ἄλλες ἡ αἴσθηση τῶν ματιῶν· γιατί ὄχι μονάχα ὅταν θέλουμε νά κάμουμε κάτι, ἀλλά καί ὅταν κανένας μελλοντικός πρακτικός σκοπός δέν μᾶς ἀπασχολεῖ, ἡμπορεῖ νά εἰπεῖ κανεῖς πῶς ἡ ὄραση ἀξίζει ὅσο ὅλες οἱ ἄλλες· αἰτία εἶναι, πῶς μᾶς δίνει τή μεγίστη ἱκανότητα, ὅσο καμιά ἄλλη αἴσθηση, νά ξεχωρίζουμε τά πράγματα καί πολλές φανερώνει διαφορές. εἶναι γεγονός πῶς ἡ φύση γεννᾷ τά ζῶα μέ τήν ἔξη τῆς αἴσθησης, ἀπ' αὐτή σέ ἄλλα ζῶα δέν φυτρώνει μέσα τους μνημονικό, σέ ἄλλα ὅμως φυτρώνει. καί γιά τήν αἰτία αὐτή αὐτά εἶναι φρονιμότερα καί μαθηματικότερα καί ὄχι ὅσα δέν ἡμποροῦν νά θυμούνται... τά ἄλλα λοιπόν ζῶα ζοῦν μέ τίς αἰσθητικές παραστάσεις καί τίς μνημονικές ἐντυπώσεις καί στήν ἐμπειρία ἀσήμαντη μετοχή ἔχουν· τό γένος ὅμως τῶν ἀνθρώπων κοντά σ' αὐτά καί μέ τέχνες καί μέ λογισμούς ζεῖ· φυτρώνει ἀκόμη μέσα στόν ἀνθρώπο ἀπό τή μνήμη ἐμπειρία· γιατί οἱ πολλοί τοῦ ἴδιου πράγματος μνήμες μιᾶς ἐμπειρίας ἀποτελοῦν δύναμη. καί κοντεύει μέ τήν ἐπιστήμη καί τέχνη ὁμοιο πρᾶγμα νά εἶναι καί ἡ ἐμπειρία. βγαίνει ἀκόμη ἐπιστήμη καί τέχνη στούς ἀνθρώπους μέ τή χρησιμοποίηση τῆς ἐμπειρίας· γιατί βέβαια, ὅπως εἶπε ὁ Πῶλος «ἡ ἐμπειρία ἔφτιασε τήν τέχνη, ἡ ἀπειρία ἀπό τήν ἄλλη μεριά τήν τύχη» γίνεται τέχνη ὅταν ἀπό πολλά τῆς ἐμπειρίας ἐννοήματα γίνεῖ μιᾶ καθολική γιά μιᾶς λογῆς πράγματα κρίση· γιατί τό νά κάνει κανεῖς τή σκέψη ὅτι στόν Καλλία πού ἦταν ἄρρωστος ἀπ' αὐτή ἐδῶ τήν ἄρρώστεια αὐτό ἐδῶ τοῦ ἔκαμε καλό καί στό Σωκράτη καί τό ἴδιο σέ καθένα ξεχωριστά ἀπό πολλούς, πέφτει στήν ἐμπειρία· ἡ σκέψη ὅμως πῶς σέ ὅλους τούς τέτοιους παρμένους μαζί σέ ἓνα ξεχωριστό εἶδος, ὅταν εἶχαν αὐτή ἐδῶ τήν νόσο ἔκαμε καλό, π.χ. στούς φλεγματικούς ἢ χολερικούς ὅταν κάψα πυρετοῦ τούς πιάσει, αὐτό πέφτει στήν τέχνη. Σχετικά πρὸς τήν πρακτική ὄχι μονάχα φαίνεται ἡ ἐμπειρία νά μή ἔχει καμιά διαφορά, μά πῖό πολύ ἐπιτυχαίνουν οἱ ἐμπειρικοί, ἀπό ἐκείνους ὅσοι ἡμποροῦν νά εἰποῦν τόν λόγο χωρίς νά ἔχουν τήν ἐμπειρική ἱκανότητα· αἰτία εἶναι τό πῶς ἡ ἐμπειρία εἶναι γνώση τῶν ἀτομικά ξεχωρισμένων, ἡ τέχνη ἐξάλλου τῶν καθολικῶν, οἱ πράξεις ὅμως καί οἱ γενέσεις

όλες έχουν σχέση με τό άτομικά ξεχωρισμένο, γιατί ό γιατρός δέν γιατρεύει άνθρωπο κυριολεκτικά παρά σέ δευτερεύουσα άποψη, αλλά τόν Καλλία ή τόν Σωκράτη ή κάποιον άλλον έτσι λεγόμενο, πού τού συμβαίνει νά είναι άνθρωπος· εάν λοιπόν κάποιος κατέχει τόν λόγο χωρίς τήν έμπειρία, καί τού είναι γνώριμο τό καθολικό όχι όμως καί τό ξεχωριστό πού είναι μέσα σ' αυτό, πολλές φορές θά άποτύχει στή θεραπεία· γιατί εκείνο πού θεραπεύουμε είναι τό ξεχωριστό· παρ' όλα αυτά, ή κατοχή τού είδους τών πραγμάτων καί ή βαθιά τους κατανόηση ύπάρχει κατά τήν γνώμη μας στήν τέχνη περισσότερο καί όχι στήν έμπειρία καί κρίνουμε σοφότερους τούς τεχνίτες από τούς έμπειρικούς, σύμφωνα μέ τή σκέψη πώς ή σοφία σέ κάθε άνθρωπο ακολουθεί τήν καθαρή είδηση πού έχει αυτός γιά τά πράγματα· κι αυτό γιατί αυτοί έχουν καθαρή είδηση γιά τήν αίτία, οί άλλοι όμως όχι. οί έμπειρικοί βέβαια κατέχουν τό «ότι», αλλά τό «διότι» δέν τό κατέχουν. στους άλλους όμως τό διότι καί ή αίτία είναι γνώριμη . . . γενικά είναι σημάδι πού ξεχωρίζει αυτόν πού κατέχει ένσυνειδητη γνώση, τό ότι ήμπορεί νά διδάσκει· καί γι' αυτό κάνουμε τή σκέψη πώς ή τέχνη είναι σέ μεγαλύτερο βαθμό έπιστήμη από τήν έμπειρία· γιατί οί τεχνίτες ήμπορούν νά διδάσκουν όχι όμως καί οί έμπειρικοί. κοντά σ' αυτά έχουμε τήν ιδέα πώς καμιά αίσθηση δέν είναι σοφία, μέ όλο βέβαια πού οί αίσθήσεις είναι τά έγκυρότατα μέσα γιά τή γνώση τών ξεχωριστών πραγμάτων· δέν λένε όμως τό γιατί γιά κανένα, π.χ. γιατί είναι θερμό τό πύρ, αλλά μονάχα ότι είναι θερμό.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Είσαγωγή στή Φιλοσοφία, τόμ. Γ', 'Αθήναι 1975, σσ. 101 - 3.

“Όταν όμιλούμε γιά τόν έξωτερικό κόσμο, έχουμε στό νου μας μιά σχέση χώρου. Τό ένα σημείο αναφοράς στή σχέση αυτή είναι ό έξω κόσμος, όπως αυτός άπλώνεται μέσα στό χῶρο καί τό άλλο σημείο αναφοράς είμαι έγώ μέ τό σώμα καί τήν ψυχή μου. ‘Ο έξω καί ό έσω κόσμος νοοῦνται σ' αυτή τή σχέση κατά χῶρον. ‘Ο έξω κόσμος είναι εκεί, όπου δέν είμαι έγώ, δηλαδή ή διαχωριστική γραμμή τών δύο αυτών σημείων τού χώρου είναι ή έπιφάνεια τού σώματός μου. Τό έμψυχο σώμα, πού τό περιβάλλει ό έξωτερικός κόσμος, τό όνομάζουμε ψυχοφυσικό ύποκείμενο. ‘Αντικείμενο στήν πε-

ρίπτωση αυτή είναι ή πραγματικότης πού περιβάλλει τό ἔμψυχο σῶμα μου. Ὁ μόνος χῶρος πού δέν ἀνήκει στήν πραγματικότητα αὐτήν εἶναι τό ἔμψυχο σῶμα μου, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ τήν ἔδρα τοῦ ἔσω κόσμου.

Εἶναι δυνατόν ὁμως νά κατατάξω στόν ἔξω κόσμο, δηλαδή νά περιλάβω στήν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου καί τό σῶμα μου, καθώς καί καθετί πού εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τό συνειδέναι μου. Ἀνεξάρτητη ὁμως ἀπό τή συνείδησή μου εἶναι καί ή ψυχική ζωή τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ὡστε ὅλος ὁ φυσικός κόσμος, τό σῶμα μου καί ή ψυχική ζωή τῶν ἄλλων εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελοῦν τό περιεχόμενο τοῦ ὑποκειμένου. Τό ὑποκείμενο στήν περίπτωση αὐτή περιλαμβάνει τήν ψυχή μου, τίς παραστάσεις της καί γενικῶς ὅλα τά βιώματά της. Μέ ἄλλα λόγια τό συνειδέναι μου μέ τό περιεχόμενο του ἀποτελεῖ τώρα τό ὑποκείμενο. Τώρα δέν ὑπάρχει διαχωριστική γραμμή χώρου μεταξύ ἀντικειμένου καί ὑποκειμένου, γιατί τό συνειδέναι καί τά βιώματά του δέν κατέχουν χῶρο οὔτε νοοῦνται κατά χῶρον. Τό ἀντικείμενο ἐξάλλου τώρα εἶναι δυνατόν νά τό ὀνομάσω ὑπερβατικό, γιατί εἶναι κάτι πέρα ἀπό τή συνείδησή μου καί τά βιώματά της. Τώρα δέν εἶναι πλέον ή ἀντίθεση μεταξύ τῶν δύο μερῶν τοῦ χώρου ἐκείνη πού προσδιορίζει τό ἀντικείμενο καί τό ὑποκείμενο, ὅπως στήν ἀρχή. Ὁ ὅρος «ἐξωτερικός κόσμος» καθώς καί ὁ ἀντίστοιχος ὅρος «ἐσωτερικός κόσμος» δέν ἔχουν τώρα τή σημασία τοῦ χώρου. Ἐξωτερικός κόσμος εἶναι τώρα ὁ κόσμος χωριστά ἀπό τό συνειδέναι μου καί ἐσωτερικός εἶναι τό συνειδέναι μου μέ τό περιεχόμενό του, δηλαδή μέ τίς παραστάσεις, τά νοήματα, τά βουλήματα, τά συναισθήματα καί γενικῶς τά βιώματά μου.

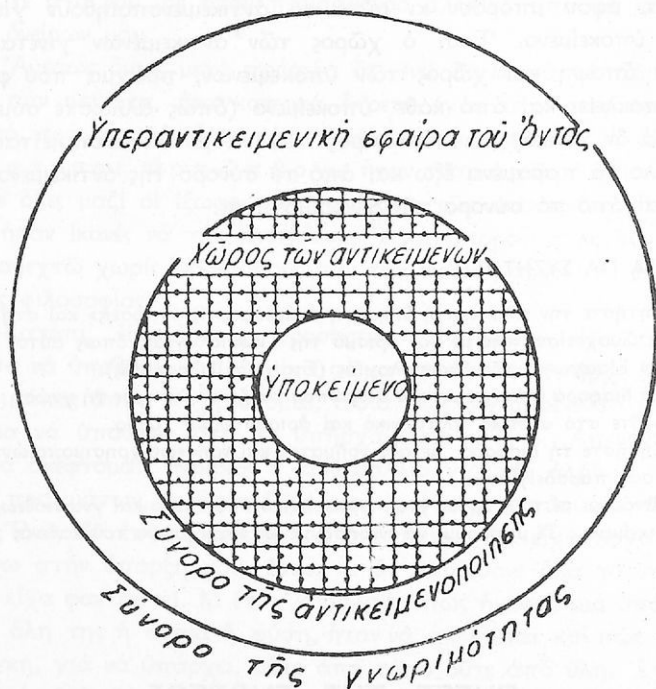
Εἶναι ὁμως δυνατόν νά σχηματίσω καί μιᾷ τρίτῃ ἔννοια ἀντικειμένου, ή ὁποία προκύπτει, ἂν χωρίσω μέ τό νοῦ μου ἀπό τό συνειδέναι μου τό περιεχόμενό του, δηλαδή τίς παραστάσεις, τά νοήματα, τά συναισθήματα καί γενικῶς τά βιώματά του. Ἀντικείμενο εἶναι στήν περίπτωση αὐτή τό σύνολο τῶν ψυχικῶν γεγονότων καί ὑποκείμενο εἶναι ή συνείδηση αὐτή καθ' ἑαυτήν, δηλαδή χωριστά ἀπό τό περιεχόμενό της. Τήν πρώτη φορά ἀντικείμενο ἦταν ὁ ἐξωτερικός κόσμος, τή δεύτερη φορά ἦταν ὁ ἐξωτερικός κόσμος καθώς καί ὁ ψυχικός κόσμος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί τήν τρίτη φορά ἀντικείμενο εἶναι μόνον τό περιεχόμενο τοῦ συνειδέναι.

Τό τρίτο τουτο αντικείμενο δέν είναι δυνατόν νά τό υπερδέψω μέ τά δύο άλλα, γιατί, όπως είπαμε, είναι μόνον τό περιεχόμενο του συνειδέναι. Έξάλλου υποκείμενο στην περίπτωση αυτή είναι ή συνείδηση αυτή καθ' έαυτήν.

Ε. Π. Παπανοῦτσος, Γνωσιολογία, 'Αθήνα 1973, σσ. 62 - 63.

Πολύ πιό ενδιαφέρουσες καί γονιμότερες από τίς φαινομενολογικές «διαπιστώσεις», όπου θεμελιώνει τή ρεαλιστική θεωρία ό Ν. Hartmann, είναι οί προσπάθειές του νά βαθύνει μέ λεπτές αναλύσεις τήν έννοια του «αντικειμένου». Άπέναντι στό είναι, γράφει, ή γνώση είναι περιορισμένη· απλώνεται μόνο σ' ένα τμήμα του : έως εκεί όπου τό όν γίνεται αντικείμενο γιά ένα υποκείμενο, ά ν τ ι κ ε ι μ ε ν ο π ο ι ε ί τ α ι. Καί έπειδή τό ίδιο τό υποκείμενο είναι κατί πού υπάρχει, καί έπομένως ανήκει καί αυτό στην ίδια όντολογική σφαίρα μαζί μέ τά αντικειμενά του, πρέπει νά τό φαντασθούμε περιστοιχισμένο από τή ζώνη του (γιά τουτο τό υποκείμενο) αντικειμενοποιημένου όντος, σάν περιοχή πού έγγράφεται μέσα στη σφαίρα του είναι. Δυνάμει ή περιοχή αυτή είναι άπερίοριστη, γιάτί τό όν, άδιάφορο καθώς είναι άπέναντι στη γνώση, δέν αντιστέκεται στην παρατέρα αντικειμενοποίησή του· ή γνώση καταρχήν είναι ικανή όλο καί βαθύτερα νά είσχωρει μέσα στους κόλπους του. Στην πραγματικότητα όμως, όσο κι αν μπορεί νά διευρύνεται πρός κάθε διεύθυνση, τό τμήμα τουτο του αντικειμενοποιημένου όντος έχει τά όριά του καί πέρα άπ' αυτά απλώνεται ό άπέραντος χώρος του υπεραντικειμενικού (das Transobjective), άφου ή ανθρώπινη γνώση είναι περιορισμένη, άγκαλιάζει δηλ. πάντα ένα τμήμα του όντος καί όχι τό είναι σέ όλόκληρο τό πλάτος καί τό βάθος του. Φυσικά άλλες διαστάσεις έχει ό χώρος του αντικειμενοποιημένου όντος γιά τήν άπλοική αντίληψη καί άλλες γιά τήν έπιστημονική ή τή φιλοσοφική. Σέ κάθε όμως αναβαθμό γνωστικών έπιδόσεων διαχωρίζεται τό αντικειμενοποιημένο από τό υπεραντικειμενικό όν καί τό σχήμα έπαναλαμβάνεται μέ τόν ίδιο τύπο. Τέλος καί μέσα στον τομέα του υπεραντικειμενικού πρέπει νά γίνει μιά άκόμη διάκριση: νά ξεχωρίσουμε τό πρός τό παρόν ά γνω σ τ ο από τό γιά πάντα άδύνατον νά γνωριστεί, τό ύ π ε ρ ν ο η τ ό. Τό πρώτο άποτελεί, πάλι όρισμένο τομέα μέσα στον χώρο του ύπε-

ραντικειμενικοῦ καί περιλαμβάνει τό ὄν πού δέν ἔχει ἀκόμη ἀντικειμενοποιηθεῖ. Τό δεύτερο δηλώνει τά ἀνεξιχνίαστα βάρη τοῦ ὄντος πού δέν μποροῦν ποτέ νά ἀντικειμενοποιηθοῦν, γιατί εἶναι ἐντελῶς ἀπλησίαστα ἀπό τήν ἀντίληψη καί τή νόσή μας. Τό σχῆμα δείχνει παραστατικά τή δομή τοῦ ὄντολογικοῦ σύμπαντος κατά τόν Ν. Hartmann.

Στό διάγραμμα τοῦτο, τονίζει ὁ Ν. Hartmann, τό «ὑποκείμενο» δέν εἶναι τό «ὑπερβατολογικό ὑποκείμενο» τῶν καντιανῶν, ἀλλά τό ἐμπειρικό. Μόνο τό ἐμπειρικό ὑποκείμενο εἶναι πραγματικό καί ἔχει θέση στήν Ὀντολογία. Ἀλλά τοῦτο δέν εἶναι ἓνα, ἐμπειρικά ὑποκείμενα ὑπάρχουν ἀναρίθμητα. Γιά τό καθένα τους τό ὄντολογικό σύμπαν διαστρώνεται ἐσωτερικά καθῶς ἀκριβῶς δείχνει τό σχῆμα μας. Φυσικά δέν εἶναι ἴδια ἡ ἑκταση τῆς γνώσης οὔτε ἴδιος ὁ χῶρος τοῦ ἀντικειμενοποιημένου ὄντος γιά ὅλα τά ἐμπειρικά ὑπο-

κείμενα. Ἀφοῦ ὅμως ὅλα λειτουργοῦν μέσα στὸν ἴδιο κόσμο τῶν ἀντικειμένων, πρέπει τουλάχιστο μιὰ κεντρικὴ ζώνη ἀντικειμενοποιημένου ὄντος νὰ εἶναι κοινὴ στοὺς χώρους τῆς γνώσης τους. Οἱ διαφορὲς θὰ ἀρχίζουν ἔξω ἀπὸ τοῦτον τὸν κεντρικὸ κοινὸ πυρῆνα. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ, γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα, ὅτι μέσα στὴ ζώνη τῶν ἀντικειμένων περιλαμβάνονται καὶ τὰ ὑποκείμενα, ἀφοῦ μποροῦν κι αὐτὰ νὰ ἀντικειμενοποιηθοῦν γιὰ ἓνα ἄλλο ὑποκείμενο. Ἔτσι ὁ χῶρος τῶν ἀντικειμένων γίνεται ἀπὸ ἄλλην ἄποψη καὶ χῶρος τῶν ὑποκειμένων, πράγμα πού φυσικά δέν ἀποκλείει καὶ ἀπὸ κάθε ὑποκείμενο (ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει γιὰ τὸ ὄν γενικά) μόνο ἓνα μέρος του νὰ ἀντικειμενοποιεῖται, ἐνῶ τὸ ἄλλο θὰ παραμένει ἔξω καὶ ἀπὸ τὸ σύννορο τῆς ἀντικειμενοποίησης καὶ ἀπὸ τὸ σύννορο τῆς γνωριμότητος.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τὴν πλατωνικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὶς «γνώσεις» καὶ στὴ «γνώση». Συσχετίστε τὴν μὲ τὸν ὀρισμὸ τῆς Γνωσιολογίας, ὅπως αὐτὸς δόθηκε στὴν Εἰσαγωγή τῆς Γνωσιολογίας (Στοιχεῖα Φιλοσοφίας).
2. Ποιὰ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξύ ἀνθρώπου καὶ ζώου ὡς πρὸς τὴ γνώση; Ἀναφερθῆτε στὸ σχετικὸ πλατωνικὸ καὶ ἀριστοτελικὸ χωρίο.
3. Συζητήστε τὴ διαφορὰ μεταξύ νοήματος καὶ νοήσεως χρησιμοποιώντας δι-
κά σας παραδείγματα.
4. Τί ἐννοοῦμε μὲ τοὺς ὅρους γνωσιοθεωρητικὸ ὑποκείμενο καὶ γνωσιοθεωρητικὸ
ἀντικείμενο; Τί μποροῦμε νὰ ἐννοήσουμε ὡς περιεχόμενο τοῦ καθενός;

ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ΟΙ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

René Descartes, *Discours de la méthode* (Ρενέ Ντεκάρτ, Λόγος περὶ μεθόδου). Μετάφραση Janis Lo Skokko, ἔκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Γάλλος φιλόσοφος τοῦ 17ου αἰῶνα (1596 - 1650) ἀναζητᾷ τὴ μέθοδο πού θὰ καθοδηγήσει τὸ λογικὸ στὴν εὕρεση τῆς ἀλήθειας. Δέν ἀναπτύσσει συστηματικά

τίς φιλοσοφικές τον πεποιθήσεις, αλλά παρουσιάζει μέ τρόπο ἀφηγηματικό καί πολύ παραστατικό πώς αὐτές γεννήθηκαν διαδοχικά ἢ μία ἀπό τήν ἄλλη.

σελ. 38 - 39.

... ἀποφάσισα νά ὑποθέσω ὅτι : ὅλα ὅσα μου εἶχανε μπεῖ κάποτε στό νοῦ, δέ ἦταν περισσότερο ἀληθινά ἀπό τίς φαντασίες τῶν ὀνείρων μου.

Ἀμέσως ὅμως μετά πρόσεξα ὅτι ἐνῶ ἤθελα νά τά πάρω ἔτσι, ὅλα σάν ψεύτικα, ἀναγκαστικά ἔπρεπε ἐγώ, πού σκεφτόμουν αὐτό τό πράγμα, νά εἶμαι κάτι. Καί παρατήρησα πώς ἡ ἀλήθεια : σ κ έ φ τ ο μ α ι, ἄ ρ α ὑ π ά ρ χ ω ἦταν τόσο σταθερή καί σίγουρη, ὥστε ὅλες μαζί οἱ ἐξωφρενικές ὑποθέσεις τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων δέν ἦταν ἱκανές νά τήν κλονίσουν. Ἄρα, μπορούσα λοιπόν νά τήν παραδεχτῶ χωρίς ἐνδοιασμούς σάν τήν πρώτη ἀρχή τῆς ἀναζητούμενης φιλοσοφίας.

Κατόπι, ἐξετάζοντας προσεκτικά τί ἤμουνα, εἶδα πώς μπορούσα νά ὑποθέσω ὅτι δέν εἶχα σῶμα καί ὅτι δέν ὑπῆρχε ὁ κόσμος, οὔτε τόπος ὅπου νά βρίσκομαι, ἀλλά πώς δέν μπορούσα κατά συνέπεια νά ὑποθέσω ὅτι δέν ὑπῆρχα οὔτε κι ἐγώ. Ἀπεναντίας, μέ τό νά σκέφτομαι, ἀκριβῶς ν' ἀμφιβállω γιά τήν ἀλήθεια τῶν ἄλλων πραγμάτων, γινόταν ὀλοφάνερο καί σίγουρο ὅτι ἐγώ ὑπῆρχα.

Ἐνῶ, ἂν ἔπαυα μονάχα νά σκέφτομαι, δέν εἶχα λόγο νά πιστεύω στήν ὑπαρξή μου, ἔστω κι ἂν ἀληθεύανε ὅλα τά ὑπόλοιπα πού εἶχα φανταστεῖ. Κι ἔτσι, κατάλαβα πώς ἤμουνα μία ὑπόσταση, πού ὅλη της ἡ οὐσία ἦ φύση, ἦταν νά σκέφτεται καί πώς δέν ἔχει ἀνάγκη, γιά νά ὑπάρχει, οὔτε ἀπό τόπο οὔτε ἀπό ὕλη. Ἔτσι πού τό ἐγώ, δηλαδή ἡ ψυχή, πού χάρη σ' αὐτήν εἶμαι ὅ,τι εἶμαι, εἶναι κάτι ἐντελῶς ξεχωριστό ἀπό τό σῶμα. Μάλιστα, εἶναι εὐκολότερο νά γνωρίσεις τήν ψυχή παρά τό σῶμα. Γιατί, ἀκόμη κι ἂν δέν ὑπῆρχε αὐτό, ἐκείνη δέ θά ἔπαυε νά εἶναι ὅ,τι εἶναι.

Ὑστερα, ἐξέτασα τί χρειάζεται γενικά σέ μία πρόταση γιά νά εἶναι ἀληθινή καί σίγουρη. Γιατί, καθώς εἶχα βρεῖ μία πρόταση τέτοια, σκέφτηκα πώς ἔπρεπε νά ξέρω καί σέ τί συνίσταται ἡ βεβαιότητα τούτη. Καί, παρατηρώντας πώς δέν ὑπάρχει στό σ κ έ φ τ ο μ α ι, ἄ ρ α ὑ π ά ρ χ ω τίποτα πού νά μέ βεβαιώνει ὅτι λέω.

τήν ἀλήθεια, ἐκτός μονάχα πώς βλέπω πολύ καθαρά ὅτι, γιά νά σκέφτομαι, πρέπει νά ὑπάρχω, ἔκρινα πώς μπορούσα νά πάρω γιά γενικό κανόνα ὅτι τά πράγματα, πού διανοούμεθα πολύ καθαρά καί διακριτά, εἶναι ὅλα ἀληθινά μά, πώς ὑπάρχει μονάχα κάποια δυσκολία στό νά διακρίνουμε καλά, ποιά ἀπ' ὅσα διανοούμεθα εἶναι διακριτά.

René Descartes, Meditationes de prima philosophia (Ρενέ Ντεκάρτ, Μεταφυσικοί στοχασμοί). Μετάφραση Janis Lo Skokko, ἔκδ. Ἀναγνωστίδης.

*Στό ἔργο αὐτό ὁ Ντεκάρτ πραγματεύεται ἐκτενέστερα ὁρί-
σμένα θέματα, πού εἶχε ἤδη θίξει στό «Λόγο περὶ μεθόδου»,
ὅπως τήν ἰδέα τοῦ Θεοῦ καί τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.*

σελ. 109 ἐπ.

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπόν τώρα τά πράγματα, πού ὅλοι μας τά θεωροῦμε σάν τά πιό εὐκολα . . . δηλαδή τά σώματα πού ἀγγίζουμε καί βλέπουμε . . . Ἄς πάρουμε λόγου χάρι αὐτό τό κομμάτι κερί, πρόσφατα βγαλμένο ἀπ' τήν κηρήθρα. Δέν ἔχει χάσει ἀκόμα τήν γλυκιά του γεύση ἀπό μέλι καί διατηρεῖ κάτι ἀπό τήν ὁσμὴ τῶν λουλουδιῶν ἀπ' ὅπου ἔχει συναχθεῖ . . . Νά ὅμως πού ἐνῶ ἐγώ μι-
λάω, κάποιος τό φέρνει κοντά στή φωτιά : ὁ χυμός του λυώνει, ἡ ὁσμὴ του εξαπλώνεται, τό χρῶμα του ἀλλάζει, ἡ μορφή του χάνε-
ται, τό μέγεθός του αὐξάνει, γίνεται ὑγρό, θερμαίνεται καί δύσκο-
λα μπορούμε νά τό χρησιμοποιήσουμε γιά ὅτιδήποτε . . . Τό κερί παραμένει τό ἴδιο ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν ἀλλαγὴ ; Πρέπει νά πα-
ραδεχτοῦμε ὅτι παραμένει. Κανένας δέν ἀμφιβάλλει γι αὐτό, κανέ-
νας δέν κρίνει διαφορετικά. Τί γνωρίζαμε λοιπόν σ' αὐτό τό κομ-
μάτι κερί τόσο διακριτά ; Βέβαια, δέν μπορεῖ νά εἶναι τίποτα ἀπ' αὐτά πού ἔχω παρατηρήσει μέ τίς αἰσθήσεις, ἀφοῦ καθετί πού πέφτει στήν ἀντίληψη τῆς γεύσης, τῆς ὀσφρησης, τῆς ὄρασης, τῆς ἀφῆς καί τῆς ἀκοῆς, βρίσκεται ἀλλαγμένο κι ὥστόσο παραμένει τό ἴδιο πού ἦταν, κερί. Ἦταν ἴσως αὐτό πού σκέφτομαι τώρα, δη-
λαδή πώς τό κερί δέν ἦταν οὔτε ἡ γλυκύτητα τοῦ μελιοῦ, οὔτε ἡ μυρωδιά τῶν λουλουδιῶν, οὔτε ἡ λευκάδα, οὔτε ἡ μορφή, οὔτε ὁ ἦχος, ἀλλά μονάχα κάποιο σῶμα πού λίγο πρὶν μοῦ φαινόταν αἰ-

σθητό κάτω απ' αυτές τίς μορφές καί πού τώρα γίνεται αίσθητό κάτω από άλλες μορφές . . . Πρέπει λοιπόν νά συμφωνήσω πώς δέν θά μπορούσα νά καταλάβω μέ τή φαντασία μου τό τί είναι αυτό τό κομμάτι κερί καί πώς δέν υπάρχει παρά μονάχα ή κριτική μου ικανότητα πού τό καταλαβαίνει. Λέω αυτό τό κομμάτι κερί ειδικά, γιατί γιά τό κερί είναι πιό φανερό ή αλήθεια τῶν λόγων μου. Ἀλλά, ποίό είναι αυτό τό κομμάτι κερί πού δέν μπορῶ νά κατανοήσω παρά μέ τή νόηση ή τό πνεῦμα ; Βέβαια, είναι αυτό τό ἴδιο πού βλέπω, ἀγγίζω, φαντάζομαι καί τέλος τό ἴδιο πού νόμισα στήν ἀρχή πώς ἦταν. Ἀρα, ἐκεῖνο πού πρέπει νά προσέξουμε περισσότερο, είναι τό πώς ή ἀντίληψή μου δέν είναι καθόλου ὄραμα, οὔτε ἄγγιγμα, οὔτε φαντασία, οὔτε ὑπῆρξε τίποτα τέτοιο ποτέ, ἄν καί μου φάνηκε ἔτσι πρίν. Είναι ἐποπτεία τοῦ πνεύματος μονάχα, ή ὁποία μπορεῖ νά είναι ἀτελής καί μπερδεμένη, ὅπως ἦταν πρωτύτερα, ή μᾶλλον καθαρή καί διακριτή, ὅπως είναι τώρα, ἀνάλογα μέ τήν προσοχή μου, πού στέκεται λίγο - πολύ στά πράγματα, πού βρίσκονται μπροστά σ' αὐτήν κι ἀπό τά ὁποία ἀποτελεῖται.

Πάντως, δέ θά μοῦ ἔκανε μεγάλη ἐκπληξη, ἄν παρατηροῦσα πόση ἀδυναμία καί ροπή ἔχει τό πνεῦμα μου, πού φέρεται ἀνεπαίσθητα πρὸς τήν πλάνη . . . Γιατί, λέμε πώς βλέπουμε τό ἴδιο κερί, ὅταν τό κερί είναι ἐδῶ, καί ὄχι πώς νομίζουμε πώς είναι τό ἴδιο, ἀπ' τό γεγονός ὅτι ἔχει τό ἴδιο χρῶμα καί τό ἴδιο σχῆμα. Ὅποτε θά 'θελα σχεδόν νά συμπεράνω πώς γνωρίζουμε τό κερί μέ τήν ὁραση τῶν ματιῶν καί ὄχι ἀπό μόνη τήν ἐποπτεία τοῦ πνεύματος, ἄν κατά τύχη δέν ἔβλεπα ἀπό κάποιο παράθυρο ἀνθρώπους νά περνοῦν στό δρόμο, καί βλέποντάς τους νά μὴν πῶ πώς βλέπω ἀνθρώπους, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως λέω ὅτι βλέπω τό κερί. Κι ὡστόσο, τί βλέπω ἀπ' τό παράθυρο ἄν ὄχι καπέλα καί πανωφόρια, πού θά μπορούσαν νά περιβάλλουν τεχνητές μηχανές πού θά κουνιούνται μέ ἐλατήρια ; Κρίνω ὅμως πώς είναι ἄνθρωποι. Κι ἔτσι καταλαβαίνω μέ τή μόνη δύναμη πού ἔχω νά κρίνω καί πού ἐδρεύει στό πνεῦμα μου, αὐτό πού πίστευα μέ τά μάτια μου.

René Descartes, *Regulae ad directionem ingenii* (Ρενέ Ντεκάρτ, Κανόνες γιά τήν καθοδήγηση τοῦ πνεύματος). Μετάφραση Γ. Δαδιώτη, Ἐκδόσεις Ἑγνατία, Θεσσαλονίκη 1974.

Τό ἔργον αὐτό τοῦ *Descartes* διαπνέεται ἀπό τήν πεποίθησιν ὅτι σκοπός ὅλων τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς ἀλήθειας, ὅτι ὅλες οἱ ἐπιστιῆμες ἔχουν κοινόν σκοπό, ἄρα πρέπει νά ἔχουν καί κοινή μέθοδον.

σελ. 63 ἐπ.

... Ἄν κάποιος ἀναλάβει νά ἐρευνήσῃ ὅλες ἐκεῖνες τίς ἀλήθειες τίς ὁποῖες εἶναι ἱκανή νά γνωρίσῃ ἡ ἀνθρώπινη νόησις — καί νομίζω πῶς αὐτό πρέπει νά τό κάμουν μιά φορά τουλάχιστον στή ζωή τους ὅλοι ἐκεῖνοι πού προσπαθοῦν σοβαρά νά κατακτήσουν τή σοφία — θά ἀνακαλύψῃ ὅπωςδήποτε, μέ τή βοήθειαν τῶν κανόνων πού ἔχουν δοθεῖ, πῶς τίποτε δέν εἶναι δυνατό νά γνωρίσῃ πρὶν ἀπό τή νόησιν, ἐφόσον ἡ γνώσις ὅλων τῶν ἄλλων ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτή, καί ὄχι ἀντιστρόφως. Τότε, ἀφοῦ θά ἔχει δεῖ καθαρά ὅλα ἐκεῖνα τά πράγματα πού ἀκολουθοῦν ἀμέσως μετὰ τή γνώσιν τῆς καθαρῆς νόησεως, θά ἀπαριθμήσῃ ἀνάμεσα στά ἄλλα πράγματα, ὅσα ἄλλα ὄργανα γνώσεως ἔχουμε ἐκτός ἀπό τή νόησιν· καί αὐτά εἶναι μόνο δύο, δηλαδή ἡ φαντασία καί ἡ αἴσθησις. Θά καταβάλῃ λοιπόν κάθε προσπάθειαν νά διακρίνῃ καί νά ἐξετάσῃ αὐτούς τοὺς τρεῖς τρόπους γνώσεως καί βλέποντας πῶς στήν κυριολεξίαν ἡ ἀλήθεια ἢ τό ψεῦδος μόνο στή νόησιν βέβαια εἶναι δυνατό νά ὑπάρχουν, ἀλλά πῶς συχνά ἔχουν τήν προέλευσίν τους στίς ἄλλες δύο, θά προσέξῃ πάρα πολύ ὅλα ἐκεῖνα πού εἶναι δυνατό νά τόν ὁδηγήσουν στήν πλάνην, ὥστε νά προφυλαχτεῖ. Θά ἀπαριθμήσῃ ἔπειτα μέ ἀκρίβειαν ὅλους τοὺς δρόμους μέσω τῶν ὁποίων μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νά φτάσουν στήν ἀλήθειαν, γιὰ νά ἀκολουθήσῃ τόν πιό ἀσφαλῆ. Αὐτοί δέν εἶναι βέβαια τόσο πολλοί, ὥστε νά μὴν μπορέσῃ νά τοὺς βρεῖ ὅλους εὐκόλῃ μέ μιά ἐπαρκῆ ἀπαρίθμηση. Καί — πράγμα πού θά φανεῖ θαυμαστό καί ἀπίστευτον στοὺς ἄπειρους — μόλις διακρίνῃ σχετικὰ μέ κάθε ἀντικείμενον ἐκεῖνες τίς γνώσεις, οἱ ὁποῖες φορτώνουν μόνο καί ἐξωραΐζουν τή μνήμην, ἀπό τίς ἄλλες, γιὰ τίς ὁποῖες πρέπει κάποιος νά ὀνομάζεται περισσότερο μορφωμένος — διάκριση πού εὐκόλῃ ἐπίσης θά κάμῃ —, θά ἀντιληφθεῖ πέρα γιὰ πέρα πῶς ἡ ἄγνοιά του δέν ὀφείλεται σέ ἀνεπάρκειαν τοῦ πνεύματος ἢ τῆς μεθόδου καί πῶς κανεὶς ἄλλος δέν μπορεῖ νά γνωρίσῃ κάτι τό ὁποῖον καί ὁ ἴδιος δέν εἶναι σέ θέσιν νά γνωρίσῃ, ἀρκεῖ μόνο νά

στρέφει τό πνεῦμα του σ' αὐτό, ὅπως ταιριάζει. Καί μολονότι εἶναι δυνατό νά τοῦ παρουσιαστοῦν πολλά ἀντικείμενα πού τήν ἔρευνά τους δέν θά ἐπιτρέψει αὐτός ὁ κανόνας, ὡστόσο, ἐπειδή θά ἀντιληφθεῖ πώς ἐκεῖνα ξεπερνοῦν τά ὅρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης, δέ θά σχηματίσει τή γνώμη πώς ἔχει γι' αὐτό τό λόγο μεγαλύτερη ἄγνοια. *Αν αὐτός εἶναι συνετός, τό γεγονός καί μόνον ὅτι θά βεβαιωθεῖ πώς τό ζητούμενο δέν εἶναι δυνατό νά τό γνωρίσει κανείς, θά ἱκανοποιήσει πλήρως τήν περιέργειά του.

Καί γιά νά μή βρισκόμαστε πάντοτε σέ ἀβεβαιότητα ὅσον ἀφορᾷ τίς δυνατότητες τοῦ πνεύματος καί γιά νά μήν ἐργάζεται αὐτό ἄσκοπα καί στήν τύχη, πρέπει, προτοῦ ἐπιχειρήσουμε νά γνωρίσουμε λεπτομερῶς τά πράγματα, νά ἐρευνήσουμε μέ προσοχή, μιὰ φορά τουλάχιστο στή ζωή μας, ποιές γνώσεις μπορεῖ νά συλλάβει ἡ ἀνθρώπινη νόηση. Καί γιά νά γίνει αὐτό καλύτερα, πρέπει νά ἐρευνηθοῦν πρῶτα, ἀπό τά πράγματα πού εἶναι ἐξίσου εὐκόλα, ἐκεῖνα πού εἶναι χρησιμότερα.

G. W. Leibnitz, Discours de Métaphysique (Λάιμπνιτς, Μεταφυσική Πραγματεία). Μετάφραση Π. Καϊμάκη, Ἑκδόσεις Ἑγνατία, Θεσσαλονίκη 1975.

Τό ἔργο αὐτό εἶναι ἡ πρώτη ἀλλά καί μία ἀπό τίς πρῶτες ὁλοκληρωμένες προσπάθειες τοῦ Λάιμπνιτς (1646 - 1716) νά παρουσιάσει μέ συστηματικό τρόπο τίς ἀρχές τῆς φιλοσοφίας του.

σελ. 105 ἐπ.

...τίποτε δέν ἔρχεται μέ φυσικό τρόπο μέσα στό πνεῦμα μας ἀπό ἑξῶ. ἔχουμε ὅμως μιὰ ἄσχημη συνήθεια νά σκεφτόμαστε σάν νά δέχονταν ἡ ψυχή μας κάποια εἶδη μηνυμάτων καί σάν νά εἶχε πόρτες καί παράθυρα. Ἐχουμε μέσα στό πνεῦμα μας ὅλες αὐτές τίς μορφές, κι ἀκόμη τίς ἔχουμε ἐξαρχῆς, γιατί τό πνεῦμα ἐκφράζει πάντα ὅλες του τίς μελλοντικές σκέψεις καί σκέφτεται ἤδη συγκεχυμένα κάθετι πού θά σκεφτεῖ ποτέ μέ εὐκρίνεια. Καί δέ θά μπορούσαμε νά μάθουμε τίποτε τοῦ ὁποίου δέν ἔχουμε ἤδη τήν ἰδέα στό πνεῦμα μας, πού εἶναι σάν τήν ὕλη ἀπό τήν ὁποία διαμορφώνεται αὐτή ἡ σκέψη. Πράγμα πού εἶδε ἐξαιρετικά καλά ὁ Πλάτων, ὅταν

παρουσίασε τή θεωρία τῆς ἀνάμνησής του πού εἶναι καλὰ θεμελιωμένη, ἀρκεῖ νά τήν ἐννοήσουμε σωστά, νά τήν καθαρίσουμε ἀπό τήν πλάνη τῆς προϋπαρξῆς καί νά μή φανταζόμαστε ὅτι ἡ ψυχὴ πρέπει νά ἔχει ἤδη γνωρίσει καί νά ἔχει σκεφτεῖ μέ εὐκρίνεια ἄλλες φορές αὐτό πού μαθαίνει καί σκέφτεται τώρα. Βεβαίωσε ἐπίσης τήν ἀποψή του μέ ἕνα ὠραῖο πείραμα ὅπου παρουσιάζει ἕνα μικρό ἀγόρι, πού τό ὁδηγεῖ, χωρίς αὐτό νά καταλαβαίνει, σέ πολύ δύσκολες ἀλήθειες τῆς Γεωμετρίας σχετικές μέ τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη, χωρίς νά τοῦ μάθει τίποτε, ἀπευθύνοντάς του μόνο ἐρωτήσεις κατὰλληλες καί μέ τάξη. Πράγμα πού δείχνει ὅτι ἡ ψυχὴ μας τὰ ξέρεи ὅλα αὐτά δυνάμει, καί δέν ἔχει ἀνάγκη παρὰ μόνο ἀπό τήν προσοχή γιά νά γνωρίσει τίς ἀλήθειες, καί ἐπομένως κατέχει τουλάχιστον τίς ἰδέες ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτῶνται οἱ ἀλήθειες αὐτές...

Ὁ Ἀριστοτέλης προτίμησε νά συγκρίνει τήν ψυχὴ μας μέ πίνακες ἄγραφους ἀκόμη, ὅπου ὑπάρχει χῶρος γιά γράψιμο, καί ὑποστήριξε ὅτι τίποτε δέν ὑπάρχει στή νόσή μας, πού νά μήν προέρχεται ἀπό τίς αἰσθήσεις. Αὐτό ταιριάζει περισσότερο μέ τίς λαϊκές ἔννοιες, καί τέτοιος εἶναι ὁ τρόπος τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ ὁ Πλάτων προχωρεῖ βαθύτερα...

Στήν αὐστηρότητα τῆς μεταφυσικῆς ἀλήθειας, δέν ὑπάρχει ἐξωτερικό αἷτιο πού νά ἐνεργεῖ πάνω μας, ἐκτός μόνο ἀπό τόν Θεό, καί μόνον αὐτός ἐπικοινωνεῖ ἄμεσα μέ μᾶς, δυνάμει τῆς συνεχοῦς μας ἐξάρτησης ἀπό αὐτόν. Ἀπό ὅπου συνάγεται ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλο ἐξωτερικό ἀντικείμενο πού ἐγγίζει τήν ψυχὴ μας καί διεγείρει ἄμεσα τήν ἀντίληψή μας. Δέν ἔχουμε ἐπίσης στήν ψυχὴ μας τίς ἰδέες ὅλων τῶν πραγμάτων, παρὰ μόνο δυνάμει τῆς συνεχοῦς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ πάνω μας, δηλαδή ἐπειδὴ κάθε ἀποτέλεσμα ἐκφράζει τήν αἰτία του καί γιατί ἡ ἐσωτερικὴ φύση τῆς ψυχῆς μας εἶναι μία ὀρισμένη ἐκφραση ἢ μίμηση ἢ εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς φύσης, τῆς σκέψης καί τῆς βούλησης τοῦ Θεοῦ, κι ὅλων τῶν ἰδεῶν πού συμπεριλαμβάνονται σ' αὐτήν. Μποροῦμε, λοιπόν, νά ποῦμε ὅτι μόνον ὁ Θεός εἶναι τό ἄμεσο ἀντικείμενό μας ἔξω ἀπό μᾶς καί ὅτι βλέπουμε ὅλα τὰ πράγματα δι' αὐτοῦ· π.χ. ὅταν βλέπουμε τόν ἥλιο καί τὰ ἄστρα, ὁ Θεός μᾶς ἔχει δώσει καί διατηρεῖ μέσα μας τίς ἰδέες τους καί μᾶς προσδιορίζει νά τὰ σκεφτόμαστε πραγματικά μέ τή συνηθισμένη του σύμπραξη τῇ στιγμῇ πού οἱ αἰσθήσεις μας ἔχουν, κατὰ

κάποιο τρόπο, μιά τάση γι' αυτό, σύμφωνα μέ τούς νόμους πού αὐτός ἔχει θέσει. Ὁ Θεός εἶναι ὁ ἥλιος καί τό φῶς τῶν ψυχῶν, *lumen illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum* (τὸ φῶς ὁ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον).

John Locke, An essay concernig human understanding (Τζῶν Λόκ, Δοκίμιο γιά τήν ἀνθρώπινη νόηση). Μετάφραση Γρ. Λιονῆ, ἔκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στό βασικό αὐτό ἔργο του ὁ Λόκ (1632 - 1704) θέτει καί ἐξετάζει ὀρισμένα καθαρώς γνωσιολογικά προβλήματα, ὅπως τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν ἰδεῶν, τό πρόβλημα τῆς βεβαιότητος καί τῆς ἐκτάσεως τῆς γνώσεως κ. ἄ. Ὁ ὅρος ἰδέα γιά τόν Λόκ εἶναι ταυτόσημος μέ τόν ὅρο παράσταση ἢ ἔννοια ἢ ὅτιδήποτε μπορεῖ νά εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς τοιῆς μας, ὅταν σκεπτόμαστε.

σελ. 11 ἐπ.

Μερικοί ἄνθρωποι ὑποθέτουν σάν ἀλήθεια ἀναμφισβήτητη, ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες ἔμφυτες ἀρχές, προκαταρκτικές ἐννοίες, κοιναί ἐννοιαί (ἐλληνιστί ἀπ' τόν Λόκ), πού εἶναι χαραγμένες μέσα στήν ψυχὴ μας, ἡ ὁποία τίς δέχεται ἀπ' τήν πρώτη στιγμή τῆς ὑπαρξῆς τῆς, καί πού τίς φέρνει μαζί τῆς στόν κόσμο . . . πιστεύω, ὅτι θά ἦταν γελοῖο νά ὑποθέσει κανεῖς . . . ὅτι οἱ ἰδέες τῶν χρωμάτων ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων τυπωθεῖ στήν ψυχὴ ἑνός δημιουργήματος, στό ὁποῖο ὁ Θεός ἔδωσε τήν ὄραση καί τήν δύναμη νά δέχεται αὐτές τίς ἰδέες μέσω τῆς ἐντύπωσης, πού θά προκαλοῦσαν τὰ ἐξωτερικά ἀντικείμενα στά μάτια του. Λοιπόν, δέν ὀ: ἦταν λιγότερο ἀνόητο, νά ἀποδώσουμε σέ ἔμφυτες ἐντυπώσεις καί σέ ἔμφυτους χαρακτήρες (ἴχνη) τήν γνώση πού ἔχουμε γιά πολλές ἀλήθειες, ἂν μπορούμε νά παρατηρήσουμε μέσα μας ἱκανότητες, κατάλληλες νά μᾶς κάνουν νά γνωρίσουμε αὐτές τίς ἀλήθειες μέ τόσο εὐκολία καί βεβαιότητα, παρά ἂν ἦταν πρωταρχικά σκαλισμένες μέσα στήν ψυχὴ μας . . .

Δέν ὑπάρχει γνώμη πιο καθολικά παραδεκτὴ ἀπ' αὐτὴν πού προτείνει ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες ἀρχές, τόσο στήν θεωρία ὅσο καί στήν πράξη, γιά τήν ἀλήθεια τῶν ὁποίων ὅλοι οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν γενικά: ἀπ' αὐτό τό γεγονός συμπεραίνουν, ὅτι πρέπει αὐτές οἱ ἀρχές νά εἶναι τόσες ἐντυπώσεις ὅσες τὰ πνεύματά μας

φέρνουν μέ τήν ὕπαρξή τους, καί ὅτι τίς φέρνουν στόν κόσμο μαζί τους· ἐντυπώσεις πού τοὺς χαράχτηκαν μ' ἓναν τρόπο τόσο ἀναγκαῖο καί τόσο πραγματικό, ὅσο μέ καμιά ἀπ' τίς ἔμφυτες ἱκανότητες (λειτουργίες) πού συναντιοῦνται σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ἀλλά... τό συμπέρασμα πού ἐξάγουν ἀπ' τήν καθολική συμφωνία... εἶναι μιά συλλογιστική ἀπόδειξη πού στηρίζεται σέ μιά ἀποδεικτική ἀρχή, πού δέν ὑπάρχει καθόλου· γιατί δέν ὑπάρχει πραγματικά καμιά ἀρχή πάνω στήν ὁποία ὅλοι οἱ ἀνθρώποι νά συμφωνοῦν γενικά. Καί γιά ν' ἀρχίσω μέ τίς θεωρητικές ἐννοιες, νά δυό ἀπ' αὐτές τίς περίφημες ἀρχές, στίς ὁποῖες δίνουν, κατά προτίμηση, τήν ιδιότητα τῶν ἔμφυτων ἀρχῶν : καθετί πού εἶναι, εἶναι· καί εἶναι ἀδύνατον ἓνα πράγμα νά εἶναι καί νά μήν εἶναι ταυτόχρονα. Αὐτές οἱ προτάσεις θεωρήθηκαν σίγουρα σάν ἀξιώματα καθολικῶς δεκτά, ἀλλά χρειάζεται προσπάθεια γιά νά παραδεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει μιά γενική συμφωνία πάνω σ' αὐτές τίς δυό προτάσεις, γιατί ὑπάρχει ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀνθρώπινου γένους πού δέν τοῦ εἶναι ἀκόμα γνωστές.

Γιατί πρῶτον εἶναι σαφές, ὅτι τά παιδιά καί οἱ ἡλίθιοι δέν ἔχουν τήν παραμικρή ἰδέα γι' αὐτές τίς ἀρχές καί ὅτι δέν τίς σκέπτονται μέ κανέναν τρόπο. Αὐτό εἶναι ἀρκετό ν' ἀνατρέψει τό ἐπιχείρημα τῆς καθολικῆς συμφωνίας, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο, ὅλες οἱ ἔμφυτες ἀλήθειες πρέπει νά παράγονται ἀναγκαῖα. Γιατί τό νά λέμε ὅτι ὑπάρχουν ἀλήθειες ἐντυπωμένες μέσα στήν ψυχή, ἡ ὁποία ὥστόσο δέν ἀντιλαμβάνεται τίποτα, αὐτό μοῦ φαίνεται πραγματική ἀντίφαση. Ἐπειδὴ ἡ ἐντυπωτική ἐνέργεια δέν μπορεῖ νά σημαίνει ἄλλο πράγμα παρά μόνο νά συντελέσει στό ν' ἀντιληφθοῦμε ὁρισμένες ἀλήθειες. Ἄν λοιπόν αὐτές οἱ ἰσχυρές ἐντυπώσεις εἶχαν γίνει πάνω στήν ψυχή τῶν παιδιῶν καί τῶν ἡλίθιων, πρέπει ἀναγκαστικά τά παιδιά καί οἱ ἡλίθιοι νά καταλαβαίνουν αὐτές τίς ἐντυπώσεις, νά γνωρίζουν τίς ἀλήθειες τίς χαραγμένες στό πνεῦμα τους καί νά δίνουν γι' αὐτές τήν συγκατάθεσή τους. Ἀλλά αὐτό δέν συμβαίνει. Κι ἔτσι, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν ἀπ' τή φύση ἐντυπωμένες ἐννοιες στήν ψυχή, πῶς αὐτές μποροῦν νά εἶναι ἔμφυτες;

David Hume, α) *A treatise of human nature* (Δανίδ Χιούμ, (Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση) και β) *An enquiry concerning human understanding* ("Ερευνα για την ανθρώπινη νόηση). Μετάφραση Ι. Ξυδιά, «'Εποχές», 'Ιούλιος 1963.

Στά δύο αυτά βασικά έργα του — τό δεύτερο αποτελεί μεταγενέστερη επεξεργασία του πρώτου — ο "Αγγλος έμπειριστής Χιούμ (1711 - 1776), έπειτα από συστηματική ανάλυση όρισμένων βασικών έννοιών και άρχών, όπως ο χώρος, ο χρόνος, ή ουσία και ή αιτιότητα, καταλήγει νά άμφισβητήσει τό άπόλυτο κύρος της ανθρώπινης γνώσης γενικά, ή όποία πάντως, κατά τη γνώμη του, στηρίζεται αποκλειστικά στην έμπειρία.

α) σ. 91.

Είναι όλοφάνερο ότι όλες οι έπιστῆμες έχουν, λίγο ή πολύ, κάποια σχέση μέ την ανθρώπινη φύση· άκόμη κι όταν φαίνεται ότι μία άπ' αυτές κάπως ξεστρατίζει, πάλι σ' έκείνη έπιστρέφει από τόν ένα ή τόν άλλον δρόμο. Τά ίδια τά Μαθηματικά, ή Φυσική Φιλοσοφία και ή Φυσική Θρησκεία έξαρτώνται κατά κάποιο τρόπο από την έπιστήμη του Άνθρώπου, μία και είναι άντικείμενο της ανθρώπινης γνώσης και κρίνονται ανάλογα μέ τίς ανθρώπινες δυνάμεις και δυνατότητες. Είναι αδύνατο νά πούμε ποιές άλλαι βελτιώσεις θά μπορούσαμε νά επιφέρουμε στις έπιστῆμες αυτές άν ήμασταν πέρα ως πέρα ένήμεροι για την έκταση και την δύναμη της ανθρώπινης νόησης, κι άν μπορούσαμε νά εξηγήσουμε την φύση των ιδεών πού χρησιμοποιούμε και τούς τρόπους ένεργείας πού ακολουθούμε στους συλλογισμούς μας...

Δέν μπορεί κανείς παρά νά παραδεχθεί ότι υπάρχει σημαντική διαφορά άνάμεσα σ' εκείνο πού συλλαμβάνει ο νοῦς, όταν ο άνθρωπος αίσθάνεται τόν πόνο πού προκαλεί μία ύπερβολική θερμότητα ή την ευχαρίστηση από μία ήπια θερμοκρασία, και σ' εκείνο πού νιώθει όταν, άργότερα, έπαναφέρει στην μνήμη του την αίσθηση αυτή ή όταν την προβλέπει μέ την φαντασία. Αυτές οι ιδιότητες (ή μνήμη και ή φαντασία) μπορούν νά μιμηθούν ή νά αναπαραστήσουν εκείνο πού συλλαμβάνουν οι αίσθήσεις. Δέν μπορούν όμως ποτέ νά φθάσουν, σέ ένταση και σέ ζωηρότητα, την πραγματική αίσθηση. Τό περισσότερο πού μπορούμε νά πούμε γι' αυτές, άκόμη

κι όταν παρουσιάζουν την μεγαλύτερη δύναμη, είναι ότι φανερώνουν τό αντικείμενό τους κατά τρόπο τόσο έντονο, ώστε θα μπορούσαμε σχεδόν νά ποῦμε ότι τό αισθανόμαστε ἢ τό βλέπουμε. Ἀλλά, ἔκτός ἐάν ὁ νοῦς ταρασσεται ἀπό τήν ἀρρώστια ἢ τήν τρέλλα, δέν μποροῦν ποτέ νά φτάσουν σέ τέτοιο βαθμό ζωηρότητας, ὥστε νά μή διακρίνουμε καμιά διαφορά ἀπό τήν πραγματική αἴσθηση . . . Ὅλα τά χρώματα τῆς ποίησης, ὅσο λαμπρά κι ἄν εἶναι, δέν μποροῦν ποτέ νά δώσουν μιάν εἰκόνα τοῦ αντικειμένου, τέτοια ὥστε ἡ περιγραφή νά μᾶς φανεῖ σάν τό πραγματικό τοπίο. Καί ἡ πιό ζωντανή σκέψη ἀκόμη εἶναι κατώτερη ἀπό τήν πιό ἄτονη αἴσθηση.

α) σ. 92.

Κάθε ἰδέα εἶναι ἀντιγραφὴ ἀπὸ κάποια προγενέστερη ἐντύπωση ἢ κάποιο προγενέστερο συναίσθημα. Κι ὅπου δέν μπορούμε νά βροῦμε καμιά ἐντύπωση, μπορούμε νά ἴμαστε βέβαιοι ὅτι δέν ὑπάρχει ἰδέα. Σέ κάθε ξεχωριστὴ φάση τῆς λειτουργίας τοῦ σώματος ἢ τοῦ νοῦ δέν ὑπάρχει τίποτε πού νά δημιουργεῖ κάποια ἐντύπωση καί πού, κατὰ συνέπεια, νά μπορεῖ νά ὑποβάλει κάποια ἰδέα δύναμης ἢ ἀναγκαίου συσχετισμοῦ. Ἀλλά ὅταν παρουσιάζονται πολλές ὁμοίомορφες περιπτώσεις καί ὅταν τό ἴδιο ἀντικείμενο ἀκολουθεῖται πάντοτε ἀπὸ τό ἴδιο γεγονός, τότε ἀρχίζουμε νά καλλιεργοῦμε τίς ἐννοιες τῆς αἰτίας καί τοῦ συσχετισμοῦ. Νιώθουμε τότε ἕνα νέο συναίσθημα ἢ μιὰ νέα ἐντύπωση, δηλαδή ἕνα συνήθη συσχετισμό, στήν σκέψη ἢ στήν φαντασία, ἀνάμεσα σ' ἕνα ἀντικείμενο καί στό τακτικό του ἐπακόλουθο. Καί τό συναίσθημα αὐτό ἀποτελεῖ τό ἀρχέτυπο τῆς ἰδέας ἐκείνης πού ἀναζητοῦμε . . .

Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἡ ἔξη ἢ ἡ συνήθεια. Διότι, ὅποτε ἡ ἐπανάληψη κάποιας ἰδιαίτερης πράξης ἢ ἐνέργειας δημιουργεῖ τήν τάση πρὸς ἀνανέωση τῆς ἴδιας πράξης ἢ ἐνέργειας, χωρὶς αὐτό νά ἐπιβάλλεται ἀπὸ κανένα συλλογισμό ἢ νοητικὴ διαδικασία, λέμε πάντα ὅτι ἡ τάση αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συνήθειας. Χρησιμοποιώντας αὕτη τὴ λέξη, δέν θέλουμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἀνακαλύψαμε τό βαθύτερο αἷτιο τῆς τάσης αὕτης. Ὑπογραμμίζουμε ἀπλῶς μιάν ἀρχὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, πού ἔχει καθολικὴ ἀναγνώριση, καί πού τήν γνωρίζουμε καλὰ ἀπὸ τά ἀποτελέσματά της. Δέν μπορούμε ἴσως νά προωθήσουμε πιό μακριὰ τίς ἀναζητήσεις μας, οὔτε νά ἐπι-

διώξουμε νά ανακαλύψουμε τήν αἰτία αὐτῆς τῆς αἰτίας. Ἀλλά ὀφείλουμε ν' ἀρκεστούμε σ' αὐτή θεωρώντας την σάν τήν ὕστατη ἀρχή πού μπορούμε νά προσδιορίσουμε ἀπό ὅλα τά συμπεράσματα πού ἀντλούμε ἀπό τήν ἐμπειρία. Εἶναι ἤδη ἀρκετή ἱκανοποίηση τό ὅτι μπορούμε νά προχωρήσουμε τόσο μακριά, καί δέν ὑπάρχει λόγος νά παραπονιόμαστε γιά τό περιορισμένο τῶν ἱκανοτήτων μας, ἐπειδή δέν μᾶς πηγαίνουν μακρύτερα.

Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft (Ἑμμανουήλ Κάντ, Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου). Μετάφραση Γρ. Λιονῆ, ἐκδ. Ἀναγνωστίδης.

Τό βασικό αὐτό ἔργο τοῦ Κάντ (1724-1804) ἀποτελεῖ σταθμό στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καί εἰδικά τῆς γνωσιολογίας. Ὁ,τι εἶναι γιά τήν ἀστρονομία ἡ θεωρία τοῦ Κοπέρνικου εἶναι γιά τήν φιλοσοφία ἡ Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου. Πρῶτος ὁ Κάντ διατύπωσε τήν τολμηρή ἀποψη ὅτι τό κέντρικό σημεῖο τῆς γνώσεως εἶναι τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, τό ὁποῖο καί ἐπιβάλλει στόν ἀντικειμενικό κόσμο τοὺς νόμους του.

σελ. 15.

Ἡ ἐμπειρία εἶναι χωρίς καμιά ἀμφιβολία, τό πρῶτο προϊόν πού ἡ νόησή μας ἐπιτυγχάνει, ὅταν ἐπεξεργάζεται τή σκοτεινὴ ὕλη τῶν αἰσθήσεων... Ὅμως πολύ ἀπέχει ἀπό τό νά εἶναι αὐτό τό ἔδαφος τό μοναδικό πεδίο στό ὁποῖο ἀσκεῖται ἡ νόησή μας καί στό ὁποῖο ἐγκαταλείπει τόν ἑαυτό της, ἀποκλειστικά κλεισμένη σ' αὐτό. Αὐτή, δηλαδή ἡ ἐμπειρία, μᾶς λείει αὐτό πού ὑπάρχει, ἀλλά δέν μᾶς λείει ὅτι πρέπει αὐτό νά εἶναι, κατὰ τρόπο ἀναγκαῖο, ἔτσι κι ὅχι ἄλλιῶς. Δέν μᾶς παρέχει... καμιά ἀληθινὴ καθολικότητα, ὁ δὲ λόγος πού εἶναι τόσο ἀκόρεστος ἀπὸ γνώσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἔχει μ' αὐτή, δηλ. τήν ἐμπειρικὴ γνώση, διεγερθεῖ μᾶλλον παρά ἱκανοποιηθεῖ. Ἔτσι, γνώσεις καθολικὲς πού παρουσιάζουν ταυτόχρονα τόν χαρακτήρα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναγκαιότητας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τήν πείρα, πρέπει νά εἶναι βέβαιες ἀπὸ μόνες τους. Γι' αὐτό τό λόγο τίς ὀνομάζουν γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων, ἐνῶ ἀντίθετα, ὅ,τι ἀντλεῖται ἀποκλειστικά μέσα ἀπὸ τήν ἐμπειρία, δέν γίνεται γνωστό, ὅπως λένε, παρά ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ἐμπειρικά.

σελ. 34 ἐπ.

Μέσω τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθησης (μιᾶς ἀπό τίς ιδιότητες τοῦ πνεύματός μας), φανταζόμαστε ἀντικείμενα σάν ἔξω ἀπό μᾶς καί τοποθετημένα ὅλα μαζί στοῦ χῶρου. Σ' αὐτόν καθορίζονται ἡ εἶναι καθορίσιμα ἡ μορφή τους, τό μέγεθός τους, οἱ ἀμοιβαῖες τους σχέσεις.

Ἡ ἐσωτερική αἰσθησις, μέσω τῆς ὁποίας τό πνεῦμα ἐποπτεῖ τόν ἑαυτό του ἡ ἐπίσης τήν ἐσωτερική του κατάστασι, δέν δίνει, ἀναμφίβολα, ἐποπτεία τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτήν, ὅπως δέν δίνει ἐνός ἀντικειμένου καθ' ἑαυτό ἡ ἐξωτερική αἰσθησις. Ὅμως ὑπάρχει μιᾶ καθορισμένη μορφή κατὰ τήν ὁποία ἡ ἐποπτεία τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασι γίνεται δυνατή, σέ τρόπο πού ὅλο αὐτό πού ἀνήκει σέ ἐσωτερικούς καθορισμούς, παρουσιάζεται σύμφωνα μέ χρονικές σχέσεις. Ὁ χρόνος δέν μπορεῖ νά γίνει ἀντιληπτός μέ ἐξωτερική ἐποπτεία, οὔτε ὁ χῶρος νά γίνεται ἀντιληπτός σάν κάτι πού εἶναι μέσα μας. Τί εἶναι λοιπόν ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος ; Ὑπάρχουν πραγματικά ;

1) Ὁ χῶρος δέν εἶναι μιᾶ ἐμπειρική ἔννοια πού ἔχει συναχθεῖ ἀπό ἐξωτερικές ἐμπειρίες.

Πραγματικά, γιά νά εἶναι δυνατό μερικές αἰσθήσεις ν' ἀναφέρονται σέ κάποιο πράγμα ἔξω ἀπό μένα, δηλαδή σέ κάποιο πράγμα πού βρίσκεται σέ μιᾶ ἄλλη θέση τοῦ χώρου παρά σ' αὐτή πού βρίσκομαι ἐγώ, καί ἐπίσης γιά νά εἶναι δυνατόν νά φαντασθῶ τά πράγματα σάν ἐξωτερικά, καί τά μέν κοντά στά δέ, ἐπομένως, σάν νά μήν εἶναι μόνο ξεχωριστά, ἀλλά καί τοποθετημένα σέ θέσεις διαφορετικές, πρέπει ἡ παράστασι τοῦ χώρου νά τεθεῖ σάν θεμέλιο. Ἐπομένως, ἡ παράστασι τοῦ χώρου δέν μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ ἀπό τήν ἐμπειρία τῶν σχέσεων τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἀλλά ἡ ἐξωτερική ἐμπειρία δέν εἶναι δυνατή παρά μέσω αὐτῆς τῆς παράστασις.

2) Ὁ χῶρος εἶναι μιᾶ ἀναγκαία ἐκ τῶν προτέρων παράστασι πού χρησιμεύει ὡς θεμέλιο γιά ὅλες τίς ἐξωτερικές ἐποπτείες.

Δέν μπορούμε ποτέ νά φανταστοῦμε ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀντικείμενα μέσα στοῦ χῶρου. Αὐτός θεωρεῖται σάν ὅρος τῆς δυνατότητας τῶν φαινομένων καί ὄχι σάν μιᾶ μορφή πού ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτά.

Είναι μία παράσταση εκ των προτέρων, πού χρησιμεύει ως θεμέλιο, ένας αναγκαίος τρόπος για τα εξωτερικά φαινόμενα.

3) Πάνω σ' αυτή την εκ των προτέρων αναγκαιότητα βασίζονται ή αποδεικτική βεβαιότητα όλων των γεωμετρικών αρχών (άξιωματών) και ή δυνατότητα της εκ των προτέρων κατασκευής τους.

Πραγματικά, εάν αυτή ή παράσταση του χώρου ήταν μία έννοια πού κατακτήθηκε εκ των υστέρων, πού θά είχε άντληθεί μέσα από την κοινή εξωτερική εμπειρία, οί πρώτες άχρές του μαθηματικού όρισμού, δέν θά ήταν τίποτε άλλο παρά άντιλήψεις. Θά είχαν λοιπόν όλη την πιθανότητα της άντίληψης (άβεβαιότητας), και τότε δέν θά ήταν αναγκαίο νά μήν ύπάρχει άνάμεσα σέ δύο σημεία παρά μία μόνη εύθεια γραμμή, αλλά ή εμπειρία θά μάς μάθαινε ότι σ' αυτό τό ζήτημα είναι πάντα έτσι, γιατί ό,τι παράγεται από την εμπειρία δέν έχει παρά μία σχετική καθολικότητα, συνάγεται μέ την έπαγωγή.

Θά έπρεπε λοιπόν επίσης νά περιοριζόμαστε νά λέμε, σύμφωνα μέ τίς παρατηρήσεις πού έγιναν ως τώρα, ότι δέν θά βρίσκαμε χώρο πού θά είχε περισσότερες από τρεις διαστάσεις.

4) 'Ο χώρος δέν είναι μία έννοια συλλογιστική ή, όπως λέμε, μία έννοια καθολική της σχέσης των πραγμάτων γενικά, μά μία καθαρή έποπτεία (τρόπος σύλληψης εμπειρίας). Πραγματικά, δέν μπορούμε κατ' αρχήν νά φανταστούμε παρά ένα έναίο χώρο και όταν μιλάμε για πολλούς χώρους, δέν έννοούμε μ' αυτό παρά τά μέρη ενός μόνον και του ίδιου χώρου.

σελ. 41 έπ.

1) 'Ο χρόνος δέν είναι μία έννοια εμπειρική, πού παράγεται από οποιαδήποτε εμπειρία. Τό ταυτόχρονο ή ή διαδοχή καθ' έαυτήν δέν θά υπέπιπτε στην άντίληψη, αν ή παράσταση του χρόνου δέν χρησίμευε σ' αυτήν σαν εκ των προτέρων θεμέλιο. Μόνο κάτω άπ' την ύπόθεση αυτή μπορούμε νά φανταστούμε, ότι ένα πράγμα ύπάρχει ταυτόχρονα μ' ένα άλλο (ταυτόχρονο ή σύγχρονο) ή μέσα σέ διαφορετικούς χρόνους (διαδοχή).

2) 'Ο χρόνος είναι μία αναγκαία παράσταση, πού χρησιμεύει για θεμέλιο σ' όλες τίς έποπτείες. Δέν θά μπορούσαμε νά άποκλεί-

σουμε τόν χρόνο καθ' ἑαυτόν σέ σχέση μέ τά φαινόμενα γενικά, ἂν καί μπορούμε πολύ καλά νά κάνουμε ἀφαίρεση τῶν φαινομένων μέσα στό χρόνο.

Ὁ χρόνος λοιπόν εἶναι δοσμένος ἐκ τῶν προτέρων. Μόνο μέσα σ' αὐτόν εἶναι δυνατή ὅλη ἡ πραγματικότητα τῶν φαινομένων. Αὐτά μπορούν νά ἐξαφανισθοῦν ὅλα μαζί, ἀλλά ὁ χρόνος ὁ ἴδιος καθ' ἑαυτόν (σάν γενικός ὅρος τῆς δυνατότητάς τους) δέν μπορεῖ νά ἐξαλειφθεῖ.

3) Πάνω σ' αὐτή τήν ἐκ τῶν προτέρων ἀναγκαιότητα βασιζέται ἐπίσης ἡ δυνατότητα τῶν ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν πού ἀφοροῦν τίς σχέσεις τοῦ χρόνου ἢ ἀξιώματα τοῦ χρόνου γενικά. Ὁ χρόνος δέν ἔχει παρά μιὰ διάσταση. Διαφορετικοί χρόνοι δέν εἶναι σύγχρονοι, ἀλλά διαδοχικοί (ἐπίσης διαφορετικοί χῶροι δέν εἶναι διαδοχικοί, ἀλλά σύγχρονοι).

Αὐτές οἱ ἀρχές δέν μπορούν νά ἐξαχθοῦν ἀπό τήν ἐμπειρία, γιατί αὐτή δέν θά μπορούσε νά δώσει οὔτε μιὰ αὐστηρή καθολικότητα, οὔτε μιὰ ἀποδεικτική βεβαιότητα. Δέν μπορούμε παρά μόνο νά ποῦμε : νά αὐτό πού μᾶς μαθαίνει ἡ κοινή ἀντίληψη, ὅχι ὅμως, νά αὐτό πού ὀφείλει νά εἶναι.

Αὐτές οἱ ἀρχές ἔχουν λοιπόν τήν ἀξία κανόνων πού καθιστοῦν γενικά δυνατές τίς ἐμπειρίες. Μᾶς διδάσκουν πρὶν ἀπό τήν ἐμπειρία, ὅχι ὅμως μέσω αὐτῆς.

4) Ὁ χρόνος δέν εἶναι μιὰ ἔννοια συλλογιστική, ἢ ὅπως λέμε μιὰ ἔννοια γενική, ἀλλά μιὰ καθαρή μορφή τῆς αἰσθητηριακῆς ἐποπτείας. Διαφορετικοί χρόνοι δέν εἶναι παρά μόνο μέρη τοῦ ἴδιου τοῦ χρόνου. Ἀλλά ἡ παράσταση, πού δέν μπορεῖ νά δίνεται παρά μέ ἓνα μόνο ἀντικείμενο, εἶναι μιὰ ἐποπτεία.

Henri Bergson, α) L' évolution créatrice (Ἑρρίκος Μπερζόν, Ἡ δημιουργός ἐξέλιξις) (Μετάφραση Π.Γ. Τεσσέρη, ἐκδ. Ἀντωνιάδης, Ἀθήναι 1968) β) **Introduction à la Métaphysique** (Εἰσαγωγή στή μεταφυσική. Μετάφραση Γ. Μουρέλου, «Ἐποχές» Ὀκτώβριος 1965.

Πεποίθηση τοῦ Bergson (1859 - 1941) εἶναι ὅτι ἡ θεωρία τῆς γνώσεως (μέ τή διάνοια) καί ἡ θεωρία τῆς ζωῆς (μέ τό ἔνστικτο καί τήν ἐνόραση) εἶναι ἀχώριστα ἐνωμένες καί

ὅτι μόνο ἀλληλοσυμπληρούμενες θά μπορέσουν νά λύσουν τά μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Στίς πραγματείες του αὐτές προσπαθεῖ νά καθορίσει τή μέθοδο καί μερικά βασικά σημεία μιᾶς φιλοσοφίας, πού θά βασίζεται στήν παραπάνω πεποίθηση.

α) σελ. 180 ἐπ.

Τό ἔνστικτο εἶναι συμπάθεια. Ἐάν ἡ συμπάθεια αὐτή μποροῦσε νά ἐπεκτείνει τό ἀντικείμενό της καί νά διαλογισθεῖ γύρω ἀπ' τόν ἑαυτό της, θά μᾶς ἔδινε τό κλειδί γιά τά ζωτικά ἐπιχειρήματα — ὅπως ἡ ἀνεπτυγμένη καί ἡ ὀρθή διάνοια μᾶς εἰσάγει στήν ὕλη. Γιατί, δέν θεωροῦμε περιττό νά τό ἐπαναλάβουμε, ἡ διάνοια καί τό ἔνστικτο εἶναι στραμμένα σέ δύο ἀντίθετες διευθύνσεις, ἐκείνη πρὸς τήν ἄψυχη ὕλη, τοῦτο πρὸς τή ζωή. Ἡ διάνοια, μέ τή μεσολάβηση τῆς ἐπιστήμης, πού εἶναι ἔργο της, μᾶς ἀποκκλύπτει μέ περισσότερη ἀκρίβεια τό μυστικό τῶν φυσικῶν λειτουργιῶν· γιά τή ζωή δέ μᾶς φέρνει, οὔτε ἰσχυρίζεται ἄλλωστε πῶς μᾶς φέρνει, παρά κάποια ἐρμηνεία της μέ νεκροῦς ὄρους. Γυρίζει ὀλόγυρα παίρνοντας τό μεγαλύτερο δυνατό ἀριθμό ἀπό ἀπόψεις τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, πού προσελκύει κοντά της, ἀντί νά εἰσχωρεῖ σ' αὐτό. Ἀλλά στό ἴδιο τό ἐσωτερικό τῆς ζωῆς θά μᾶς ὀδηγοῦσε ἡ ἐνόραση (διαίσθηση), δηλ. τό ἔνστικτο πού γίνεται ἀνιδιοτελές, παίρνει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἱκανό νά διαλογίζεται τό ἀντικείμενό του καί νά τό εὐρύνει ἀπεριόριστα.

β) σελ. 91 - 92.

Ἀπό ὅλα τοῦτα βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι τό ἀπόλυτο δέ θά μπορούσε νά μᾶς δοθεῖ παρά μέσα ἀπό τήν ἄμεση γνώση, ἐνῶ ὅλα τά ἄλλα εἶναι δυνατόν νά γίνουν ἀντικείμενο ἀνάλυσης. Ὄνομάζουμε, στήν περίπτωση τούτη, ἄμεση γνώση τή συμπάθεια πού μᾶς ἐπιτρέπει νά μεταφερόμαστε στό ἐσωτερικό ἐνός ἀντικειμένου γιά νά συνταυτιστοῦμε μέ ὅ,τι ἔχει τό μοναδικό καί κατὰ συνέπεια πού δέν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ. Ἡ ἀνάλυση, ἀντίθετα, εἶναι ἡ πράξη τῆς ἀναγωγῆς ἐνός ἀντικειμένου σέ στοιχεῖα πού εἶναι ἤδη γνωστά, δηλαδή κοινά στό ἀντικείμενο τοῦτο καί σέ ἄλλα. Τό νά ἀναλύουμε σημαίνει λοιπόν νά ἐκφράζουμε ἕνα πράγμα σέ σχέση μέ ὅ,τι δέν εἶναι αὐτό τό ἴδιο. Κάθε ἀνάλυση εἶναι ἔτσι μιά μετάφραση,

μιά ανάπτυξη σέ σύμβολα, μιά αναπαράσταση βγαλμένη από άλλεπάλληλες προοπτικές μέσα από τίς όποιες επισημαίνουμε όσο τό δυνατό περισσότερο σημεία έπαφής του καινούριου αντικειμένου μέ τά άλλα αντικείμενα πού νομίζουμε ότι κατέχουμε. Στήν έπιθυμία της, πού ποτέ δέ σβήνει, νά αγκαλιάσει τό αντικείμενο γύρω από τό όποιο είναι καταδικασμένη νά περιστρέφεται, ή ανάληψη άδιάκοπα πολλαπλασιάζει τίς δυνατές προοπτικές για νά συμπληρώσει τήν εικόνα του αντικειμένου πού είναι πάντοτε έλλιπής, μεταβάλλει, χωρίς ποτέ νά σταματά, τά σύμβολα πού χρησιμοποιεί, για νά κάνει όσο τό δυνατό πιο τέλεια τή μετάφραση, πού είναι πάντοτε άτελής. Κι αυτό συνεχίζεται έπ' άπειρο. Μά ή άμεση γνώση, αν είναι δυνατή, είναι μιά άπλή πράξη.

Edmund Husserl, α) *Philosophie als strenge Wissenschaft*, Logos I, 1910-11 ("Εντμουντ Χούσερλ, 'Η φιλοσοφία ως άυστηρή έπιστήμη. Μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλου, Δευκαλίων 12, 1974) και β) *Ideem zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie* ('Ιδέες περί μιās καθαρής Φαινομενολογίας και φαινομενολογικής φιλοσοφίας. Μετάφραση Ε. Πλατή, «Έποχές», Φεβρουάριος 1966.

Οί πραγματείες αυτές του Husserl (1859-1938) περιέχουν τίς κατευθυντήριες άρχές μιās φιλοσοφίας, όπως τήν άνέρεύτηκε ό ίδιος. Μιās φιλοσοφίας μέσα στην οποία δέ θά ύπάσχει χώρος για διαφορετικές γνώμες και διαφορετικές πεποιθήσεις, μιās φιλοσοφίας πού θά είναι για όλους ύποχρεωτική. Τή δημιουργία αυτής της φιλοσοφίας, πού θά είναι «αόστηρή έπιστήμη» και τήν περιγραφή της σέ γενικές γραμμές έκανε έργο της ζωής του ό Husserl.

α) σελ. 423

Πέφτουμε λοιπόν επάνω σέ μιά έπιστήμη — για τό τεράστιο πλάτος της όποιας οί άνθρωποι του καιρού μας δέν έχουν καν ιδέα — πού είναι μέν έπιστήμη της συνείδησης χωρίς έν τούτοις νά είναι Ψυχολογία σέ μιά Φαινομενολογία της συνείδησης άπέναντι σέ μιά Φυσική έπιστήμη της συνείδησης. Δεδομένου ότι έδω δέν πρόκειται βέβαια για μιά τυχαία γλωσσική άσάφεια, θά πρέπει νά περιμένουμε έκ των προτέρων ότι οί σχέσεις ανάμεσα στή Φαινο-

μενολογία και την Ψυχολογία θά είναι κατ' ανάγκη στενές, αφού και οι δύο έχουν να κάνουν με τη συνείδηση — αν και με διαφορετικό τρόπο, με διαφορετική, ή καθεμιά, «στάση» απέναντί της: κάτι που ένδεχομένως το εκφράζουμε λέγοντας ότι η Ψυχολογία ασχολείται με την «έμπειρική συνείδηση», με τη συνείδηση στη «στάση της έμπειρίας», δηλ. ως κάτι που υπάρχει σε συνάφεια με τη φύση· ενώ, αντίθετα, η Φαινομενολογία έχει να κάνει με την «καθαρή συνείδηση», δηλ. τη συνείδηση στη «φαινομενολογική στάση».

σελ. 442.

“Όλα όμως εξαρτώνται από το ότι βλέπουμε και κάνουμε εντελώς δικό μας το γεγονός ότι, ακριβώς με την ίδια αμεσότητα, με την οποία ακούμε ένα ήχο, μπορούμε να «θεαστούμε» και μιά «ουσία», την ουσία «ήχος», την ουσία «όρατό πράγμα», την ουσία «εικονιστική παράσταση», την ουσία «κρίση» ή «βούληση» κ.ο.κ., και διατελώντας στην κατάσταση της θέασης μπορούμε να κάνουμε κρίσεις για τις ουσίες. Από το άλλο μέρος όμως θά πρέπει να φυλαχτεί κανείς από το «ανάκατεμα» εκείνο του *Hume*, ώστε να μη συγχέει τη φαινομενολογική θέαση με την αυτοπαράληρηση, με την έσωτερική έμπειρία, με δύο λόγια, με ενεργήματα που αντί για ουσίες θέτουν επί μέρους ατομικότητες που αντιστοιχούν σε ουσίες.

β) σελ. 194.

Ουσία σήμαινε στην αρχή εκείνο που βρίσκεται στο αποκλειστικό Είναι ενός ατόμου και αποτελεί το «τί» του ατόμου αυτού. Κάθε τέτοιο «τί» μπορεί όμως να «θεθεί στην ιδέα». ‘Η έμπειρική ή ατομική έποπτεία μπορεί να μετατραπεί σε ουσιακή έποπτεία ή ιδέαση — κι αυτό αποτελεί μιá δυνατότητα που πρέπει κι η ίδια να νοηθεί όχι σαν έμπειρική, αλλά σαν ουσιακή δυνατότητα. Τό ένορώμενο είναι τότε ή αντίστοιχη καθαρή ουσία ή τό είδος (*Eidos*)... ‘Η ουσία (τό είδος) αποτελεί ένα αντικείμενο νέου τύπου. Όπως αυτό που δίνει ή ατομική ή έμπειρική έποπτεία είναι ένα ατομικό αντικείμενο, έτσι αυτό που δίνει ή ουσιακή έποπτεία είναι μιá καθαρή ουσία...

Τή γενική θέση που ανήκει στην ουσία της φυσικής στάσης τη βάζουμε σε άδρανεia, κάθετη που αυτή από οντική άποψη περι-

λαμβάνει τό βάζουμε μονομιᾶς σέ παρένθεση, ἐπομένως ὁλόκληρο τοῦτο τό φυσικό κόσμος, πού ἐξακολουθεῖ ὡστόσο νά εἶναι « γιά μᾶς ἐδῶ », χειροπιαστός, καί πού θά ἐξακολουθήσει πάντοτε νά μένει μπροστά μας σά συνειδησιακή «πραγματικότητα», ὅσο κι ἂν μᾶς ἄρέσει νά τόν βάζουμε σέ παρένθεση. "Όταν κάνω ἔτσι, πράγμα πού ἀνήκει ὁλοκληρωτικά στήν ἐλευθερία μου, εἶναι φανερό ὅτι δέν ἀρνοῦμαι τοῦτο τόν κόσμο, σά νά ἤμουν σοφιστής, δέν ἀμφισβητῶ τήν ὕπαρξή του, σά νά ἤμουν σκεπτικιστής, ἀλλά κάνω μιά κυριολεκτικά «φαινομενολογική ἐποχή».

... ὅλες τίς ἐπιστῆμες πού ἀναφέρονται σ' αὐτό τό φυσικό κόσμο, ὅσο κι ἂν στέκουν μπροστά μου σταθερές, ὅσο κι ἂν τίς θαυμάζω, ὅσο κι ἂν καθόλου δέ σκέφτομαι νά προβάλλω τήν ἐλάχιστη ἐναντίον τους ἀντίρρηση, τίς παραμερίζω... Δέν υἱοθετῶ οὔτε μιά ἀπό τίς προτάσεις πού τούς ἀνήκουν, ἀκόμη κι ἂν ἔχει τέλεια ἐνάργεια· καμιά πρόταση δέν γίνεται ἀπό μένα ἀποδεκτή, καμιά δέν μοῦ παρέχει ἕνα θεμέλιο. Ὡς σημειωθεῖ καλᾶ : ὅσο ἡ πρόταση ἐννοεῖται ὅπως παρουσιάζεται σ' αὐτές τίς ἐπιστῆμες, σά μιά ἀλήθεια δηλ. γιά πραγματικότητες αὐτοῦ τοῦ κόσμου, μοῦ ἐπιτρέπεται ἀπλῶς νά τήν δεχθῶ, ἀφοῦ τήν βάλω σέ παρένθεση, συνεπῆς σ' αὐτό μέ τό γεγονός ὅτι ἔχω ἤδη ὑποβάλει στήν τροποποίηση τῆς παρένθεσης ὅλες τίς φυσικές ἐμπειρίες, πού σ' αὐτές παραπέμπει τελικά... κάθε ἐπιστημονική θεμελίωση. Τοῦτο σημαίνει : δέχομαι τίς προτάσεις τῶν ἐπιστημῶν μόνο στήν τροποποιητική συνειδηση τοῦ κλεισίματος τῶν κρίσεων σέ παρένθεση, ἐπομένως ὄχι ὅπως βρίσκονται στίς ἐπιστῆμες, ὄχι σάν προτάσεις πού ἀξιῶνουν κύρος καί πού τό κύρος τους ἀναγνωρίζω καί χρησιμοποιοῦ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τήν ἀποψη τοῦ Descartes : δέν ὑπάρχει παρά μονάχα ἡ κριτική μου ἱκανότητα πού καταλαβαίνει τό κερί. Συσχετίστε την μέ τήν ἀνάλογη πλατωνική («Θεαίτητος»).
2. Πῶς ἀνασκευάζει ὁ Locke τή θεωρία τῶν ἐμφυτων ἰδεῶν; Ποιά ἀπό τίς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς νοήσεως χρησιμοποιεῖ ὡς παράδειγμα; Ἐπιχειρήματα ὑπέρ ἢ κατά τῶν ἀπόψεων του.
3. Πῶς ἐξηγεῖ ὁ Hume τήν αἰτιότητα; Τί νέο εἰσάγει στή φιλοσοφική σκέψη; Κρίνετε τίς ἀπόψεις του μέ ἐπιχειρήματα ὑπέρ ἢ κατά.

4. Συζητήστε τις απόψεις του Kant για τό χώρο και τό χρόνο. Συσχετίστε τις με τις απόψεις του Hume για τήν αιτιότητα. Τί καινούριο φέρνουν οι δύο αυτοί φιλόσοφοι ;
5. Συζητήστε τή σχέση ἐνοράσεως – διανοήσεως στον Bergson. Δώστε δικά σας παραδείγματα για τόν καθένα από τούς δύο αυτούς τρόπους γνώσεως.
6. Προσπαθήστε νά ἐξηγήσετε μέ παραδείγματα τή φαινομενολογική θέα.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

George Berkeley, Treatise, concerning the principles of human knowledge (Τζώρτζ Μπέρκλεϋ, Πραγματεία πάνω στις ἀρχές τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Μετάφραση Δ. Σφενδόνη, ἐκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη.

Στό ἔργο του αὐτό ὁ Berkeley (1685 - 1753) ἀσκει κοιτική στίς βασικές θέσεις τοῦ Locke καί προχωρεῖ στή θεμελίωση τῆς δικῆς του θεωρίας τῆς γνώσεως, πού μπορεῖ νά συνοψισθεῖ στό : esse est percipi.

σελ. 79 ἐπ.

Ἡ ὕπαρξη τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων ἔχει ἀνάγκη ἀποδείξεως. — Καί ἐάν ἀκόμη ἦταν δυνατόν νά ὑπάρχουν ἔξω ἀπό τή νόηση αὐτές οἱ στερεές, μορφοποιημένες, κινούμενες οὐσίες, ἀντιστοιχώντας στίς ιδέες πού ἔχουμε γιά τά σώματα, πῶς εἶναι δυνατόν νά τό γνωρίζουμε αὐτό ; Θά πρέπει νά τό γνωρίζουμε εἴτε μέσα ἀπό τήν αἴσθηση, εἴτε μέσα ἀπό τή λογική. Ὅσον ἀφορᾷ τίς αἰσθήσεις μας, μ' αὐτές ἀποκτοῦμε γνώση μόνον τῶν αἰσθημάτων μας, τῶν ιδεῶν ἢ ἐκείνων τῶν πραγμάτων πού γίνονται ἀπευθείας ἀντιληπτά μέσα ἀπό τήν αἴσθηση, ἀδιάφορο ποιοῦ ὄνομα θά δώσετε σ' αὐτά. Δέν μᾶς πληροφοροῦν ὅμως ὅτι τά πράγματα ὑπάρχουν ἔξω ἀπό τή νόηση, ἢ χωρίς νά γίνουν ἀντιληπτά, ὅμοια μ' αὐτά πού γίνονται ἀντιληπτά. Αὐτό τό ἀναγνωρίζουν καί αὐτοί οἱ ἴδιοι οἱ ὑλιστές. Μένει, λοιπόν, νά δεχθοῦμε πῶς, ἐάν ἔχουμε γνώση

τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, αὐτή θά πρέπει νά προέρχεται ἀπό τή λογική, ἡ ὁποία συμπεραίνει τήν ὑπαρξή τους ἀπ' ὅτι γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτό μέ τήν αἴσθηση. Ἀλλά... ποιός λόγος μπορεῖ νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε στήν ὑπαρξη τῶν σωμάτων ἔξω ἀπό τή νόηση ὁδηγούμενοι ἀπό ὅ,τι ὑποπίπτει στήν ἀντίληψή μας, τή στιγμή πού οἱ ἴδιοι οἱ ὑποστηρικτές τῆς ὕλης ὑποστηρίζουν πώς δέν ὑπάρχει καμία ἀναγκαία σύνδεση μεταξύ αὐτῶν τῶν σωμάτων καί τῶν ιδεῶν μας.

Ἡ ὑπαρξη τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων δέν προσφέρει καμιάν ἐξήγηση γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο παράγονται οἱ ιδέες μας. — Παρ' ὅλο πού θά μπορούσαμε, ἴσως, νά ἔχουμε ὅλα τά αἰσθήματά μας χωρίς νά ὑπάρχουν ἐξωτερικά σώματα, ἐντούτοις μπορεῖ νά εἶναι πιό εὐκόλο νά συλλάβουμε καί νά ἐρμηνεύσουμε τόν τρόπο παραγωγῆς τους, ἐάν δεχτοῦμε τήν ὑπόθεση πώς ὑπάρχουν ἐξωτερικά σώματα πού μοιάζουν μέ τά αἰσθήματα, παρά ἐάν ὑποθέσουμε ὅτιδήποτε ἄλλο. Καί ἔτσι θά μπορούσε νά εἶναι τουλάχιστον πιθανό νά ὑπάρχουν τέτοιου εἶδους πράγματα ὅπως τά σώματα, τά ὁποῖα προκαλοῦν τή δημιουργία τῶν ιδεῶν τους μέσα στή νόησή μας. Ἀλλά οὔτε κι αὐτό μπορεῖ νά τό πεῖ κανείς, διότι παρ' ὅλο πού ἐμεῖς παραχωροῦμε στούς ὑλιστές τά ἐξωτερικά σώματα, ἐκεῖνοι ὁμολογοῦν πώς δέν θά μπορέσουν ποτέ νά μάθουν πώς παράγονται οἱ ιδέες μας, ἐφ' ὅσον πιστεύουν πώς ἔχουν τή δυνατότητα νά κατανοήσουν μέ ποιό τρόπο μπορεῖ τό σῶμα νά ἐπιδράσει ἐπάνω στό πνεῦμα, ἡ πῶς εἶναι δυνατόν νά κάνει ὥστε νά τυπωθεῖ μία ιδέα στό νοῦ. Ἀπό αὐτά γίνεται φανερό ὅτι ἡ παραγωγή τῶν ιδεῶν ἢ τῶν αἰσθημάτων μέσα στό πνεῦμα μας δέν μπορεῖ νά χρησιμεύσει σάν λόγος, γιά νά ὑποθέσουμε τήν ὑπαρξη τῆς ὕλης ἢ τῆς σωματικῆς οὐσίας, ἐφόσον εἶναι παραδεκτό πώς αὐτή παραμένει τό ἴδιο ἀνεξήγητη εἴτε κάνουμε, εἴτε δέν κάνουμε αὐτήν τήν ὑπόθεση. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἀκόμη καί ἐάν ἡ ὑπαρξη τῶν σωμάτων ἦταν δυνατή ἔξω ἀπό τό νοῦ, θά ἦταν ὥστόσο πολύ ἐπικίνδυνο νά ὑποστηρίξουμε μία τέτοια γνώμη, ἐφόσον εἶναι σά νά ὑποθέτουμε, χωρίς κανέναν ἀπολύτως λόγο, πώς ὁ Θεός ἔχει δημιουργήσει ἀπειράριθμες ὑπάρξεις πού εἶναι τελείως ἄχρηστες καί δέν ἐξυπηρετοῦν κανέναν ἀπολύτως σκοπό.

Δίλημμα. — Μέ λίγα λόγια, ἐάν ὑπῆρχαν ἐξωτερικά σώματα,

θά ἦταν ἀδύνατο νά κατορθώσουμε ποτέ νά τό μάθουμε. Ἐάν πάλι δέν ὑπῆρχαν, θά μπορούσαμε νά ἔχουμε τούς ἴδιους ἀκριβῶς λόγους, πού ἔχουμε καί τώρα, γιά νά πιστεύουμε πῶς ὑπάρχουν.

σελ. 144 ἐπ.

Οἱ αἰσθητές ιδιότητες εἶναι πραγματικές. — Θά ἦταν λάθος νά νομίσει κανείς πῶς αὐτό πού λέγεται ἐδῶ ἀναιρεῖ, ἔστω καί λίγο, τήν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων. Εἶναι παραδεκτό, σύμφωνα μέ τίς καθιερωμένες ἀρχές ὅτι ἡ ἔκταση, ἡ κίνηση καί μέ ἓνα λόγο ὅλες οἱ αἰσθητές ιδιότητες, ἔχουν ἀνάγκη ἑνός ὑπο-στηρίγματος, μιά καί δέν εἶναι ἱκανές νά σταθοῦν μόνες τους. Ἀλλά τά ἀντικείμενα πού γίνονται ἀντιληπτά μέ τήν αἴσθηση θεωροῦνται πῶς δέν ἀποτελοῦν παρά μόνον συνδυασμούς αὐτῶν τῶν ιδιοτήτων, καί, κατά συνέπεια, δέν μποροῦν νά ὑφίστανται μόνα τους. Ὡς ἐδῶ ὅλοι εἶναι σύμφωνοι. Ἔτσι, ὅταν ἀρνούμαστε στά πράγματα πού γίνονται ἀντιληπτά μέσα ἀπό τήν αἴσθηση μιάν ὑπαρξή ἀνεξάρτητη ἀπό κάποια οὐσία ἢ ἀπό ἓνα ὑποστήριγμα, μέσα στό ὁποῖο μποροῦν νά ὑπάρχουν, δέν ἀπομακρυνόμαστε καθόλου ἀπό τήν καθιερωμένη ἀντίληψη γιά τήν πραγματικότητα, καί ἔτσι δέν μποροῦν νά μᾶς κατηγορήσουν γιά καμία καινοτυπία ἀπό τήν ἀποψη αὐτή. Ὅλη ἡ διαφορά ἔγκειται στό γεγονός ὅτι σύμφωνα μέ τή δική μας ἀποψη, τά μή σκεπτόμενα ὄντα πού ἀντιλαμβάνομαστε μέσα ἀπό τήν αἴσθηση δέν ἔχουν ὑπαρξή ξεχωρη ἀπό τήν ἐνέργεια μέ τήν ὁποία γίνονται ἀντιληπτά καί, συνεπῶς, δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν μέσα σέ καμία ἄλλη οὐσία, ἐκτός ἀπό αὐτές τίς μή ἐκτεταμένες καί ἀδιαίρετες οὐσίες ἢ πνεύματα πού ἐνεργοῦν καί σκέπτονται καί ἀντιλαμβάνονται τά ὄντα αὐτά. Ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ φιλόσοφοι ὑποστηρίζουν, ὅπως καί οἱ κοινοί ἄνθρωποι, ὅτι οἱ αἰσθητές ιδιότητες ὑπάρχουν μέσα σέ μιάν ἀδρανῆ, ἐκτεταμένη οὐσία πού δέν ἀντιλαμβάνεται καί τήν ὀνομάζουν ὕλη· σ' αὐτήν ἀποδίδουν μία φυσική ὑπόσταση, ἔξω ἀπό τήν ἐνέργεια μέ τήν ὁποία τήν ἀντιλαμβάνεται ὁποιαδήποτε νόηση, ἀκόμη καί ἡ αἰώνια νόηση τοῦ Δημιουργοῦ, μέσα στην ὁποία ὑποθέτουν πῶς ὑπάρχουν μόνον ἰδέες σωματικῆς οὐσίας πού δημιουργήσε ὁ ἴδιος, ἐάν βέβαια θέλουν καθόλου νά παραδεχθοῦν πῶς πραγματικά τίς δημιούργησε.

Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft (Έμμανουήλ Κάντ, Κριτική του καθαρού λόγου). Μετάφραση Ε.Π. Παπανούτσου, «Έποχές», Μάιος 1964.

σελ. 8 έπ.

Τό άδύνατο μιās όντολογικής άπόδειξης τής ύπαρξης του θεοϋ :

‘Ολοφάνερα τό είναι δέν είναι πραγματικό κατηγορήμα, δηλαδή έννοια ενός κάτι τι πού μπορεί νά προστεθεϊ στην έννοια ενός πράγματος. Είναι άπλως ή θέση ενός πράγματος ή όρισμένων διορισμών του καθ’ έαυτούς. Στή λογική χρήση είναι μόνον ή coriula μιās κρίσης. ‘Η πρόταση : ‘Ο Θεός είναι παντοδύναμος περιλαμβάνει δύο έννοιες πού έχουν τά άντικείμενά τους : Θεός και παντοδυναμία· ή λεξούλα είναι δέν είναι ένα παραπάνω κατηγορούμενο, αλλά μόνο εκείνο πού θέτει τό κατηγορούμενο στην άναφορά του προς τό ύποκείμενο. ‘Εάν τώρα πάρω τό ύποκείμενο (Θεός) μαζί μέ όλα τά κατηγορούμενά του (άνάμεσά τους είναι και ή παντοδυναμία) και ειπω : ό Θεός είναι, ή είναι ένας Θεός, δέν θέτω κανένα νέο κατηγορούμενο στην έννοια του Θεοϋ, αλλά θέτω μόνο τό ύποκείμενο καθ’ έαυτό μέ όλα τά κατηγορούμενά του και μάλιστα τό άντικείμενο σέ άναφορά προς τήν έννοιά μου. Και τά δύο πρέπει νά περιέχουν άκριβώς τό ίδιο και έπομένως τίποτα περισσότερο δέν προστίθεται στην έννοια πού έκφράζει άπλως τή δυνατότητα, μέ τό ότι σκέπτομαι τό άντικείμενό της ως βέβαια δεδομένο (μέ τήν έκφραση είναι). Τό πραγματικό λοιπόν δέν περιέχει τίποτα περισσότερο άπό τό άπλως δυνατόν. ‘Εκατό πραγματικά τάλληρα δέν περιέχουν τό παραμικρό παραπάνω άπό έκατό δυνατά. Γιατί, άφοϋ αυτά έδω σημαίνουν τήν έννοια, τά άλλα όμως τό άντικείμενο και τή θέση του καθ’ έαυτό, στην περίπτωση πού τοϋτο θά περιείχε κάτι περισσότερο άπό εκείνο, ή έννοιά μου δέν θά έξέφραζε όλόκληρο τό άντικείμενο και έπομένως δέν θά ήταν και ή άκριβώς αντίστοιχη έννοιά του. ‘Αλλά στην οικονομική του κατάσταση τά έκατό πραγματικά τάλληρα είναι κάτι παραπάνω άπό τήν άπλή έννοιά τους (δηλαδή τή δυνατότητά τους). Γιατί στην περίπτωση τής πραγματικότητας τό άντικείμενο δέν περιέχεται άπλως άναλυτικά μέσα στην έννοιά μου, αλλά προστίθεται συνθε-

τικά σ' αυτήν (πού είναι ένας διορισμός της κατάστασής μου), χωρίς αυτά τά έκατό τάλλα που σκέπτομαι νά αύξηθουν στό παραμικρό μέ τουτο τό είναι τους έξω από την έννοιά μου.

Όταν λοιπόν σκέπτομαι ένα πράγμα, μέ οποιαδήποτε και όσαδήποτε κατηγορήματα (άκόμη και στον πέρα ως πέρα τέλειο καθορισμό του), τίποτα απολύτως δέν προστίθεται σ' αυτό τό πράγμα μέ τό ότι προσθέτω την κατάφαση : τουτο τό πράγμα είναι. Γιατί διαφορετικά δέν θά ύπήρχε πιά τό ίδιο τό πράγμα, αλλά κάτι περισσότερο από έκείνο που είχα σκεφθεϊ μέσα στην έννοιά του, και δέν μπορούσα νά είπω : ότι τουτο άκριβώς τό αντικείμενο της έννοιάς μου ύπάρχει. Καί όταν άκόμη σκέπτομαι μέσα σ' ένα πράγμα κάθε πραγματικότητα εκτός από μία, δέν προστίθεται αυτή ή πραγματικότητα που λείπει μέ τό ότι λέγω ότι ένα τέτοιο λειψό πράγμα ύπάρχει, αλλά θά ύπάρχει άκριβώς μέ την ίδια έλλειψη όπως τό έχω σκεφθεϊ, γιατί διαφορετικά θά ύπήρχε κάτι άλλο και όχι έκείνο που σκέφθηκα. Εάν τώρα διανοηθώ ένα όν ως την ύψιστη πραγματικότητα (χωρίς έλλειψη), θά μένει άκόμη πάντοτε ως άπορία αν ύπάρχει ή όχι. Γιατί, μέ όλο που τίποτα έντελώς δέν λείπει στην έννοιά μου για τό δυνατόν πραγματολογικό περιεχόμενο ενός πράγματος, έν τουτοις λείπει άκόμη και στην αναφορά προς όλόκληρη την κατάσταση της σκέψης μου τουτο : ότι ή γνώση ενός αντικειμένου είναι επίσης a posteriori δυνατή. Καί έδω φαίνεται ή αίτία της δυσκολίας που ύφίσταται σ' αυτή την περίπτωση. Εάν ο λόγος ήταν για ένα αντικείμενο των αισθήσεων, τότε δέν θά μπορούσα νά μεταλλάξω την ύπαρξη του αντικειμένου μέ την άπλή έννοια του πράγματος. Γιατί μέσω της έννοιας τό αντικείμενο νοείται άπλως και μόνο ως σύμφωνο προς τους γενικούς όρους μιās δυνατής έμπειρικής γνώσης, μέσω της ύπαρξης όμως νοείται ως έμπεριεχόμενο στο πλαίσιο της όλης έμπειρίας μέ τή σύνδεση προς τό περιεχόμενο της όλης έμπειρίας δέν αύξάνει στο παραμικρό ή έννοια του αντικειμένου, ή σκέψη μας όμως αποκτā μέ αυτήν μιā δυνατήν αντίληψη παραπάνω. Αντίθετα, όταν σκεπτόμαστε την ύπαρξη μόνο μέσω της καθαρής κατηγορίας, δέν είναι καθόλου θαύμα ότι δέν μπορούμε νά δώσουμε κανένα γνώρισμα για νά την ξεχωρίσουμε από την άπλή δυνατότητα.

Άς περιέχει λοιπόν ό,τι και όσο θέλει ή έννοια ενός αντικειμέ-

νου, ἡμεῖς πρέπει νά βγοῦμε ἀπ' αὐτήν γιά νά τῆς ἀποδώσουμε τήν ὕπαρξη. Στά ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων τοῦτο γίνεται μέ τήν ἀλλουχία πρὸς μιάν ὁποιαδήποτε ἀπό τίς ἀντίληψεις μου, σύμφωνα μέ ἐμπειρικούς νόμους· ἀλλά γιά ἀντικείμενα τῆς καθαρᾶς σκέψης δέν ὑπάρχει κανένα ἀπολύτως μέσον νά γνωρίσουμε τήν ὕπαρξή τους, γιατί θά ἔπρεπε νά μπορεῖ νά γνωριστεῖ ἐντελῶς a priori, ἡ συνείδηση ὅμως κάθε ὕπαρξης (εἴτε μέσω τῆς ἀντίληψης εἴτε μέσω συλλογισμῶν πού κάπως συνδέονται μέ τήν ἀντίληψη) ἀνήκει πέρα ὡς πέρα στήν ἐνότητα τῆς ἐμπειρίας, καί μιὰ ὕπαρξη ἔξω ἀπ' αὐτή τήν περιοχή δέν μπορεῖ βέβαια νά ἐξηγηθεῖ καθαρά ὡς ἀδύνατη, ἀλλά εἶναι μιὰ προϋπόθεση πού δέν μπορούμε μέ τίποτα νά τή δικαιολογήσουμε.

Ἡ ἐννοια ἐνός ὑπέρτατου ὄντος εἶναι μιὰ, ἀπό πολλές ἀπόψεις, πολύ χρήσιμη ἰδέα· ἀκριβῶς ὅμως γιά τοῦτο, ὅτι εἶναι δηλαδὴ ἀπλῶς ἰδέα, εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανη μόνο μέσω τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τῆς νά ἐπεκτείνει τή γνώση μας ὡς πρὸς αὐτό πού ὑπάρχει. Δέν εἶναι σέ θέση νά μᾶς διδάξει οὔτε ὡς πρὸς τή δυνατότητα ἐνός ἐπιπλέον. Τό ἀναλυτικό γνώρισμα μιᾶς δυνατότητας, πού ἐγκτεται σέ τοῦτο, ὅτι ἀπλές θέσεις (πραγματικότητες) δέν γεννοῦν καμιάν ἀντίσταση, βέβαια δέν μπορεῖ νά τῆς ἀμφισβητηθεῖ· ἐπειδὴ ὅμως ἡ σύμπλεξη ὅλων τῶν πραγματικῶν ποιότητων μέσα σ' ἓνα πράγμα εἶναι μιὰ σύνθεση, γιά τῆς ὁποίας τή δυνατότητα δέν μπορούμε νά κρίνουμε a priori, γιατί οἱ πραγματικότητες δέν μᾶς δίνονται θεωρητικά καί, ἂν ἀκόμη συνέβαινε τοῦτο, ἐδῶ δέν ἐμφιλοχωρεῖ καμιὰ ἐντελῶς κρίση, ἐπειδὴ τό γνώρισμα τῆς δυνατότητας συνθετικῶν γνώσεων πρέπει πάντοτε νά ἀναζητεῖται μόνο στήν ἐμπειρία, στήν ὁποία ὅμως δέν μπορεῖ νά ἀνήκει τό ἀντικείμενο μιᾶς ἰδέας — γι' αὐτό ὁ διάσημος Leibniz καθόλου δέν κατόρθωσε ἐκεῖνο πού ὑπερηφανευότανε, δηλαδή νά συλλάβει μέ τή σκέψη a priori τή δυνατότητα ἐνός τόσο ὑψηλοῦ ἰδεατοῦ ὄντος.

Ἐπομένως σ' αὐτή τήν τόσο περίφημη ὄντολογική (καρτεσιανή) ἀπόδειξη τῆς ὕπαρξης ἐνός ὑπέρτατου ὄντος ἀπὸ ἐννοίες, κάθε κόπος καί ἐργασία πῆγαν χαμένα· ἓνας ἄνθρωπος μπορεῖ ἀπὸ καθαρῆς ἰδέας νά γίνει τόσο λίγο πλούσιος σέ γνώσεις, ὅσο καί ἓνας ἔμπορος σέ περιουσία, ὅταν γιά νά καλυτερέψει τήν κατάστασή του ἀπο-

φασίζει νά προσθέσει στο περιεχόμενο του ταμείου του μερικά μη-δενικά.

Πλάτων, Φαίδων. Μετάφραση Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, Ἀθῆναι 1970⁵, σελ. 208 ἐπ.

Ὁ διάλογος αὐτός τελειώνει μέ τή σκηνή τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτη, πρέπει ἐπομένως νά γράφτηκε μετά τό θάνατό του, δηλαδή μετά τό 399 π.Χ. Ὁ Πλάτων περιγράφει ο' αὐτόν τίς τελευταῖες συζητήσεις τοῦ δασκάλου του μέ φίλους καί μαθητές. Κεντρικό θέμα εἶναι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν, πού σ' αὐτό τό διάλογο εἶναι πλήρως ἀνεπτυγμένη καί συνδύζεται μέ τή διδασκαλία περί τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

100 b ἐπ.

Αὐτό λοιπόν πού ἐννοῶ δέν εἶναι τίποτε τό καινούριο, ἀλλά ἐκεῖνο πού πάντοτε, καί ἄλλοτε καί στήν τωρινή ἐδῶ συζήτηση, δέν ἔπαφα νά λέγω. Γιατί τώρα ἔρχομαι νά ἐπιχειρήσω νά σοῦ φανερώσω τό εἶδος τῆς αἰτίας πού μ' αὐτό ἔχω καταγίνει. Καί ἔρχομαι ξανά σ' ἐκεῖνα τά πολυθρύλητα καί ἀρχίζω ἀπ' αὐτά (δηλ. τίς ἰδέες): θέτω δηλαδή τήν ἀρχή, πώς ὑπάρχει κάτι ὁμορφο αὐτό καθαυτό καί καλό καί μεγάλο καί ὅλα τ' ἄλλα. Ἄν λοιπόν παραδέχεσαι αὐτά καί συμφωνεῖς πώς αὐτά ὑπάρχουν, ἐλπίζω πώς ἀπ' αὐτά θά σοῦ φανερώσω τήν αἰτία καί θά δείξω πώς ἡ ψυχή εἶναι ἀθάνατη. Ἐγώ, εἶπεν ὁ Κέβης, εἶμαι σύμφωνος καί προχώρει στήν ἀνάπτυξη.

Ἰδές τώρα, ἄν οἱ ἄμεσες συνέπειες ἀπ' ἐκεῖνα φαίνονται καί σ' ἐσένα σωστές, ὅπως καί σ' ἐμένα. Ἡ γνώμη μου δηλαδή εἶναι ὅτι, ἄν, ἐκτός ἀπό τό αὐτό καθαυτό ὁμορφο, ὑπάρχει καί τίποτε ἄλλο ὁμορφο, τότε αὐτό δέν μπορεῖ γιά καμιᾶ ἄλλη αἰτία νά εἶναι ὁμορφο, παρά γιατί μετέχει σ' ἐκεῖνο πού εἶναι αὐτό καθαυτό ὁμορφο. Καί γιά ὅλα λέγω τό ἴδιο πράγμα. Συμφωνεῖς μ' αὐτό ἐδῶ τό εἶδος τῆς αἰτίας; Συμφωνῶ, εἶπεν ὁ Κέβης. Δέν μπορῶ λοιπόν πιά νά καταλάβω οὔτε καί νά νιώσω τίς ἄλλες αἰτίες, ἐκεῖνες πού βάζουν οἱ σοφοί, ἀλλά, ἄν κανεῖς μοῦ λέει, ὅτι ἕνα ὁποιοδήποτε πράγμα εἶναι ὁμορφο ἢ γιατί ἔχει χρῶμα ὀλάνθιστο ἢ ἀναφέρει τή μορφή ἢ τίποτε ἄλλο παρόμοιο, τότε ὅλα τ' ἄλλα τά παραιτῶ, γιατί μέσα σ' ὅλα αὐτά ταράζομαι, καί κρατιέμαι ἀπλά καί ἴσως ἀπλοϊκά σ'

αυτό ἐδῶ, ὅτι δηλαδή τίποτε ἄλλο δέν κάνει τό πράγμα αυτό ὁμορφο παρά ἐκείνο τό ἀπόλυτα ὁμορφο μέ τήν παρουσία ἢ μέ τήν συντυχιά του ἢ ὅπως ἀλλιῶς τυχόν ἔρχεται κοντά σέ τοῦτο. Καί γιά τόν τρόπο πού ἔρχεται ἐκείνο τό ἀπόλυτο κοντά σέ τοῦτο τό σχετικό δέν ἐπιμένω, ὅμως ἐπιμένω γιά τό ὅτι μέ τό ὁμορφο εἶναι πού ὅλα τά ὁμορφα γίνονται ὁμορφα. Τοῦτο λοιπόν μου φαίνεται, πώς εἶναι ἡ πιό ἀσφαλτη ἀπόκριση, πού μπορῶ νά δώσω στόν ἑαυτό μου καί σ' ὁποιοιδήποτε ἄλλον. Καί ὅσο κρατιέμαι ἀπ' αὐτό, εἶμαι βέβαιος, πώς δέν θά πέσω ποτέ, γιατί εἶναι κάτι ἀσφαλο ν' ἀποκριθῶ καί στόν ἑαυτό μου καί σέ ὁποιοιδήποτε ἄλλον, πώς μέ τό ὁμορφο εἶναι πού γίνονται ὁμορφα τά ὁμορφα. Ἡ μήπως καί δέν συμφωνεῖς; — Συμφωνῶ . .

Ὡστε θά δίσταζες νά εἰπεῖς, ὅτι τά δέκα εἶναι μέ τά δύο πιό πολλά ἀπό τά ὀκτώ, καί ὅτι γι' αὐτήν τήν αἰτία εἶναι περισσότερα. Ἐνῶ δέν θά εἶχες κανένα δισταγμό νά εἰπεῖς, ὅτι μέ τό πλήθος καί ἑξαιτίας τοῦ πλήθους εἶναι τά δέκα πιό πολλά ἀπό τά ὀκτώ. Ἐπίσης θά δίσταζες νά εἰπεῖς, ὅτι τό δίπηχο εἶναι κατά τό ἡμισυ τοῦ ὅλου του μήκους πιό μακρú ἀπό τό μονόπηχο, ἐνῶ δέν θά εἶχες κανένα δισταγμό νά εἰπεῖς, ὅτι τοῦτο γίνεται μέ τό μέγεθος. Βέβαια, εἶπεν ὁ Κέβης.

Καί τί λοιπόν; Ὅταν τό ἕνα προστίθεται στό ἕνα ἢ ὅταν τό ἕνα χωρισθεῖ σέ δύο, δέν θά δίσταζες νά εἰπεῖς, ὅτι ἡ πρόσθεση ἢ ὁ χωρισμός εἶναι ἡ αἰτία πού γίνονται δύο; Καί δέν θά φώναζες δυνατά, ὅτι δέν ξέρεις πῶς ἀλλιῶς γίνεται τό κάθετι παρά μέ τό νά μεταλάβει ἀπό τήν οὐσία ἐκείνου, πού ἔχει σχέση μαζί του, καί ὅτι συνεπῶς δέν ἔχεις ν' ἀναφέρεις ἄλλη καμιά αἰτία πού γίνονται δύο, παρά ὅτι μετέχουν στήν οὐσία τῆς δυάδος; Εἶναι λοιπόν ἀνάγκη, ἐκεῖνα πού μέλλουν νά γίνουν δύο νά μεταλάβουν τήν δυάδα, καί ἐκείνο πού μέλλει νά γίνει ἕνα νά μεταλάβει τή μονάδα· τοὺς χωρισμούς ὅμως αὐτούς καί τίς προσθέσεις καί ὅλα τ' ἄλλα εὐφυολογήματα θά τά παρατήσεις καί θά ἀφήσεις ἄλλους ν' ἀποκριθοῦν σ' αὐτά, πού εἶναι πιό σοφοί ἀπό σένα. Ἐσύ ὅμως, ἐπειδὴ θά φοβᾶσαι, ὅπως λείι ἡ παροιμία, τόν ἴδιο σου τόν ἴσκιο καί τήν ἀπειρία σου, θά κρατιέσαι ἀπό τήν ἀσφαλτη ἐκείνη ἀρχή, καί ἔτσι θ' ἀποκρίνεσαι . .

Καί ὅταν αὐτά ἔγιναν δεκτά ἀπό τό Σιμμία καί τόν Κέβητα, καί ἦταν ὅλοι σύμφωνοι, ὅτι καθεμιά ἰδέα ὑπάρχει χωριστά καί

ὅτι τ' ἄλλα πράγματα μεταλαμβάνουν ἀπ' αὐτές τίς ἰδέες καὶ δέχονται τὸ ὄνομά τους ἀπ' αὐτές, ὁ Σωκράτης ρωτοῦσε ἀκόμα τὰ ἑξῆς : "Αν λοιπόν, Κέβη, πράγματι αὐτό εἶναι πού ἐννοεῖς, τότε, ὅταν λές ὅτι ὁ Σιμμίας εἶναι πιοὺς μεγάλους ἀπὸ τὸ Σωκράτη καὶ πιοὺς μικροὺς ἀπὸ τὸν Φαίδωνα, δὲν ἰσχυρίζεσαι μ' αὐτό, ὅτι μέσα στοὺς Σιμμίας βρίσκονται καὶ τὰ δύο, καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ μικρότητα; Μάλιστα, εἶπεν ὁ Κέβης. Ἀλλὰ παραδέχεσαι βέβαια ὅτι ὅταν λέμε, πῶς ὁ Σιμμίας ὑπερέχει ἀπὸ τὸν Σωκράτη, τοῦτο δὲν εἶναι ἔτσι στ' ἀλήθεια, ὅπως ἀκριβῶς τὸ λέμε. Γιατί δὲν εἶναι μέσα στή φύση τοῦ Σιμμίας νὰ ὑπερέχει μέ τὸ ὅτι εἶναι Σιμμίας, ἀλλὰ μέ τὸ μέγεθος πού τυχαίνει νὰ ἔχει. Οὔτε πάλιν ὑπερέχει ἀπὸ τὸ Σωκράτη, γιατί ὁ Σωκράτης εἶναι Σωκράτης, ἀλλὰ γιατί ὁ Σωκράτης ἔχει τὴ μικρότητα σχετικὰ μέ τὸ μέγεθος ἐκείνου. Σωστά, εἶπεν ὁ Κέβης. "Ἔτσι λοιπόν λέμε πῶς ὁ Σιμμίας εἶναι μικρὸς καὶ μεγάλους, ὄντας ἀνάμεσα καὶ στοὺς δύο, καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μέ τὸ μέγεθος τοῦ ενός ξεπερνιέται στή μικρότητά του, ἀπὸ τ' ἄλλο πάλιν μέ τὸ μέγεθός του ξεπερνιέται τὴ μικρότητα τοῦ ἄλλου. Καὶ γελώντας ὁ Σωκράτης εἶπε : δίνω τὴν ἐντύπωση, πῶς μιλάω μέ ἀκρίβεια δικαστῇ, τὸ πρᾶγμα ὅμως εἶναι ὅπως τὸ λέγω.

Ἀριστοτέλης, Κατηγορίαι, (ἔκδ. Ὁξφόρδης).

Οἱ Κατηγορίαι ἀνήκουν στὰ λεγόμενα λογικά συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ὅλα μαζί ὀνομάστηκαν «Ὁργανον», ἐπειδὴ ἀκριβῶς καθορίζουν τὴ μέθοδο, τὸ ὄργανο τῆς ἐρευνας. Οἱ Κατηγορίαι πραγματεύονται τίς βασικὲς μορφές τῶν κρίσεων, τίς ὁποῖες σχηματίζουμε προκειμένου νὰ ἐκφράσουμε τὸ ὄν, τὴν οὐσία.

1b 25 ἐπ.

Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἦτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ πρὸς τι ἢ πού ἢ ποτὲ ἢ κεῖσθαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν, ἔστι δὲ οὐσία μὲν ὡς τύπῳ εἰπεῖν οἶον ἀνθρώπος, ἵππος· ποσὸν δὲ οἶον δίπηχυ, τρίπηχυ· ποιὸν δὲ οἶον λευκόν, γραμματικόν· πρὸς τι δὲ οἶον διπλάσιον ἡμισυ, μείζον· πού δὲ οἶον ἐν Λυκείῳ, ἐν ἀγορᾷ ποτὲ δὲ οἶον χθές, πέρυσιν· κεῖσθαι δὲ οἶον ἀνάκειται, κάθεται· ἔχειν δὲ οἶον ὑποδέδεται, ὥπλισται· ποιεῖν δὲ οἶον τέμνειν, καίειν· πάσχειν δὲ οἶον τέμνεσθαι, καίεσθαι ἕκαστον

δὲ τῶν εἰρημένων αὐτὸ μὲν καθ' αὐτὸ ἐν οὐδεμιᾷ καταφάσκει λέγεται, τῇ δὲ πρὸς ἄλληλα τούτων συμπλοκῇ κατάφασις γίγνεται· ἅπαντα γὰρ δοκεῖ κατάφασις ἥτοι ἀληθὴς ἢ ψευδὴς εἶναι, τῶν δὲ κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων οὐδὲν οὔτε ἀληθὲς οὔτε ψευδὸς ἐστίν, οἷον ἄνθρωπος, λευκόν, τρέχει, νικᾷ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δικαιολογήστε μὲ ἐπιχειρήματα καὶ παραδείγματα τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀπλοϊκὸ ρεαλισμὸ στὸν ὑποκειμενικὸ ἰδεαλισμὸ. Κρίνετε τὶς ἀκραῖες θέσεις τους.
2. Προσπαθήστε νὰ δικαιολογήσετε μὲ κατάλληλα ἐπιχειρήματα τὸ σωστὸ ζήτημα τῆς σκέψεως τοῦ Berkeley καὶ τοῦ Hume. Κρίνετε τὶς ἀκραῖες θέσεις, ὅπου καταλήγουν.
3. Βρίσκετε ἐπιτυχὴ τὴ σύνθεση τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Kant ; Συσχετίστε τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὶς πηγὲς τῆς γνώσεως μὲ αὐτὲς γιὰ τὸν ἔξωτερικὸ κόσμο.
4. Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τῆς «ιδέας» μὲ τὴ γνώση (Πλάτωνος «Φαίδων»); Ἐναφερθῆτε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο.
5. Ἐναφέρετε παραδείγματα σχετικὰ μὲ τὶς ἀριστοτελικὲς κατηγορίες.

ΤΟ ΚΥΡΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Διογένης Λαέρτιος, Πύρρων, (ἐκδ. Ὁξφόρδης).

IX 74 :

Διετέλουν δὴ οἱ σκεπτικοὶ τὰ τῶν αἱρέσεων δόγματα πάντα ἀνατρέποντες, αὐτοὶ δ' οὐδὲν ἀποφαίνονται... ὥστε καὶ τὸ μὴ ὀρίζειν ἀνήρουν...

IX 90 :

Ἀνῆρουν δ' οὗτοι καὶ πᾶσαν ἀπόδειξιν καὶ κριτήριον καὶ σημῖον καὶ αἴτιον καὶ κίνησιν καὶ μάθησιν καὶ γένεσιν καὶ τὸ φύσει τι εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν. πᾶσα γὰρ ἀπόδειξις, φασίν, ἢ ἐξ ἀποδοδει-

γμένων σύγκειται χρημάτων ἢ ἐξ ἀναποδείκτων. εἰ μὲν οὖν ἐξ ἀποδειγμένων, κάκεινα δεήσεται τινος ἀποδείξεως κἀντεῦθεν εἰς ἀπειρον· εἰ δ' ἐξ ἀναποδείκτων, ἦτοι πάντων ἢ τινῶν ἢ καὶ ἐνὸς μόνου δισταζομένου, καὶ τὸ ὅλον εἶναι ἀναπόδεικτον.

IX 100

Ἀνῆρουν δὲ καὶ μάθησιν. εἴπερ, φασί, διδάσκεταιί τι, ἦτοι τὸ ὄν τῷ εἶναι διδάσκεταιί ἢ τὸ μὴ ὄν τῷ μὴ εἶναι· οὔτε δὲ τὸ ὄν τῷ εἶναι διδάσκεταιί — ἡ γὰρ τῶν ὄντων φύσις πᾶσι φαίνεται καὶ γινώσκεται — οὔτε τὸ μὴ ὄν τῷ μὴ ὄντι· τῷ γὰρ μὴ ὄντι οὐδὲν συμβέβηκεν, ὥστ' οὐδὲ τὸ διδάσκεσθαι.

Πρωταγόρας, Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, ἀπόσπ. 1. Ἀνέκδοτη μετάφραση Γ. Ἀλατζόγλου — Θέμελη.

Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα κριτήριον εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Γι' αὐτὰ πού ὑπάρχουν ὅτι (καὶ ὅπως) ὑπάρχουν, γι' αὐτὰ πού δὲν ὑπάρχουν, ὅτι δὲν ὑπάρχουν.

Γοργίας, Περί τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περί φύσεως, ἀπόσπ. 3. Ἀνέκδοτη μετάφραση Γ. Ἀλατζόγλου — Θέμελη.

Πρῶτον δὲν ὑπάρχει τίποτα, δεύτερον κι ἂν ὑπάρχει, δὲν εἶναι κατανοητό ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, τρίτον κι ἂν ἀκόμα γίνεи κατανοητό, δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ἀνακοινωθεῖ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο, οὔτε καὶ νὰ ἐρμηνευθεῖ.

William James, Pragmatism (Οὐίλλιαμ Τζαίμς, Ὁ Πραγματισμός). Μετάφραση Δ. Ἀλεξοπούλου, ἐκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στὸ βασικὸ αὐτὸ ἔργο του ὁ Τζαίμς (1842 - 1910) παρουσιάζει τὴ δική του θεωρία γιὰ τὴν ἀλήθεια. Κρίνει ὅλα σχεδὸν τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ παρουσιάζει τὸν «Πραγματισμό» του ὡς μέθοδο, ἡ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει τὴ λύση ἐκείνων τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων, πού προκαλοῦν ἀτέλειωτες συζητήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις.

σελ. 22 - 23

Ὡς ἓνα σημεῖο καὶ σὲ μεγάλο μέτρο, ἡ ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας εἶναι μιὰ ἱστορία σύγκρουσης στὶς ἀνθρώπινες ἰδιοσυγκρασίες.

Μιά τέτοια άποψη — θά μου πουν πολλοί συνάδελφοί μου — δέν είναι καθόλου κολακευτική γιά τή φιλοσοφία. Έγώ όμως είμαι ύποχρεωμένος νά τήν χρησιμοποiehσω, γιατί μόνον έτσι θά μπορέσω νά εξηγήσω τίς διαφωνίες των φιλοσόφων πάνω σέ πολλά σημεία.

Άσφαλώς, κάθε φιλόσοφος, μέ όποιαδήποτε ιδιοσυγκρασία, όταν φιλοσοφεϊ, προσπαθεϊ νά τήν παραμερίσει. Ύστερα, ή ιδιοσυγκρασία, δέν αναγνωρίζεται, από τούς φιλοσόφους, σαν άπαραίτητο στοιχείο του φιλοσοφικού στοχασμού. 'Ο φιλόσοφος, γιά ν' άποδείξει τά έπιχειρήματά του, έπικαλεϊται πάντοτε έξωπροσωπικά στοιχεία. "Όμως καί παρ' όλες τίς προσπάθειές του νά φανεϊ άντικειμενικός, εκείνο πού βαρύνει περισσότερο στήν τέτοια ή άλλώτικη διατύπωση... είναι ή ιδιοσυγκρασία του... Τό σύμπαν πού του χρειάζεται είναι εκείνο πού ταιριάζει στήν ιδιοσυγκρασία του. Γι' αυτό, τό σύμπαν στό όποιο πιστεύει, είναι εκείνο, πού ή ιδεατή δομή του, συντονίζεται μέ τήν ιδιοσυγκρασία του. Οί άνθρωποι μέ διαφορετική άπ' αυτόν ιδιοσυγκρασία δέν συντονίζονται μέ τό δικό του σύμπαν — αυτό τό νιώθει καλά — καί στό βάθος τής καρδιάς του κρίνει πώς αυτοί είναι άνίκανοι καί αναρμόδιοι νά πετύχουν τό συντονισμό, νά κατανοήσουν τή φιλοσοφία, άκόμα καί στήν περίπτωση πού είναι άνώτεροί του στό χειρισμό τής διαλεκτικής.

Στίς συζητήσεις του, όμως, ό φιλόσοφος μας, άποφεύγει ν' άποδώσει στήν ιδιοσυγκρασία του μεγαλύτερο κύρος καί βαρύτητα. Άπό δώ άκριβώς ξεκινάει ή έλλειψη ειλικρίνειας πού χαρακτηρίζει τίς φιλοσοφικές μας διαμάχες... Δέν χρειάζεται νά τονίσω ότι οί φιλόσοφοι γιά τούς όποιους μιλω έδω, είναι άνθρωποι μέ καθαρή, καί μέ σαφήνεια διαγραμμένη ιδιοσυγκρασία. Μιλω γιά ανθρώπους πού βάζουν τή σφραγίδα τής προσωπικότητάς τους στό έργο τους, γιά ανθρώπους πού δημιουργουν τήν ιστορία τους. 'Ο Πλάτων, ό Λόκ, ό Χέγκελ, ό Σπένσερ είναι τέτοιοι άνθρωποι : άνθρωποι πού έγιναν μεγάλοι διανοητές, εξαιτίας τής ιδιοσυγκρασίας τους.

σελ. 68 - 69.

"Ενας πραγματιστής, μιλώντας γιά άλήθεια, μιλάει στόν πληθυντικό, μιλάει γιά άλήθειες καί τίς χαρακτηρίζει ώφέλιμες, ικανο-

ποιητικές. Μιλάει γιά τόν πετυχημένο τρόπο λειτουργίας τους κλπ. Χρησιμοποιεί μιά γλώσσα, πού γιά τόν ὀρθολογιστικοῦ τύπου ἄνθρωπο, δέν λέει τίποτα, δέν δίνει τήν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας ἢ —τό λιγότερο— δίνει μιά προσωρινή, μιά παραποιημένη, μιά λειψή ἰδέα τῆς ἀλήθειας. Τέτοιες ἀλήθειες δέν ἀντιπροσωπεύουν καμιά πραγματική ἀλήθεια γιά τούς ὀρθολογιστές. Εἶναι ὑποκειμενικά κατασκευάσματα. Κατά τή γνώμη τους, ἡ πραγματική, ἡ ἀντικειμενική ἀλήθεια, ξεχωρίζει ἀπ' αὐτές τίς ἀλήθειες, ἀπ' τό γεγονός καί μόνο ὅτι δέν περιέχει κανένα ὠφελιμιστικό στοιχείο· εἶναι κάτι ἀναγκαστικά ἀπόμακρο καί ὑψηλό· κάτι ὑπέροχο καί σεβαστό, ἐξαυλωμένο. Εἶναι ἡ ἀναγκαία ἀπόλυτη συμφωνία τῶν σκέψεων μας πρὸς μίαν ἐξίσου ἀπόλυτη πραγματικότητα. Οἱ λειτουργίες πού διέπουν καί ἀποτελοῦν αὐτό πού ἀποκαλοῦμε σκέψεις μας καί πού ὑπόκεινται σέ ὀρισμένους ὅρους, δέν ἔχουν τίποτα κοινό μέ τήν ἀλήθεια καί ἀνάγονται στήν ψυχολογία. Ὡστε, στό σημεῖο αὐτό, ζήτω ἡ λογική καί κάτω ἡ ψυχολογία.

σελ. 184 ἐπ.

Συνοψίζοντας λοιπόν ὅλα τὰ παραπάνω, λέω : «ἀλήθινόν» εἶναι ἐκεῖνο πού εἶναι ἀπλῶς ὠφέλιμο στή σκέψη μας, ὅπως «ὀρθόν» εἶναι ἀπλῶς ἐκεῖνο πού εἶναι ὠφέλιμο στήν συμπεριφορά μας. Λέγοντας ὠφέλιμο, ἐννοῶ ἐκεῖνο πού, μ' ἓναν ὅποιονδήποτε τρόπο, εἶναι πιό πλεονεκτικό ἀπό ἄλλα· κάτι πού ἡ ὠφελιμότητά του κρατάει πολύ καί πηγαίνει μακριά, κάτι συνολικά ὠφέλιμο. Γιατί ξέρω, πῶς κάτι πού εἶναι πλεονεκτικό καί ὠφέλιμο τώρα, γιά τήν παρούσα δηλαδή ἐμπειρική κατάσταση, δέν εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι τό ἴδιο ὠφέλιμο καί πλεονεκτικό κι ἀργότερα, γιά τίς μελλοντικές ἐμπειρικές καταστάσεις. Ἡ ἐμπειρία, ὅπως εἶπαμε, ἔχει τούς δικούς της τρόπους νά «ξεπερνάει τὰ ὅρια» καί νά μᾶς ἀναγκάζει νά διορθώνουμε τὰ καλούπια τῆς λογικῆς μας.

Ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, ἡ ἀλήθεια πού δέν θά τήν φτάσει καί δέν θά μπορέσει νά τήν ἀλλάξει καμιά ἐμπειρία, εἶναι ἓνας ἰδανικός στόχος, πού ὅσο τόν πλησιάζουμε, τόσο ἀπομακρύνεται ἀπό μᾶς, τόσο χάνεται ἀπ' τὰ μάτια μας· ἓνας στόχος πρὸς τόν ὁποῖο — ὅπως φανταζόμαστε — τείνουν νά συνενωθοῦν καί νά ἐνσωματωθοῦν

όλες οι πρόσκαιρες αλήθειες μας. Αναφορικά με μιάν εμπειρία απόλυτα πλήρη, κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει παραδεκτό μόνο από ένα πνεῦμα φωτισμένο. Αν αυτό τό διπλό ιδανικό γίνει κάποτε πραγματικότητα, τότε θα γίνουν πραγματικότητα και τά δυό αὐτά πράγματα και μάλιστα μονομιᾶς. Ὡς τότε ὅμως πρέπει νά βουλευτοῦμε μέ τίς ἀλήθειες πού ἔχουμε σήμερα στή διάθεσή μας, γιατί — εἶναι πολύ πιθανό — αὔριο μπορεί ν' ἀποδειχθοῦν λαθεμένες οἱ σημερινές ἀλήθειες. Τό ἀστρονομικό σύστημα τοῦ Πτολεμαίου, ὁ χώρος τοῦ Εὐκλείδη, ἡ λογική τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἡ μεταφυσική τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων, ἐξυπηρέτησαν τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος γιά αἰῶνες ὁλόκληρους. Ὅμως ἦρθε μιά ὥρα πού ἡ συσσωρευμένη ἀνθρώπινη εμπειρία ἔσπασε τά πλαίσια, ξεπέρασε τά ὅρια πού ἔβαζαν οἱ παραπάνω ιδέες καί τά συστήματα, ὥστε σήμερα νά εἶναι σχετικά μόνο ἀληθινά · νά εἶναι ἀληθινά μόνο στά πλαίσια πού καθόριζε ἡ τότε εμπειρία. Αν τίς ιδέες καί τά συστήματα αὐτά τά ἐξετάσουμε μ' ἕναν τρόπο ἀπόλυτο, εἴμαστε υποχρεωμένοι νά παραδεχτοῦμε ὅτι τώρα εἶναι ἐσφαλμένα, γιατί σήμερα ξέρουμε πῶς ὄχι μόνο τά ὅρια ἐκεῖνα ἦσαν πρόσκαιρα, ἀλλά καί γιατί βλέπουμε τώρα, ὅτι θά μπορούσαν νά εἶχαν ξεπεραστεῖ κι ἀπό τότε ἀκόμα, ἀπό τούς θεωρητικούς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

σελ. 202.

Γιά τούς νόμους καί τή γλώσσα, πιστεύουμε ὅλοι ὅτι εἶναι προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας. Κρίνοντας ἀνάλογα, ὁ Schiller πιστεύει πῶς τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς πεποιθήσεις καί τίς ἀντιλήψεις μας, καί προτείνει νά δοθεῖ τό ὄνομα Ἀνθρωπισμός στή θεωρία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία καί οἱ ἀλήθειες μας εἶναι ἀνθρώπινα προϊόντα, ὥς ἕνα μέτρο, πού δέν ἐπιδέχεται ἐπαλήθευση. Πίσω ἀπό κάθε πρόβλημα θά δοῦμε νά δροῦν ἀνθρώπινα κίνητρα, πού εἶναι τά μόνα πού τοῦ δίνουν ἐνδιαφέρον · στό βάθος κάθε λύσης, πού τήν κάνουμε ἀποδεκτή, ὑπάρχουν κρυμμένα τά ἀνθρώπινα αἰσθήματα, πού ἱκανοποιοῦνται ἀπ' αὐτές τίς λύσεις· ἀλλά καί σέ καθημέα διατύπωση, βλέπουμε τά σημάδια πού ἄφησαν τ' ἀνθρώπινα χέρια.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δεῖτε μέ παραδείγματα ἀπό ποιές ὑγιεῖς βάσεις ξεκίνησαν τά ρεύματα τοῦ

ὑποκειμενισμού, σχετικισμού καὶ σκεπτικισμού καὶ σέ ποιῆς ἀκρότητες κατέ-
ληξαν· Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ.

2. Σέ ποιῆς θέσεις τοῦ πραγματισμοῦ φαίνεται ἡ συγγενεία του μέ τόν ὑποκει-
μενισμό ἢ σχετικισμό ;
3. Πάρετε θέση ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν ἀκροτήτων τοῦ πραγματισμοῦ, τῆς θεωρίας
τοῦ «ὡς ἔάν» καὶ τῆς θεωρίας τῆς προσαρμογῆς.
4. Γιατί ὁ Schiller ὀνομάζει τίς πραγματιστικές του ἀπόψεις ἀνθρωπισμό ;

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ

Γ' ΗΘΙΚΗ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Z 2 1139 b 1, μετάφρ. Α. Δαλέζιου :

Αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ διάνοια οὐδέν κινεῖ, ἀλλὰ τοῦτο πράττει μόνον ἡ πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν κατευθυνομένη νόησις.

Πρβλ. Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, 1944, μετάφρ. Γ. Σκούρ-
στη, σελ. 12 :

Ὁ πρακτικὸς κανόνας εἶναι πάντοτε προϊόν τοῦ λόγου, γιατί προδιαγράφει τὴν πράξη σὰν μέσο πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα.

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, ὁ.π. :

Στὴ γνώση τῆς φύσεως οἱ ἀρχές σχετικὰ μὲ κεῖνο πού συμβαίνει (π.χ. ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, τῆς ἐνέργειας καὶ τῆς ἀντιδράσεως στὴ διάδοση τῆς κινήσεως) εἶναι ταυτοχρόνως νόμοι τῆς φύσεως, γιατί ἡ χρῆση τοῦ λόγου ἐκεῖ εἶναι θεωρητικὴ καὶ καθορισμένη ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου. Στὴν πρακτικὴ ὅμως γνώση, δηλαδή

σ' εκείνη που ασχολείται άπλως με τίς αϊτίες που καθορίζουν τή βούληση, οί άρχές που θέτουμε δέν άνήκουν άκόμα σέ νόμους που ή ύποταγή σ' αυτούς είναι άναπόφευκτη.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικής Ήθικης, 1960, σσ. 45 - 47 :

Καί ή γνώση καί ή πράξη πᾶνε τόν ἄνθρωπο πέρα από τήν άπλή «πραγματικότητα», καί τά δύο είναι στήν άρχή τής αύτενέργητης ζωής του· καί τά δύο είναι μαζί καί έρχονται μαζί στη ζωή. Έδῶ έγκείται καί ή δυσκολία, νά εϊπεϊ κανείς ποιοί είναι πρῶτο καί ποιοί είναι δεύτερο. Άπ' αυτήν τή σύμφυτη ύπαρξή των έρχεται καί τοῦ Φάουστ ή δυσκολία νά μεταφράσει τό «έν άρχῇ ήν ό λόγος». Καί μεταφράζει ό Φάουστ στή γλώσσα του : «στήν άρχή ήταν ή λέξη». Ύστερα μεταφράζει : «στήν άρχή ήταν τό νόημα», ύστερα πάλι : «στήν άρχή ήταν ή δύναμη» καί τέλος καταλήγει νά εϊπεϊ : «στήν άρχή ήταν ή πράξη». Μ' αυτήν τήν πράξη —τήν άλλη δηλαδή δύναμη — ή όποία δέν είναι όμως ποτέ δίχως τή γνώση, θέτει ό άνθρωπος κάτι όλωσδιόλου καινούριο, κάτι που δέν ύπῆρχε πρίν... Ή φιλοσοφία ως ήθική έρχεται νά έρμηνεύσει καί ν' άνάλυσει εις βάθος... τό νόημα τοῦ ήθικοῦ πρακτικοῦ κατορθώματος καί, μέ άφετηρία τήν κατορθωμένη αυτή πράξη, νά ύψώσει άπέναντι τοῦ ανθρώπου καθαρά τά ήθικά αϊτήματα¹.

1. Βλ. καί τοῦ ίδιου, **Εϊσαγωγή στή Φιλοσοφία Γ' (Ήθική)**.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιές έννοιες μπορείτε νά έπισημάνετε στόν παρακάτω «πρακτικό» λόγο : Κάθε πράξη έλεύθερη καί σωστή προϋποθέτει ένα σκοπό άξιόλογο, σκέψη καί άπόφαση έγκυρες.
2. Συζητήστε (μέ όσα άποκομίσате από τό κεφ. γιά τήν έννοια τής φιλοσοφικής Ήθικης) τήν άκόλουθη πρόταση : «Ή Ήθική άνταποκρίνεται στό σκοπό της, όταν θέτει στόν άνθρωπο αϊτήματα, γιά νά πραγματώσει πράγματα που δέν ύπάρχουν, αλλά πρέπει νά ύπάρχουν, όταν δηλαδή τόν καλεί νά πάει πιό πέρα από εκεί που τόν άφησε ή φύση». (**Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος**).

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ίμμ. Κάντ, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, σελ. 77 :

‘Ο άνθρωπος δέν εἶναι τόσο ἐντελῶς ζωῶ, ὥστε νά εἶναι ἀδιάφορος σέ ὅ,τι τοῦ λέει τό λογικό καθ’ ἑαυτό καί νά χρησιμοποιοῖ τό λόγο του σάν ἕνα ἀπλό ὄργανο γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν αἰσθήσεών του. Γιατί ἐκεῖνο πού ἀνεβάζει τή θέση του ἐπάνω ἀπό τά ζῶα δέν εἶναι ἀπλῶς τό ὅτι κατέχει τό λογικό, ἀν τό λογικό αὐτό τό χρησιμοποιοῖ ὅπως ἀκριβῶς χρησιμοποιοῦν τά ζῶα τό ἐνστικτό τους. Τότε τό λογικό θά ἦταν μόνο ἕνας ἰδιαιτερος τρόπος πού χρησιμοποίησε ἡ φύση, γιά νά ὁδηγήσει τόν ἄνθρωπο στόν ἴδιο σκοπό, πού ἔχει καθορίσει γιά τά ζῶα, χωρίς νά τόν προορίσει γιά ἕνα ἀνώτερο σκοπό.

Βλ. καί Πιέρ - Πῶλ Γκρασέ, Ἐσύ, ὁ μικρούλης θεός, μετάφρ. Ν. Παπαδόπουλου, 1972.

Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια, Κ 6 1177 a 2 - 11, μετάφρ. Α. Δαλέζιου :

Εὐδαιμῶν ζωῇ (βίος) εἶναι ἡ ἐνάρετος. Ἀλλ’ ἡ ζωῇ αὐτῇ εἶναι ζωῇ σοβαρᾶς ἐργασίας καί ὄχι ἀπολαυστικῆς διασκεδάσεως... Τήν αἰσθησιακὴν ἡδονὴν ἡμπορεῖ καί ὁ πρῶτος τυχῶν νά ἀπολαμβάνῃ τόσον ὁ δοῦλος ὅσον καί ὁ ἄριστος τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ’ οὐδεὶς θεωρεῖ τόν δοῦλον ὡς συμμετέχοντα τῆς εὐδαιμονίας, ἐκτός καί ἂν αὐτός συμμετέχη εἰς τήν ζωὴν («εἰ μὴ καί βίου»).

Werner Jaeger, Παιδεία Β’. μετάφρ. Γ. Βερροίου, σσ. 104 - 105:

Αἱ σωκρατικάι προτροπαὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους νά «θεραπεύσουν τήν ψυχὴν» των ἦσαν ἡ ἀληθὴς ἀφορμὴ διὰ νά στραφῇ τό ἑλληνικὸν πνεῦμα πρὸς ἕνα νέον τρόπον ζωῆς. Ἀπὸ τοῦδε καί εἰς τό ἔξης μέγα μέρος εἰς τήν φιλοσοφίαν καί τήν ἠθικὴν καταλαμβάνει ἡ περὶ ζωῆς ἀντίληψις, ὁ «βίος» — ἡ ἀνθρωπίνῃ ὑπαρξίς ἀντιμετωπίζεται οὐχὶ πλέον ὡς ἀπλῇ πάροδος τοῦ χρόνου, ἀλλ’ ὡς τι

σαφῶς καί κατανοητῶς ἐνιαῖον, ὡς ἐν πρότυπον ζωῆς μέ καθωρισμένην μορφήν. Αὐτὴ ἡ καινοτομία ὀφείλεται εἰς τὸν τρόπον, μέ τὸν ὁποῖον ἐξησεν ὁ Σωκράτης· ἐπαιζε τὸν ρόλον τοῦ προτύπου τοῦ νέου «βίου», τῆς ζωῆς δηλαδή τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν.

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΖΩΗ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Β' 1974, σελ. 401 :

‘Ο κοινὸς ἄνθρωπος ζεῖ τὴν ψυχικὴ ζωὴ ἄμεσα καὶ ἀπλά, χωρὶς ὅ,τι ζεῖ νὰ τὸ μεταβάλλει τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ σέ ἀντικείμενο τοῦ συνειδέναι. ‘Ο ἄνθρωπος, δηλαδή τὸ ψυχικὸ ὑποκείμενο, ζεῖ συγχωνευμένο μέ τὴν ψυχικὴ του ζωὴ, χωρὶς νὰ τὴν κάνει ἀντικείμενο παρατηρήσεως. Κανεὶς ἄλλωστε δέν θά ἰσχυρισθεῖ ὅτι δέν ζεῖ ἔτσι τὴν ψυχικὴ του ζωὴ, ἀλλ’ ὅτι τίς στιγμές πού ζεῖ τὸν ροῦ τῆς ψυχικῆς του ζωῆς τὸν μεταβάλλει συνάμα σέ ἀντικείμενο παρατηρήσεως. Τοῦτο δέν θά ἦταν ζωὴ, ἀλλὰ βάσανο.

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ. ΚΑΘΗΚΟΝ ΚΑΙ ΚΛΙΣΕΙΣ

‘Ιμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου σελ. 113 :

Καθῆκον ! Ὅνομα ὑπέρτατο καὶ μεγάλο, πού δέν περιέχει καμιά εὐχάριστη κολακεία, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ τὴν ὑπακοή. Στὶς ψυχές πού γεννιέται δέν προκαλεῖ ἀποστροφή οὔτε φόβο, δημιουργεῖ μόνον ἓνα νόμο, πού βρίσκει μόνος του τὸ δρόμο μέσα στὴν ψυχὴ καί... ἀποκτάει σεβασμό. Μπροστά στό νόμο αὐτό ὅλες οἱ κλίσεις βουβαίνονται, μολονότι ἐξακολουθοῦν μιά κρυφὴ ἀντίδραση. Ποιὰ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ καθήκοντος καὶ ποῦ βρίσκεται ἡ ρίζα τῆς εὐγενικίᾳς του γενιᾶς, πού ἀρνεῖται μέ δύναμη κάθε συγγένεια μέ τίς κλίσεις ; Ποιὰ εἶναι ἡ ρίζα αὐτὴ ἀπ’ ὅπου πηγάζει ἐκείνη ἡ ἀξία, πού μόνο οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ τὴν ἀποκτήσουν ;

Η ΑΡΕΤΗ

Εἰ σα γ ω γ ῆ. Ὁ ὁρος σημαίνει ἀρχικά τὴ γενναιότητα τοῦ πολεμιστῆ. Μέ τὴν ὑστερογενή του σημασίαν δηλώνει τὸ ἠθικὸ

κατόρθωμα (Βλ. W. Jaeger, *Παιδεία Α'* μετάφρ. Βεροοίου, σελ. 38 επ.). Κεντρική ιδέα των δύο κειμένων που ακολουθούν είναι η διαφορά μεταξύ καλλιτεχνικού έργου, αυτόνομου ως προς το δημιουργό του, και ήθικης πράξεως, αναπόσπαστης από τον άνθρωπο που την επιτελεί.

Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Β 2 1105 a 30 :

Τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα τὸ εὖ¹ ἔχει ἐν αὐτοῖς, ἀρκεῖ οὖν ταῦτα πῶς ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα οὐκ ἔαν αὐτὰ πῶς ἔχῃ, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἔαν ὁ πράττων πῶς ἔχων πράττῃ, πρῶτον μὲν ἔαν εἰδῶς, ἔπειτ' ἔαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἔαν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττῃ².

1. Τὴν ἀξία.

2. Γνώση, ἀπόφαση μὲ περίσκεψη καὶ σταθερὴ θέληση στὴν ἐκτέλεση τῆς ἐνέργειας εἶναι ἀπαραίτητα στὴν ἠθικὴ πράξη.

Πλούταρχος, Βίος Περικλέους II 4 :

Οὐ γὰρ ἀναγκαῖον, εἰ τέρπει τὸ ἔργον ὥς χαρίεν ἄξιον σπουδῆς εἶναι τὸν εἰργασμένον... Ἄλλ' ἢ γε ἀρετὴ ταῖς πράξεσιν εὐθύς οὕτω διατίθῃσιν, ὥστε ἅμα θαυμάζεσθαι τὰ ἔργα καὶ ζηλοῦσθαι τοὺς εἰργασμένους.

Πλάτων, Πολιτεία 444 d - e, μετάφρ., Κ. Γεωργούλη :

Στὴν πραγματικότητα βέβαια ἦταν, ὅπως φαίνεται, ἡ δικαιοσύνη... αὐτὴ κάνει ὥστε ὁ δίκαιος νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ στὸ καθένα ἀπὸ τὰ μέρηματα τοῦ ἔχει μέσα του ν' ἀνακατεῦται σέ δουλειές τοῦ δέν ταιριάζουν στὴ φύση του, οὐδὲ ν' ἀφήνῃ τὰ διάφορα εἶδη τῆς ψυχῆς του νὰ παίρνῃ τὸ ἕνα τῇ δουλειᾷ τοῦ ἄλλου· ἀντίθετα αὐτὸς βάζει τάξη στὰ πράγματα τοῦ ἐσωτερικοῦ του, παίρνῃ στὰ χέρια του τὴν κυριαρχία τοῦ ἑαυτοῦ του, γίνεται ταξιθέτης καὶ φίλος τοῦ ἑαυτοῦ του, βάζει στὴν ἀρμόζουσα σχέση τὰ τρία του ψυχικὰ εἶδη, ἀπαράλλακτα ὥσάν νὰ ἦταν αὐτὰ οἱ τρεῖς κυριαρχικοὶ τόνοι μιᾶς μουσικῆς κλίμακας...

ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ — Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ

Πλάτων, Πολιτεία 357 b, μετάφρ., Κ. Γεωργούλη :

(μιλεῖ ὁ Γλαῦκων)

Ἔχεις τὴν ἰδέα ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἀγαθὸ τέτοιο πού νά ἡμπορεῖ νά μᾶς εἶναι εὐχάριστη ἡ κατοχή του, ὅχι ἐπειδὴ ἀποζητᾶμε τὰ ἀποτελέσματά του, ἀλλ' ἐπειδὴ μᾶς εἶναι ἀγαπητὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ; ... Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἓνα ἀγαθὸ πού τὸ ἀγαπᾶμε καὶ ἐξαιτίας τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐξαιτίας τῶν ἀποτελεσμάτων του, π.χ. ἡ φρόνηση, ἡ ὄραση, ἡ ὑγιεινὴ κατάσταση ... Βλέπεις ἀκόμη νά ὑπάρχει καὶ ἓνα τρίτο εἶδος ἀγαθοῦ πού ἔχει ὡς μερικές περιπτώσεις του τὴν ἐξάσκηση στὴ γυμναστική, τὸ νά θεραπεύεται κανεὶς ὅταν εἶναι ἄρρωστος, τὴν ἀσκηση τοῦ ἱατρικοῦ καὶ κάθε ἄλλου ἐπαγγέλματος πού βγάζει χρήματα ; Γιατί ὅλες αὐτές τίς ἀσχολίες ἡμποροῦμε νά τίς χαρακτηρίσουμε ὡς ἐπίπονες ἀλλὰ ὠφέλιμες, καὶ ἡ κατοχή τους δέν ἡμπορεῖ νά μᾶς εἶναι ἐξαιτίας τοῦ ἑαυτοῦ τους ἀρεστή, ἀλλ' ἐξαιτίας τῶν μισθῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀποτελεσμάτων, ὅσα αὐτές παράγουν...

Πλάτων, Πολιτεία 505 e, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Εἰσαγωγῇ. Οἱ πολλοί, λέγει ὁ Πλάτων, νομίζουν ὅτι ἀγαθὸ εἶναι ἡ ἡδονή, οἱ περισσότεροι μορφωμένοι λέγουν ὅτι τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἡ φρόνηση. Καὶ οἱ δύο ὅμως, πολλοὶ καὶ «κομψότεροι» δέν μποροῦν νά καθορίσουν τί ἐννοοῦν μὲ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτά. Ἀγαθὸ ὅμως δέν εἶναι τὸ «δοκοῦν», ἀλλ' αὐτὸ πού ἐπιδιώκει κάθε ψυχὴ, καὶ εἶναι σκοπὸς ὅλων τῶν ἐνεργειῶν της.

Σχετικὰ λοιπὸν μὲ αὐτὸ πού ἀποτελεῖ τὴν ἐπιδίωξη κάθε ψυχῆς καὶ τὴν ἀφορμὴ νά κινεῖται αὐτὴ σὲ κάθε ἐνέργειά της, ἔχοντας μιὰ μαντική προαίσθηση ὅτι αὐτὸ εἶναι κάτι, ἀπορώντας ὅμως καὶ μὴ ἡμπορώντας οὔτε νά καταλάβει σὲ ἐπαρκὴ βαθμὸ τί εἶναι τέλος πάντων αὐτό, οὐδέ νά ἔχει ἓνα μόνιμο κριτήριον σχετικὰ καὶ μὲ τοῦτο ὅπως καὶ γιὰ τὰ ἄλλα, πράγμα πού τῆς γίνεται αἰτία ἀποτυχίας καὶ σὲ ἄλλα ζητήματα, πού θά ἡμποροῦσαν νά τῆς φέρουν ὠφέλεια, σχετικὰ λοιπὸν μὲ ἓνα τέτοιο καὶ τόσο σπουδαῖο πράγμα ἐπιτρέπεται νά εἰπῶμε πῶς πρέπει νά εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ σκοτισμένη ἡ ὄψη καὶ ἐκείνων, ὅσοι ἀποτελοῦν τὴν πρώτη τάξη μέσα στὴν πόλη καὶ θά παραλάβουν τὰ πάντα στὰ χέρια τους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ — ΗΔΟΝΗ — ΑΡΕΤΗ

Εἰσαγωγή. Ἡ ἡδονή ἐδῶ δέν εἶναι παθητική κατάσταση, κατάπαυση τῆς λύπης, ἀλλά τό στεφάνωμα δραστηριότητος.

Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Α 9 1099 a 15 :

Οὐδέν δὴ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν (δηλαδή τῶν ἐναρέτων), ὥσπερ περιάπτου¹ τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ.

1. τό περιδέραιο.

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 146 - 149 :

Ἀρετὴ εἶναι ἡ ὑπέρτατη προϋπόθεση κάθε πράγματος, πού μπορεῖ νά διατηρηθεῖ μόνο σάν ἐπιθυμητό, ἄρα καὶ κάθε προσπάθεια μας νά βροῦμε τὴν εὐτυχία, καὶ συνεπῶς εἶναι τό ὑπέρτατο ἀγαθόν... Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐτυχία, μοιρασμένη ἀκριβῶς σέ μερίδες ἀνάλογες μέ τὴν ἠθικότητα (σάν ἀξία τοῦ προσώπου καὶ τιμὴ τοῦ νά εἶναι εὐτυχισμένος), ἀποτελεῖ τό ἀνώτατο ἀγαθὸ ἑνὸς δυνατοῦ κόσμου... Ὁ σύνδεσμος τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν εὐδαιμονία μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ κατὰ τρόπο πού ἡ προσπάθεια τοῦ νά εἶναι κανεὶς ἐνάρετος καὶ ἡ λογικὴ ἀναζήτησις τῆς εὐδαιμονίας νά εἶναι δύο πράξεις ὅχι πιά διαφορετικὲς, ἀλλὰ νά ταυτίζονται ἐντελῶς... Ἀπὸ τίς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς Σχολές¹ ὑπῆρχαν κυρίως μόνο δύο, πού στὸν καθορισμὸ τῆς ἔννοιας τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ ἀκολουθοῦσαν βέβαια τὴν ἴδια μέθοδο, ἐφ' ὅσον παραδέχονταν τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐδαιμονία ὅχι σάν δύο στοιχεῖα διαφορετικὰ ἀπὸ τό ἀνώτατο ἀγαθόν, καὶ ἄρα ζητοῦσαν τὴν ἐνότητα τῆς ἀρχῆς κατὰ τὸν κανόνα τῆς ταυτότητας· ἀλλὰ ξεχώριζαν ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη κατὰ τὴν ἐκλογή τῆς βασικῆς ἔννοιας. Ὁ ἐπικούρειος ἔλεγε, πῶς τό νά ἔχει κανεὶς συνείδηση ὅτι τό ἀξίωμά του ὁδηγεῖ στὴν εὐτυχία, τοῦτο εἶναι ἀρετὴ· ἐνῶ ὁ στωικὸς ἔλεγε, πῶς τό νά ἔχει κανεὶς συνείδηση τῆς ἀρετῆς του, τοῦτο εἶναι ἡ εὐτυχία. Γιά τὸν πρῶτο ἡ φρόνησις ἰσοδυναμοῦσε μέ τὴν ἠθικότητα· γιὰ τό δεύτερο, πού προτιμοῦσε μιά πιο ὑψηλὴ ὀνομασία γιὰ τὴν ἀρετὴ, μόνον ἡ ἠθικότητα ἦταν ἀληθινὴ σοφία... Ὁ στωικὸς ἐβεβαίωνε, πῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι ὅλο τό ἀνώτατο ἀγαθόν κι ἡ εὐδαιμονία εἶναι μόνο ἡ συνείδησις τοῦ

κατόχου τῆς ἀρετῆς, καί ἄρα ἀνήκει στήν κατάσταση τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ ἐπικούρειος ἐβεβαίωνε πῶς ἡ εὐδαιμονία εἶναι ὅλο τό ἀνώτατο ἀγαθόν κι ἡ ἀρετή εἶναι μόνο ἡ μορφή τοῦ ἀξιώματος γιά τήν ἀπόκτησή του, δηλαδή ἡ ἀρετή συνίσταται στή λογική χρήση τῶν μέσων γιά τήν ἐπίτευξη τῆς εὐδαιμονίας².

1. Βλ. Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Στωικοί - Ἐπικούρειοι.

2. Βιβλιογρ. I. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Κριτική τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ ὡς ὁρίζει αὐτήν ὁ Κάντ, ΠΑΑ 46 (1971), σσ. 54 - 60.

KANT — ΕΥΤΥΧΙΑ

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 21 - 22 :

Τό νά εἶναι κανεῖς εὐτυχισμένος εἶναι ἀναγκαστικά ὁ πῶθος κάθε λογικοῦ ἀλλά πεπερασμένου ὄντος, καί γι' αὐτό εἶναι μιᾷ αἰτία πού καθορίζει ἀναπότρεπτα τή δύναμη τῆς ἐπιθυμίας του. Πράγματι ἡ εὐδαιμονία ὅλης μας τῆς ὑπάρξεως δέν εἶναι ἕνα ἀρχικό κτῆμα καί μιᾷ μακαριότητα, γιατί θά ἔπρεπε νά ἔχει γιά προϋπόθεση τήν αὐτάρκεια καί τήν ἀνεξαρτησία, ἀλλά εἶναι ἕνα πρόβλημα πού τίθεται σ' αὐτό τό ὄν μέσω τῆς ἴδιας τῆς πεπερασμένης του φύσεως, γιατί ἔχει ἀνάγκες κι οἱ ἀνάγκες αὐτές γίνονται ὕλη τῆς δυνάμεώς του, τῆς ἐπιθυμίας, δηλαδή κάτι πού ἀναφέρεται σέ ἕνα αἶσθημα εὐχαριστήσεως ἢ δυσαρέσκειας, πού ἔχει βάση ὑποκειμενική... Καθορίζεται ἔτσι ἐκεῖνο πού χρειάζεται, γιά νά πετύχει στήν κατάσταση πού βρίσκεται τήν εὐδαιμονία. Ἀλλά ἀκριβῶς ἐπειδή μόνο ἐμπειρικῶς μπορεῖ τό ὑποκείμενο νά γνωρίσει τήν ὕλική καθοριστική αἰτία, εἶναι ἀδύνατο νά θεωρήσουμε αὐτό τό πρόβλημα σάν νόμο, γιατί ὁ νόμος, σάν ἀντικειμενικός, θά ὀφείλε νά περιέχει γιά ὅλες τίς περιπτώσεις γιά ὅλα τά λογικά ὄντα τήν ἴδια καθοριστική τῆς βουλήσεως αἰτία. Γιατί μολονότι ἡ εὐτυχία εἶναι παντοῦ ἡ βάση τῆς πρακτικῆς σχέσεως τῶν ἀντικειμένων πρὸς τή δύναμη τῆς ἐπιθυμίας, ὅμως τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ἕνα κοινό χαρακτηριστικό τῶν ὑποκειμενικῶν καθοριστικῶν αἰτιῶν καί δέν καθορίζει τίποτε κατά τρόπο θεωρητικό, πού γι' αὐτό ἀκριβῶς πρόκειται σέ τοῦτο τό πρακτικό πρόβλημα, πού χωρίς αὐτό τόν θεωρητικό καθορισμό δέν μπορεῖ καθόλου νά λυθεῖ.

Πλάτων, Πολιτεία 339 a - b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(Συνομιλεῖ ὁ Σωκράτης μέ τό Θρασύμαχο).

ΘΡΑΣΥΜΑΧΟΣ : Αυτό είναι τό δίκαιο πού ἐγώ ἰσχυρίζομαι ὅτι ἔχει ἰσχύ κατά τόν ἴδιο τρόπο μέσα σέ ὅλες τίς πόλεις, τό συμφέρον τῆς ἀρχῆς πού ἀποτελεῖ τό ἰσχυρόν καθεστώς. Ὑποθέτω δά ὅτι ἡ ἀρχή αὐτή ἔχει στά χέρια τῆς τήν ὑπεροχή τῆς κρατικῆς δυνάμεως, ὥστε ὅποιος εἶναι σέ θέση νά συλλογίζεται ὀρθά, φθάνει στό συμπέρασμα ὅτι σέ ὅλες τίς πόλεις ὑπάρχει τό αὐτό δίκαιο καί αὐτό εἶναι τό συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου. — Τώρα, εἶπα ἐγώ (Σωκράτης), ἐκτάλαβα τί θέλεις νά εἰπῇς. Κατά πόσο αὐτό εἶναι ὅμως ἢ δέν εἶναι ἀληθινό, θά προσπαθήσω μέ τήν ἐξέταση νά βεβαιωθῶ... Ἐπειδὴ... καί ἐγώ συμφωνῶ στό ὅτι εἶναι τουλάχιστο τό δίκαιο κάποιο συμφέρον, σύ ὅμως κάνεις προσθήκη καί λές ὅτι πρόκειται γιά τό συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, τό τελευταῖο ὅμως αὐτό δέν τό ἐννοῶ, ὅλα αὐτά κάνουν αἰσθητή τήν ἀνάγκη κάποιος διερευνησεως.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τούς παρακάτω ὁρισμούς τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως :
— «Ἡ ἠθική συνείδηση εἶναι πνευματική ἰκανότητα αὐθόρμητης ἐκφράσεως κανονιστικῶν κρίσεων γιά τήν ἠθική ἀξία τῶν ἀτομικῶν πραγμάτων».
— «Ἡθική συνείδηση εἶναι ἰδιότητα πού ἔχει τό πνεῦμα νά αἰσθάνεται τήν ἠθική ἀξία καί νά καθιστᾷ ρητό τό συναίσθημα αὐτό μέσω τῆς κανονιστικῆς κρίσεως».
— «Ἡ ἠθική συνείδηση εἶναι ἐκείνη ἡ ἐσωτερική ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νά ἀποφασίζει αὐτοβούλως γιά τά ἐνεργήματά του καί νά δέχεται τήν εὐθύνη του γι' αὐτά, ἔχοντας ἀναγνωρίσει ὡς δεσμευτικά ἠθικά αἰτήματα».
2. Ἡ ἀντινομία ἀναγκαιότητας καθημερινῶν καθηκόντων καί καθήκοντος τοῦ ἀνώτερου ἀνθρώπου.
3. Ἡθικότητα - ὠφελισμός - εὐδαιμονισμός.
Βιβλιογρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία Γ' (Ἡθική). Κ. Γεωργούλη, Ἀπόψεις ἀπό τή Φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς μας, 1956. Εὐ. Παπανούτσου, Ἡθική, 1956, σελ. 215 ἐπ.
4. Συζητήστε τή γνώμη τοῦ **Φρ. Νίτσε** γιά τούς Ἕλληνες: «Ὁ Ἕλληνας δέν εἶνε οὔτε αἰσιόδοξος οὔτε ἀπαισιόδοξος, εἶναι στήν οὐσία ἀνδρείος. Βλέπει τά τρομερά πράγματα ὅπως εἶναι, δέν τά ἀποκρύπτει ἀπό τόν ἑαυτό του» (Ἡ θέληση τῆς δυνάμεως, μετάφρ. Ἰωάννης Μπαζίλη, σσ. 164 - 165).

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Henri Bergson, *Οι δύο πηγές της Ήθικης και της Θρησκείας*,
μετάφρ. Β. Τατάκη, σσ. 36, 44 :

Γιατί οί άγιοι έχουν μιμητές, και γιατί οί μεγάλοι καλοί άνθρωποι παρέσυραν πίσω τους πλήθη ; Τίποτε δέν ζητούν και όμως λαμβάνουν. Δέν έχουν ανάγκη νά παροτρύνουν· φτάνει νά υπάρχουν· ή ύπαρξή των είναι ένα κάλεσμα. Γιατί τέτοιος είναι ακριβώς ό χαρακτήρας τής άλλης τούτης ήθικης. Ένω ή φυσική ύποχρέωση είναι πίεση ή ώθηση, στήν πλήρη και τέλεια ήθική ύπάρχει τό κάλεσμα... "Ότι νέο συναίσθημα βρίσκεται στήν αρχή τών μεγάλων δημιουργών τής τέχνης, τής επιστήμης και τού πολιτισμού γενικά, αυτό δέν μās φαίνεται αμφίβολο. "Όχι μόνο γιατί τό συναίσθημα είναι παρορμητικό, γιατί διεγείρει τό νοῦ νά αναλάβει και τή βούληση νά επιμεινεί. Πρέπει νά πᾶμε πολύ πίο μακριά. Ύπάρχουν συγκινήσεις γεννήτριες σκέψης· και ή επινόηση, αν και ανήκει στή νοητική τάξη, μπορεί νά έχει ως οὐσία τής αίσθηματικότητας. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει νά συνεννοηθοῦμε γιά τή σημασία τών λέξεων «συναίσθημα», «αἴσθημα», «αίσθηματικότητα». Τό συναίσθημα είναι μιά συγκινησιακή δόνηση τής ψυχῆς, αλλά άλλο πράγμα είναι μιά ταραχή στήν επιφάνεια, άλλο πράγμα μιά διέγερση στά βάθη... Πρέπει νά ξεχωρίσουμε δύο είδη στίς συγκινήσεις, δύο ποικιλίες στό αἶσθημα, δύο έκδηλώσεις στήν αίσθηματικότητα, πού τό μόνο κοινό πού έχουν ανάμεσά τους είναι ότι είναι συγκινησιακές καταστάσεις ξέχωρες από τήν αἴσθηση, και ότι δέν ανάγονται, όπως ή τελευταία, σέ ψυχολογική μετάσταση ενός ψυχικοῦ έρεθισμοῦ. Στο πρώτο είδος, ή συγκίνηση έπακολουθεῖ μιά ιδέα ή μιά εἰκόνα παραστημένη στήν ψυχή· ή αίσθηματική κατάσταση προέρχεται βέβαια από μιά νοητική κατάσταση, πού δέν οφείλει τίποτε στήν αίσθηματική και είναι αὐτάρκης και πού, αν ὑποστεί έμμεσα τήν επίδρασή της, πίοτερο πού χάνει παρά πού κερδίζει... Η άλλη όμως συγκίνηση δέν προσδιορίζεται από παράσταση τής όποίας θά επαιρνε τή συνέχεια και από τήν όποία θά έμενε ξέχωρη. Πολύ περισσότερο θά

Ήταν, σχετικά μέ τίς διανοητικές καταστάσεις πού θά έπακολουθήσουν, αίτία καί ὄχι πιά ἀποτέλεσμα· εἶναι γεμάτη παραστάσεις, ἀπό τίς ὁποῖες δέλ εἶναι καμιά καθαρά σχηματισμένη, τίς ὁποῖες ὅμως παίρνει ἢ θά μπορούσε νά πάρει ἀπό τή δική τους οὐσία μέ ὀργανική ἀνάπτυξη. Ἡ πρώτη εἶναι «ὑπο-νοητική»· μ' αὐτήν ἀσχολοῦνται γενικά οἱ ψυχολόγοι, καί αὐτήν σκέπτονται ὅταν ἀντιθέτουν τήν αἰσθηματικότητα στό νοῦ ἢ ὅταν βλέπουν τή συγκίνηση σάν θολή ἀντανάκλαση τῆς παράστασης. Τήν ἄλλη θά τή λέγαμε εὐχαρίστως «ὑπερ-νοητική», ἄν ὁ ὅρος δέν ἀνακαλοῦσεν ἀμέσως ἀποκλειστικά τήν ιδέα ὑπεροχῆς σέ ἀξία· πρόκειται γιά προτεραιότητα καί στό χρόνο καί στή σχέση ἐκείνου πού γεννᾷ ὡς πρὸς ἐκεῖνο πού γεννιέται. Μόνη, ἀλήθεια, ἡ συγκίνηση τοῦ δευτέρου γένους μπορεῖ νά γίνει γεννήτρια ιδεῶν.

Φρ. Νίτσε, *Ἡ Γενεαλογία τῆς Ἠθικῆς*, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σσ. 9-10 :

Τό ζήτημα, γιά μένα, ἦταν ἡ ἀξία τῆς ἠθικῆς —καί σ' αὐτό τό σημεῖο εἶχα νά δώσω ἐξηγήσεις μόνο στό φημισμένο δάσκαλό μου Σοπενχάουερ, πού σ' αὐτόν ἀποτεινόταν αὐτό τό βιβλίο... Ἀναφερόταν, ιδιαίτερα, στήν ἀξία τοῦ «μῆ ἐγωισμοῦ», τῶν ἐνστίκτων τοῦ οἴκτου, τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς αὐτοθυσίας, πού τόσο καί τόσο καιρό μᾶς τά ἐξωραΐζε ἀκριβῶς ὁ Σοπενχάουερ καί τά θεοποιοῦσε καί τά ἀνέβαζε στίς περιοχές τοῦ ὑπερέραν, σέ σημεῖο πού παραμείνανε γι' αὐτόν «ἀξίες καθ' αὐτές» καί πού σ' αὐτές βασίσθηκε ἡ ἄρνησή του γιά τή ζωή καί τόν ἑαυτό του. Ἀλλά ἀκριβῶς ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἐνστίκτων ὀρθώνονταν μέσα μου μιά ὁλοένα καί πιο βασική δυσπίστια... Τά ἐβλεπα σάν τήν ἀρχή τοῦ τέλους, σάν τό σταμάτημα τῆς πορείας, τήν κόπωση πού κυττάζει πρὸς τά πίσω, τή βούληση πού στρέφεται ἐνάντια στή ζωή, τήν τελευταία ἀρρώστια πού προμηνύεται μέ συμπτώματα τρυφερότητας καί μελαγχολίας : καταλάβαινα πῶς αὐτή ἡ ἠθική τοῦ οἴκτου πού ὁλοένα ἐπεκτεινόταν... ἦταν τό πιο ἀνησυχαστικό σύμπτωμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ... ἡ στροφή του πρὸς τό μηδενισμό... στοῦς φιλοσόφους εἶναι κάτι τό ἐντελῶς καινούριο αὐτή... ἡ ὑπερβολική καί ἐντελῶς σύγχρονη ἐκτίμηση τοῦ οἴκτου : ὡς τώρα οἱ φιλόσοφοι

συμφωνοῦσαν ὡς πρὸς τὴν ἀρνητικὴ ἀξία τοῦ οἴκτου. Φτάνει νὰ ἀναφέρω τὸν Πλάτωνα, τὸ Σπινόζα... καὶ τὸν Κάντ...

Φρ. Νίτσε, Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας μετάφρ. Μενάλκα Μουσαίου, σσ. 103, 298 :

Πρέπει κανεὶς νὰ βάνει χαλινάρι στὴν καρδιά του · γιατί ἂν τὴν ἀφήσει νὰ τοῦ φύγει, πόσο γρήγορα θὰ τοῦ φύγει καὶ τὸ κεφάλι... Νὰ φυλάγεσθε ἀπὸ τὴ συμπῶνια... Κάθε μεγάλη ἀγάπη στέκει πάνου ἀπὸ τὴ συμπῶνια τῆς : γιατί ἀκόμη θέλει νὰ δημιουργήσει τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης τῆς... "Ὅλοι οἱ δημιουργοὶ εἶναι σκληροὶ... Ὁ ὑπεράνθρωπος βρίσκεται στὴν καρδιά μου · αὐτὸς εἶναι γιὰ μέ τὸ πρῶτο καὶ μοναδικό κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος : ὄχι ὁ πλεσίον, οὔτε ὁ πιὸ φτωχός, ὄχι ὁποῦ ὑποφέρει περισσότερο, οὔτε ὁ καλύτερος.

Η ΗΘΙΚΗ ΕΝΟΡΑΣΗ

Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, 1927 ³, μετάφρ. Εὐ. Παπανούτσου :

"Ἐνα παιδί αἰσθάνεται τὴν καλωσύνη καὶ τὴν ἔγνοια τῆς μητέρας χωρὶς νὰ ἔχει μέ κάποιον τρόπο συλλάβει τὴν ἰδέα τοῦ Ἄγαθοῦ ¹ καὶ χωρὶς κἀν νὰ νιώθει ἔστω καὶ θαμπά, μαζί μέ τὸ αἶσθημά του, αὐτὴ τὴν ἰδέα. Καὶ συχνά αἰσθανόμαστε σ' ἓνα ἄνθρωπο πού εἶναι ἐχθρὸς μας μιὰν ὠραία ἠθικὴ ποιότητα, ἐνῶ στὴ σφαῖρα τῆς σημασίας. μένομε στὴν παλιὰ ἀρνητικὴ μας ἐκτίμηση —ἐτσι ὥστε ἡ ἐμφάνιση ἐκείνης τῆς ὠραίας ποιότητος μᾶς γίνεται αἰσθητὴ χωρὶς νὰ ἀλλοιώνει τὴ διανοητικὴ μας πεποίθηση γι' αὐτόν. Ἐπομένως μέσα στὴ σφαῖρα τῶν καθαρῶν σημασιῶν τὰ ἠθικά γεγονότα εἶναι γεγονότα τῆς ἐποπτείας, ἐνόσω βέβαια μέ τὸν ὅρο ἐποπτεία ἐννοοῦμε ὄχι κατ' ἀνάγκη τὴν παραστατικότητα τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ τὸν ἄμεσο τρόπο μέ τὸν ὁποῖο μᾶς προσφέρεται ἓνα ἀντικείμενο.

1. «Κατὰ τὸν Πλάτωνα οἱ ἀξιολογικὲς ποιότητες : ἐξαίρετο, μεγαλόφυχο, δίκαιο κ.λπ. εἶναι «παραδείγματα» τοῦ ἐνός καὶ μόνο «Ἄγαθοῦ» πού διαφορίζεται μέσα στὴν ποικιλία τῶν πολλαπλῶν καὶ σύνθετων βουλημάτων, πράξεων, χαρακτήρων κ.λπ. καὶ διαφορίζόμενο παρουσιάζει τίς

παραλλαγές : μεγάλωψυχο, δίκαιο, εξαίρετο κ.λ.π. ενώ στην ίδια τή ρίζα του τό αγαθό είναι ένα καί μόνο, όπως ένας είναι στην ιδεατή μορφή ο κύκλος. . . Μέ αυτή τή θεωρία . . . αναγνωρίσθηκε ότι ή άξία είναι κάτι ουσιαστικά διαφορο από τά αγαθά όπου πραγματώνεται. Άλλά, δυστυχώς, παρατηρεί ο Max Scheleg, ή παλαιά πλάνη νά διαχωρίζεται τό πνεύμα σέ νόηση καί αίσθήσεις δέν επέτρεψε στόν Πλάτωνα καί στή Σχολή του νά εισδύσουν βαθύτερα στή φύση τής άξίας», Εδ. Παπανουτσός, 'Ηθική, σελ. 292. Βλ. καί κεφ. ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ.

Η ΗΘΙΚΗ ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ

'Αριστοτέλης, 'Ηθικά Νικομάχεια Z 2 1139 a 25 - 30, μετάφρ. Δα-λέζιου :

Δεδομένου ότι ή ήθική είναι εξίς τής έλευθέρας βουλήσεως, καί ότι ή έλευθέρα βούλησις τυγχάνει όρεξις περιεσκεμμένη, ή νόησις πρέπει νά είναι άληθής καί ή όρεξις όρθή, προϋποτιθεμένου ότι ή πραγματοποιηθεΐσα έκλογή είναι υπό ήθικήν έποψιν έν τάξει καί ότι έν καί τό αυτό πράγμα εγκρίνεται υπό του λόγου καί επιδιώκεται υπό τής βουλήσεως.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εΐσαγωγή στόν Πλάτωνα, σσ. 223 - 224 :

Τό ήθικό γεγονός, ή πράξη, έχει μέσα της καί κάτι άλλο, πού τή βγάξει από τή σφαίρα τής αδιαφορίας φυσικής άλληλουχίας καί τήν άνεβάξει στην περιοχή τής άξίας. Καί τούτο άκριβώς είναι πού κάνει τήν πράξη άξιόλογη καί άξιαγάπητη. Τό πρόσθετο τούτο στοιχείο, ή καινούρια αυτή άρχή είναι ο λόγος. Άπό αυτόν παίρνει τή σημασία της καί τήν ουσία της, γιατί ο λόγος δέν έχει καμιά κοινότητα μέ τά φυσικά ή ψυχικά αίτια. Τό νόημα, ή σημασία καί ή άξία του λόγου είναι έξω από τή φυσιοκρατική ή καί τήν ψυχολογική άκουλουθία. "Όπως τό άπλό άκουσμα τών λέξεων καί τά άκουστικά ένεργήματα δέν εξηγούν ποτέ τό νόημα πού έχει ή όμιλία μας . . . όμοια καί μέ τά φυσικά ή τά ψυχικά αίτια δέν έρμηνεύεται ποτέ τό νόημα, πού έχει ή άπόφαση του Σωκράτη ¹ νά μείνει στή φυλακή καί νά υπομείνει τό θάνατο πού του επιβάλλουν οί δικαστές τής 'Αθήνας. Μέ άλλα λόγια ή πράξη ξεχωρίζει από τά άπλά φυσικά ή ψυχικά γεγονότα μέ τό ότι αυτή έχει σκοπό. Καί αυτός είναι πού δίνει τά κριτήρια γιά νά έρμηνεύσουμε τό νόημα τής

πράξης... Ὁ σκοπός είναι πού δίνει στην πράξη τὸ ἥθος της, δηλαδή τὴ θετική ἢ ἀρνητική ἠθική της ἀξία. Τοῦτο τὸ ἐκφράζει ὁ Πλάτων, μέ ὅσα λέγει στό **Συμπόσιο** : «Πᾶσα πράξις ὥδ' ἔχει· αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς πραττομένη οὔτε καλὴ οὔτε αἰσχρὰ· οἷον ὁ νῦν ἡμεῖς ποιοῦμεν, ἢ πίνειν ἢ ἄδειν ἢ διαλέγεσθαι, οὐκ ἔστι τούτων αὐτὸ καλὸν οὐδέν· ἀλλ' ἐν τῇ πράξει, ὡς ἂν πραχθῇ, τοιοῦτον ἀπέβη· καλῶς μὲν γὰρ πραττόμενον καὶ ὀρθῶς καλὸν γίγνεται, μὴ ὀρθῶς δέ αἰσχρόν» (181 a).

1. Στό **Φαίδωνα** ὁ Πλάτων ἀποδείχνει ὅτι δέν είναι δυνατὸ νά ἐξηγηθεῖ μέ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας ἢ ἀξία καὶ ἡ λογικότητα τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. I.N. Θεοδωρακόπουλου, ὁ.π., σ. 206 ἐπ. καὶ Ἀνθολόγιον, Οἱ Αἰεῖς καὶ τὰ Συναφὴ Προβλήματα, Αἰτιότητα.

Η ΠΡΟΑΙΡΕΣΗ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σελ. 150 :

“Ὅτι ἰδιάζει στην ἠθική ἀξία εἶναι ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι μόνος του, εἶναι μέσα του καὶ λαμβάνει τὴν ἀπόφαση ἀπὸ μέσα του. Γιὰ τοῦτο, μόνος του φέρνει τὴν εὐθύνη καὶ μόνος του κρίνει τὸν ἑαυτό του. Ἀπ’ ἔξω ἠθικά δέν εἶναι δυνατόν νά γίνῃ τίποτε, ἔσθωθεν κρίνεται οἰαδήποτε πράξη. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐμεῖς κρίνουμε τὴν πράξη τοῦ ἄλλου, καὶ τότε προσέχουμε... τὴν προαίρεση, δηλαδή τὸ ἐσωτερικὸ τῆς φρόνημα. «Πάντας ἐπαινοῦμεν καὶ ψέγομεν εἰς τὴν προαίρεσιν βλέποντες μᾶλλον ἢ εἰς τὰ ἔργα»... (Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Εὐδήμια B 1228 a 12 (πρβλ. 17). Καὶ ἄλλοῦ πάλιν¹ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης «τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἡθους ἐν τῇ προαίρεσει τὸ κύριον» (1163 a 26). Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦτο φρόνημα πού συνοδεύει τὴν πράξη δέν θεμελιώνει μόνον τὸν ἠθικὸ τῆς χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ τῆς δίνει ἀνέκκλητο καὶ τελεσίδικο χαρακτήρα.

1. Ἠθικά Νικομάχεια.

Βιβλιογρ. Κ. Δεσποτόπουλου, Περὶ τῆς προαιρέσεως παρ’ Ἀριστοτέλη, εἰς Ἑράνιον Γ.Σ. Μαριδάκη, 2 1962, σσ. 63 - 91.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἀντιμετωπίστε κριτικά τὸ παράγγελμα τοῦ Guyau : «Ξεδίπλωσε τὴ ζωὴ σου πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Κοίταξε νά εἶσαι ἄτομο ὅσο γίνεται πλούσιο

σέ δραστηριότητα έντονη καί πλατιά. Γιά νά τό πετύχεις προσπάθησε νά είσαι όσο γίνεται πιά κοινωνικός».

Βεβλιογρ. Εύ. Παπανούτσου, 'Ηθική, σελ. 270 έπ.

2. 'Αντιμετωπίστε κριτικά τήν ακόλουθη άποψη του Νίτσε :
«'Ο εύγενής άνθρωπος έχει τό έμφυτο συναίσθημα πώς έχει τό δικαίωμα νά προσδιορίζει τήν αξία, δέ χρειάζεται επικύρωση... 'Ο,τι βρίσκει στό ά-τομό του τό τιμά. Μιά τέτοια ήθική είναι ή έξύμνηση του έαυτού του. Στην πρώτη θέση βρίσκεται τό συναίσθημα τής πληρότητας, τής δυνάμεως πού θέλει νά ξεχειλίσει... 'Ο εύγενής άνθρωπος βοηθάει κι αυτός τούς δυστυχισμένους όχι όμως... από οίκτο, αλλά μάλλον από μία παρόρμηση πού τή δημιουργεί ή περίσσεια τής δυνάμεως». (Πέραν του καλού καί του κακού, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σελ. 199).
3. 'Αναπτύξετε τήν άποψη του Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου : «'Όσο καλλιεργημένο κι αν είναι τό συναίσθημα... παραμένει κάτι άλογο κι έχει τήν καταγωγή του περισσότερο από τή φύση, τήν ψυχική αναγκαιότητα καί λιγότερο από τήν έλευθερία, τήν πνευματική αναγκαιότητα... Δέν είναι δυνατό νά σταματήσουμε στά συναισθήματα καί τά ένορμήματα καί πάνω σ' αυτά νά θεμελιώσουμε ήθικά αίτήματα» (Σύστημα φιλοσοφικής 'Ηθικής, σελ. 162).
- 4 Καλοπροαίρετη πράξη καί άποτελεσματική ήθική πράξη.

ΗΘΙΚΗ ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ ΣΤΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Πλάτων, Πρωταγόρας, 358 c - d, μετάφρ. Β. Τατάκη :

'Εννοείτε άραγε ότι ή άμάθεια είναι κάτι τέτοιο, νά έχει κανείς έσφαλμένη γνώμη καί νά βρίσκεται σέ πλάνη ως πρός τά πράγματα πού έχουν μεγάλη αξία;... Τό συμπέρασμα λοιπόν δέν είναι άλλο... παρά ότι στά κακά κανένας δέν έρχεται μέ τή θέλησή του ούτε σέ όσα φαντάζεται πώς είναι κακά, κι ούτε, όπως φαίνεται, ύπάρχει αυτό τό πράγμα στή φύση του ανθρώπου, νά θέλει νά πηγαίνει σέ όσα φαντάζεται ότι είναι κακά, καί όχι στά άγαθά...

Πλάτων, Φαίδων, 97 c, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

(μιλεῖ ὁ Σωκράτης)

... Γεμάτος χαρά πίστεψα, πώς εύρηκα δάσκαλο... καί πώς αυτός θά μου εἰπεῖ πρῶτα-πρῶτα, αν ή γή είναι άπλωτή ή στρογγυλή, καί όταν θά μου τό εἰπεῖ, θά μου εξηγήσει καί τήν αίτία καί

τήν ανάγκη, λέγοντάς μου τί είναι τό καλύτερο καί γιατί θά ἦταν αὐτό τό καλύτερο... Κι ἂν μοῦ εἰπεῖ ὅτι ἡ γῆ εἶναι στή μέση τοῦ κόσμου θά μοῦ ἐξηγήσει, γιατί εἶναι αὐτό τό καλύτερο... Πίστευα ὅτι γενικά θά ἐξηγήσει τί εἶναι καλύτερο καί τί εἶναι γιά ὅλα μαζί τό σωστό.

Πλάτων, Φίληβος 66 Ι ἐπ., μετάφρ. Γ. Κουχτσόγλου :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Δεύτερο δέν ἔρχεται τό σύμμετρο (τό σύμφωνο μέ τό μέτρο), τό ὥραϊο, τό τέλειο καί τό ἄρκετό κι ὅλα ὅσα ἀνέχουν σ' αὐτό τό γένος (τήν κατηγορία) ;

ΠΡΩΤΑΡΧΟΣ : "Ετσι νομίζω.

ΣΩ. Κι ἂν τρίτο, καθὼς μαντεύω, βάλεις τό νοῦ καί τή φρόνηση, δέν θά ξεστρατίσεις πολύ ἀπό τήν ἀλήθεια.

ΠΡΩΤΑΡ. : Πολύ πιθανό.

ΣΩ. : Καί τότε τέταρτα δέν θά ' ναι αὐτά πού θεωρήσαμε σάν καθαρές ιδιότητες τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς καί πού τά ὀνομάσαμε ἐπιστήμες, τέχνες καί σωστές δόξεις (γνώμες), ἀφοῦ εἶναι πιό συγγενικά μέ τό ἀγαθό παρά μέ τήν ἡδονή ;

Baruch de Spinoza, Ethica, p. iv, Appendix cap. 4 καί 5 (Βλ. Εὐ Παπανούτσου, 'Ηθική, σελ. 100) :

Ὡφέλιμο προπάντων εἶναι στή ζωὴ ὅσο μπορούμε νά τελειοποιούμε τή διάνοια ἢ τό Λόγο, καί σέ τοῦτο ἔγκειται ἡ ὑπέρτατη εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἡ μακαριότητά (του). Γιατί ἡ μακαριότητα τίποτ' ἄλλο δέν εἶναι παρά ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς πού πηγάζει ἀπό τήν ἐνορατική γνώση τοῦ Θεοῦ · ἀλλά καί τελειοποίηση τῆς διάνοιας δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά τό νά ἐννοοῦμε τό Θεό καί τά κατηγορήματα καί τίς πράξεις τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι ἀναγκαῖες ἀκολουθίες τῆς φύσεώς του. Ἐπομένως τελικός σκοπός τοῦ ἀνθρώπου, πού ὁδηγεῖται ἀπό τό Λόγο, δηλ. ὕψιστη ἐπιθυμία, μέ τήν ὁποία προσπαθεῖ νά κυβερνᾷ ὅλες τίς ἄλλες, εἶναι ἐκείνη πού τόν ὁδηγεῖ στήν τέλεια κατανόηση τοῦ ἑαυτοῦ του καί ὅλων τῶν πραγμάτων πού μπορεῖ νά τά γνωρίσει. Δέν ὑπάρχει λοιπόν βίος λογικός χωρίς γνώση · καί τά πράγματα τόσο μόνο εἶναι καλά, ὅσο βοηθοῦν τόν ἄνθρωπο ν' ἀπολαμβάνει τή ζωὴ τοῦ πνεύματος, μέ τήν ὁποία ὀρίζεται ἡ γνώση · ἀντίθετα ὅ,τι ἐμποδίζει τόν ἄνθρωπο νά τελειο-

ποιοῖ τό Λόγο καί νά μπορεῖ ν' ἀπολαμβάνει μιά ζωή λογική, τοῦτο μόνο ὀνομάζουμε κακό.

Κάντ, Οἱ Ἀρχές τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἡθῶν, Δεύτερο μέρος (βλ. Ν. Κορκοφίγκα, Κάντ, Ἡ Ἠθική Φιλοσοφία, σελ. 54) :

Ἕνας ἄνθρωπος βαριά χτυπημένος καί σκληρά κατατρεγμένος ἀπό τή μοίρα του, μ' ἓνα κόσμο δυστυχίες καί συμφορές, φθάνει σέ ἀπόγνωση καί αἰσθάνεται ἀπέραντη ἀηδία γιά τή ζωή· εἶναι κύριος ὅμως τοῦ λογικοῦ του καί τοῦ ἑαυτοῦ του καί θέτει τό ἐρώτημα στή συνειδησή του, ἂν δέν εἶναι παραβίαση τοῦ ἡθικοῦ χρέους του, πού ἔχει πρὸς τόν ἑαυτό του, νά θέσει τέρμα στή ζωή του. Ἐξετάζει κατόπιν, ἂν τό ἀξίωμα τῆς ἐνέργειάς του αὐτῆς μπορεῖ νά γίνει παγκόσμιος φυσικός νόμος τῆς ζωῆς. Τό ἀξίωμά του στήν περίπτωση αὕτη εἶναι τό ἑξῆς : ἀπό ἐγωισμό δέχομαι ὡς ἀρχή μου, ἂν μέ τό νά ἐξακολουθῶ νά ζῶ ἢ ζωὴ μου μοῦ ἐπιφυλάσσει στό μέλλον περισσότερες λύπες καί βάσανα ἀπό χαρές, καλύτερο ἔχω νά θέσω ἀπό τώρα τέρμα στή ζωή μου. Ἀλλά θέτει τό ἐρώτημα στόν ἑαυτό του, ἂν ἡ ἐγωιστική αὕτη ἀρχή μπορεῖ νά γίνει ἓνας καθολικός καί παγκόσμιος φυσικός ἡθικός νόμος τῆς ζωῆς. Μέ τή θέση ὅμως τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ βλέπει ἀμέσως, πῶς μιά φύση, πού θά ἔχε ὡς νόμο της τήν αὐτοκαταστροφή τῆς ζωῆς, θά βρισκόταν σέ τέλεια ἀντίφαση μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της καί δέν θά μπορούσε συνεπῶς νά ὑπάρξει ὡς φύση.

Κάντ, ὁ.π., σελ. 61

Ἄν θέλουμε ὅμως νά ὑψωθοῦμε στίς κορυφές αὐτῆς τῆς ἡθικῆς φιλοσοφίας... εἶναι σπουδαιότατο νά ἔχουμε ὑπόψη μας, πῶς δέν πρέπει ποτέ νά περάσει ἀπ' τή σκέψη μας νά θελήσουμε ἡ πραγματικότητα τῆς ἀρχῆς αὐτῆς νά πηγάζει ἀπό τήν ἰδιαίτερη ὀργανική σύσταση καί κατασκευή τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Γιατί τό ἡθικό χρέος πρέπει νά εἶναι ἡ ἀπόλυτη πρακτική ἀναγκαιότητα τῆς ἡθικῆς ἐνέργειας καί συνεπῶς πρέπει νά ἰσχύει ἀπόλυτα γιά ὅλα τὰ πνευματικά ὄντα... καί μόνο γι' αὐτό τό λόγο νά εἶναι νόμος γιά κάθε ἀνθρώπινη θέληση. Ἀντίθετα, ὅ,τι πηγάζει ἀπό τήν ἰδιαίτερη σύσταση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, ἀπό ὀρισμένες τάσεις καί ὁρμές

της, καί μάλιστα όπου είναι δυνατό από μία ιδιαίτερη τάση και διάθεση του ανθρώπινου πνεύματος που δεν ισχύει με αναγκαιότητα για τη θέληση κάθε πνευματικού όντος, μπορεί να είναι για μας ένα ηθικό αξίωμα ενέργειας, άλλ' όχι ηθικός νόμος, μία υποκειμενική αρχή σύμφωνα με την οποία μπορούμε να ενεργούμε από μία φυσική τάση και όρμη, όχι όμως και μία αντικειμενική αρχή, σύμφωνα με την οποία είμαστε υποχρεωμένοι να ενεργούμε στη ζωή μας, ακόμα και αν είναι αντίθετα όλα τα φυσικά ένστικτά μας, τα όρμέμφυτα και τα πάθη μας.

Κάντ, *ὁ.π.*, σσ. 21 - 22 :

Ἡ ἀγάπη δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐπιβληθεῖ στὸν κόσμον ὡς φυσικὴ ὁρμή τῆς ψυχῆς· τὸ νά κάνει ὁ ἄνθρωπος τὸ καλὸ στὴ ζωὴ του ἀπὸ χρέος, δίχως καμιὰ φυσικὴ ὁρμή, καί μάλιστα μὲ δυνατὴ καί ἀνίκητη φυσικὴ ἀποστροφή, εἶναι ἀγάπη πρακτικὴ καί ὄχι παθητικὴ· ἡ ἀγάπη αὐτὴ δέν πηγάζει ἀπὸ τὸ φυσικὸ ὁρμέμφυτο καί τὴν αἰσθητικὴ καί παθητικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴ θέλησή του, ἀπὸ τίς πνευματικὲς καί ἠθικὲς ἀρχές τῶν πράξεων του καί τῆς ἠθικῆς του ζωῆς καί ὄχι ἀπὸ φυσικὰ αἰσθήματα οἴκτου καί συμπονίας, πού παραλύνουν τὴν ἀνθρώπινη θέληση καί τίς δυνάμεις της· μόνο μιὰ τέτοια ἠθικὴ καί πνευματικὴ ἀγάπη εἶναι δυνατό νά ἐπιβληθεῖ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιά σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ σωκρατικὴ καί τὴν καρτεσιανὴ ἠθικὴ στὴν ἠθικὴ τῶν Στωικῶν καί στὴν ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα ;
2. Ἀναπτύξτε τίς ἀκόλουθες θέσεις τοῦ **Κάντ** :
 —'Απ' ὅλα τὰ πράγματα, πού ἡ ἀνθρώπινη διάνοια μπορεῖ νά συλλάβει μέσα στὸν κόσμον. . . δέν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο, πού νά μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς τὸ ἀπόλυτο καί δίχως κανένα περιορισμὸ ἀγαθὸ, παρὰ μονάχα ἡ ἀγαθὴ θέληση.
 — Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νά ἐνεργεῖς σύμφωνα μὲ ἓνα τέτοιο τρόπο, ὥστε καί στὸ πρόσωπό σου καί στὸ πρόσωπο κάθε ἄλλου ἀνθρώπου τὴν ἀνθρωπότητα νά βλέπεις καί νά μεταχειρίζεσαι πάντα ταυτόχρονα καί ὡς σκοπὸ καί ποτέ μόνον ὡς ἀπλὸ μέσο.

ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ — Η ΙΔΕΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΩΝ

Πλάτων, Ἰππίας μείζων 286 c. Βλ. Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων.

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Εὐ. Παπανοῦτσος, Ἠθική, 1956, σελ. 363 :

Ὁ ἄνθρωπος στή φάλαγγα τῆς ζυγαριᾶς στέκει ὀρθίος μέ ὁλόκληρο τό βάρος του. Καί μέ τό σῶμα του καί μέ τήν ψυχή του... Ἡ ἀνατροφή καί ἡ παιδεία του, ἡ φυλή καί τό κλίμα καί ἡ ἐποχή του, τό γένος ἀλλά καί ἡ προσωπική του ἱστορία, τά πάθη καί τά ὄνειρά του, ἡ θέση του μέσα στήν κοινωνική ομάδα, ἀλλά καί ἡ θέση αὐτῆς τῆς ομάδας μέσα στό πολύπλοκο δίκτυο τῶν σχέσεων πού ρυθμίζονται ἀπό τούς νόμους τοῦ τόπου καί τοῦ καιροῦ, καί ἐκεῖνο ἀκόμη τό ἀνεξήγητο βάθος πού ὑπάρχει μέσα του καί δέν ἡσυχάζει καί τόν βασανίζει καί μαζί τόν κάνει μέσα στόν ἴδιο τόν πόνου του εὐτυχῆ καί χαρούμενο καί πού τό ὀνομάζουμε μεγαλοφυΐα... ὅλα αὐτά μαζί στίς πιό διάφορες ἀλλά καί πιό ἀπίθανες κάποτε ἀναλογίες συνθέτονται σέ μιά ἐντελῶς μοναδική καί πρὸς κάθε ἄλλη ἀνόμοια ἐνότητα καί ἀποτελοῦν τό βάρος τοῦ ἀνθρώπου πού πέφτει στή ζυγαριά γιά νά σταθμίσει τό ὕψος τῶν ἀγαθῶν καί νά τά κατατάξει σέ κλίμακα μέ τρόπο πού δέν ἐπιδέχεται «γί' αὐτόν» καμιάν ἀμφιβολία.

ΖΩΗ — ΔΥΝΑΜΗ — ΑΞΙΑ

Πλάτων, Πολιτεία, 338 e ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(*μιλεῖ ὁ Θρασύμαχος*)

Κάθε ἀρχή φτιάνει νόμους σύμφωνα μέ τό συμφέρον της, ἡ δημοκρατία δημοκρατικούς, ἡ τυραννία τυραννικούς καί κάθε ἄλλη κατὰ τόν ἴδιο τρόπο συμπεριφέρεται· ἔχοντας πιά ὀρίσει τή νομοθεσία διακηρύττουν ὅτι τοῦτο εἶναι γιά τούς ἀρχομένους τό δίκαιο, δηλαδή τό συμφέρον τῶν ἀρχόντων, καί ὅποιος βγαίνει ἔξω ἀπό τίς διατάξεις τούτου τοῦ δικαίου, τόν τιμωροῦν... Ὡστε, ἐξο-

χότατέ μου, αυτό είναι τό δίκαιο πού ἐγώ ισχυρίζομαι ὅτι ἔχει ἰσχύ κατά τόν ἴδιο τρόπο μέσα σέ ὅλες τίς πόλεις, τό συμφέρον τῆς ἀρχῆς πού ἀποτελεῖ τό ἰσχύον καθεστώς. Ὑποθέτω δά ὅτι ἡ ἀρχή αὐτή ἔχει στά χέρια τῆς τήν ὑπεροχή τῆς κρατικῆς δυνάμεως, ὥστε ὅποιος εἶναι σέ θέση νά συλλογίζεται ὀρθά, φθάνει ὑπό συμπέρασμα ὅτι σέ ὅλες τίς πόλεις ὑπάρχει τό αὐτό δίκαιο, καί αὐτό εἶναι τό συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου.

(μιλεῖ ὁ Σωκράτης)

Τώρα... ἐκατάλαβα τί θέλεις νά εἰπῇς. Κατά πόσο αὐτό εἶναι ὅμως ἢ δέν εἶναι ἀληθινό, θά προσπαθῇσω μέ τήν ἐξέταση νά βεβαιωθῶ. Δέν ἔμπορῶ ὅμως νά μήν παρατηρήσω πῶς καί σύ ἀποκρίθηκες ὅτι δίκαιο εἶναι τό συμφέρον... δέν ξεχνῶ καί τήν προσθήκη πού ἔκανες προσθέτοντας τήν ἐνδειξη «τοῦ ἰσχυροτέρου».

Φρ. Νίτσε, Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας, σελ. 297 (ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος) :

«Ὅταν πῆγα στούς ἀνθρώπους γιά πρώτη φορά ἔκανα τήν κουταμάρα τῶν ἐρημιτῶν... παρουσιάστηκα στό παζάρι. Κι ὅταν μιλοῦσα σ' ὅλους δέν μιλοῦσα κανενός... Μά τό ἄλλο πρωί μοῦ ἦρθε μιά νέα ἀλήθεια : τότε ἔμαθα νά λέω : «Τί μέ νοιάζει ἐμένα τό παζάρι... καί τά μεγάλα αὐτιά τοῦ ὄχλου... Ὡ ἀνώτεροι ἄνθρωποι, ἀλάργα ἀπό τό παζάρι... Ὁ Ὑπεράνθρωπος βρίσκεται στήν καρδιά μου· αὐτός εἶναι γιά μέ τό πρῶτο καί μοναδικό κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος... ἐκεῖνο πού μπορῶ ν' ἀγαπήσω στόν ἄνθρωπο εἶναι τό πῶς εἶναι ἕνα πέρασμα κι ἕνα βασίλειμα... σήμερα ἀφεντεύουν οἱ μικράνθρωποι : αὐτοί ὅλοι κηρύττουν τήν ὑποταγή, τήν ταπεινοφροσύνη, τή φρόνηση, τήν ἐπιμέλεια, τή στόχαση... Αὐτούς τούς ἀφέντες τοῦ σήμερα ξεπεράστε τους... εἶναι ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος τοῦ Ὑπερανθρώπου.

Φρ. Νίτσε, Ἡ θέληση τῆς δυνάμεως, σσ. 14 - 15 :

Ἡ μεταφυσική, ἡ ἠθική, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη θεωροῦνται σ' αὐτό τό βιβλίο (τό δικό του δηλ.) σάν διαφορετικές μορφές τῆς πλάνης... Ἡ μεταφυσική, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐξίσου προϊόντα τῆς καλλιτεχνικῆς παρορμήσεως (τοῦ ἀνθρώπου) νά

ψεύδεται... 'Ακόμη καί ἡ εὐχέρεια πού ἔχει νά κυβερνᾷ τήν πραγματικότητα μέ τό ψέμμα, αὐτή τήν εὐχέρεια καλλιτέχνου κατ' ἐξοχήν, τήν ἔχει ἀπό κοινοῦ μαζί μέ ὁ,τι ζεῖ. 'Ο ἴδιος εἶναι ἕνα κομμάτι ἀπό τήν πραγματικότητα, ἀπό τήν ἀλήθεια, ἀπό τή φύση. Γιατί δέν θά ἦταν ἐπίσης ἕνα κομμάτι ἀπό τό πνεῦμα τοῦ ψεύδους ;... Στίς περιπτώσεις πού ὁ ἄνθρωπος πιστεύει στή ζωή... τί ἀπόλαυση ! τί μεγάλο αἶσθημα τῆς δυνάμεως ! Τί θρίαμβος καλλιτεχνικός μέσα σ' αὐτά τά αἰσθήματα τῆς δυνάμεώς του !... σέ κάθε χαρά ὁ ἄνθρωπος μένει ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του : εἶναι εὐτυχισμένος σάν καλλιτέχνης, ἀπολαμβάνει τή δύναμή του, χαίρεται τό ψέμμα σάν ἐνδειξη τῆς δυνάμεώς του. 'Η τέχνη καί τίποτε ἄλλο ἀπό τήν τέχνη. Εἶναι αὐτή πού μᾶς πείθει νά ζήσουμε. 'Η τέχνη, μόνη δύναμη πού ἀποτελεῖ θαυμάσιο ἀντιστάθμισμα σ' ὅλα ὅσα μᾶς ἐξαναγκάζουν νά ἀρνηθοῦμε τή ζωή...

ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΑΞΙΑ

Κ. Γιάσπερς, Φιλοσοφικά καί πολιτικά δοκίμια, μετάφρ. Βαγενᾶ, σελ. 151 :

'Ο ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπό τόν ἄνθρωπο, τό συνοδοιπόρο του. 'Εκεῖ βρίσκεται τό ρίζωμά μας, ἡ γένεσή μας καί οἱ ἀρχές μας. 'Η ἀλήθεια... ἀρχίζει μέ δύο.

Πρβλ. G. Marcel, *Les Hommes contre l' humain*, σελ. 140 : 'Η ἀγάπη δέν εἶναι ἀξία, ἀλλά δέν ὑπάρχει ἀξία δίχως ἀγάπη.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς 'Ηθικῆς, σσ. 343 - 344 :

"Οτι ἡ ἀγάπη αὐτή (ἡ ἀγάπη τῶν δύο φύλων)... εἶναι ἠθικό γεγονός, ὅτι ἔχει ἠθική ἀξία μέσα της, τοῦτο καταφαίνεται ἀπό τό γεγονός, ὅτι ὡς ἀγάπη χαρακτηρίζομε ἐδῶ στή σχέση τῶν δύο φύλων ὅχι ὅποιαδήποτε σχέση ἀλλά τήν ἐντελῶς συγκεκριμένη σχέση, ὅπου ἀναγνωρίζει ἀπόλυτα ὁ ἕνας τόν ἄλλο, ὅπου ὁ ἕνας λέγει στόν ἄλλο σύ. Τό ἐσύ τοῦτο εἶναι ἐδῶ ἡ ἔδρα τῆς ἀπόλυτης ἕξις γιά τόν ἄλλον. Τοῦτο δηλαδή τό ἐσύ ὑπάρχει μόνον μιά φορά, εἶναι ἀκατάλυτη καί ἀναντικατάστατη ἀξία, ὅπου μέσα της ἐνσαρκώνεται ὅλο τό νόημα τῆς ζωῆς, ὅλου τοῦ σύμπαντος... 'Η ἀγάπη αὐτή τοῦ ἐγώ πρὸς τό ἐσύ εἶναι ἕνα χάρισμα, ἡ ἄς τό

είποῦμε ὅτι εἶναι μοίρα, μοίρα ὅμως ἐλευθερίας... Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀγάπη, μέσα σ' αὐτό τό χάρισμα... λυτρώνεται ἀμοιβαῖα ἡ ζωὴ, ἀνεβαίνει ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, λαβαίνει δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀπόλυτη συνείδηση γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ... Ἐκτός αὐτοῦ, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀγάπη τοῦ ἐγὼ πρὸς τό ἐσύ γίνε-
ται μιὰ μεταξίωση τῶν ἀξιών, ὅλων τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς. Ὅλα ὅσα ἦταν πρὶν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀγάπη λαβαίνουν τώρα ἄλλη ἀξία. Μέσα τῆς ὠριμάζουν κι αὐτά. Ὅμως δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἡ κατηγορι-
κὴ προσταγή, δὲν εἶναι αὐτὴ πού φέρνει τό ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ ἐσύ, ἀλλὰ ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ βαθύτερη προσδοκία καὶ ὑπάρχει ἀκόμα ἡ ἐσωτερικὴ, ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἐτοιμασία γιὰ νὰ φθάσει τό ἐγὼ πρὸς τό ἐσύ, γιὰ νὰ συναντήσῃ τό ἓνα τό ἄλλο. Γιὰ τοῦτο ὀρθό-
τατα χαρακτηρίζει ὁ Νίτσε τὴν προσταζόμενη ἀγάπη τῶν δύο φύλων ὡς ἀπρέπεια.

ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΖΩΗ

Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik, Πρόλογος 3ης ἐκδ.,
σσ. XIX - XX (βλ. Εὐ. Παπανούτσου, Ἠθικὴ σσ. 352 - 353) :

Μόλο πού... ἐμάθαμε νὰ νοιαζόμαστε γιὰ τό «ἀντικειμε-
νικὸ περιεχόμενο» τῶν ἐννοιῶν, ἐν τούτοις νομίζω ὅτι δὲν μᾶς
ἐπιτρέπεται (ἐάν δὲν θέλαμε νὰ πῆσουμε σ' ἓνα ἀντικειμενισμό καὶ
ὄντολογισμό πού παγώνει τό ζωντανὸ πνεῦμα) νὰ παραμε-
λήσουμε τὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ὑποκειμένου σὰν πρόβλημα. Ὅπως δὲ
ποτε ἔχω χρέος νὰ ἐμποδίσω¹ κατ' ἀρχὴν ἓναν «οὐρανὸ ἰδεῶν καὶ
ἀξιών» πού πρέπει νὰ ὑπάρχει ἐντελῶς «ἀνεξάρτητα» ἀπὸ τὴν
οὐσία καὶ τὴ δυνατὴ ἐκτέλεση ζωντανῶν πνευματικῶν ἐνεργημά-
των — «ἀνεξάρτητα» ὅχι μόνο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀνθρώ-
πιν συνείδηση, ἀλλ' ἀπὸ τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια ἐνός ζωντανοῦ
πνεύματος γενικά... Ὁ ἄνθρωπος ἀκόμη καὶ σὰν πνευματικὸ ὄν
ἀναπνέει μόνο μέσα στὴν ἱστορίαν καὶ στὴν κοινωνία...

1. Ὁ Scheler διατυπώνει μὲ τὸν πρόλογο αὐτό τίς ἀντιρρήσεις του στὸ
«ρεαλιστικὸ ὄντολογισμό καὶ ἀξιολογικὸ ἀντικειμενισμό» τοῦ Χάρτμαν,
«πού σχεδὸν θυμίζει», ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «μεσαιῶνα».

ΝΙΤΣΕ : ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΣΧΕΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

Φρ. Νίτσε, 'Η Γενεαλογία της 'Ηθικής, σελ. 11 :

“Ας ποῦμε αὐτό τό καινούριο αἶτημα : μᾶς χρειάζεται μιὰ κριτική τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν — καί γιά νά γίνεи αὐτό, εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητο νά γνωρίσουμε τίς συνθῆκες καί τίς περιστάσεις ὅπου γεννήθηκαν κι ὅπου ἀναπτύχθηκαν καί παραμορφώθηκαν, τήν ἠθική σάν συνέπεια, σύμπτωμα, μάσκα, ὑποκρισία, ἄρρώστια ἢ παρεξήγηση, ἀλλά καί τήν ἠθική σάν αἶτιο, φάρμακο, διεγερτικό, ἐμπόδιο... Τήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἀξιῶν τήν θεωροῦσαν δεδομένη, πραγματική, πέρα ἀπό κάθε ἀμφισβήτηση καί χωρίς τήν πραγματική ἀμφιβολία... δίνανε ὥς τώρα ἀνώτερη ἀξία στόν «καλό παρά στόν κακό», ἀνώτερη ἀπό τήν ἀποψη τῆς προόδου, τῆς χρησιμότητος... Πῶς ; Καί τί θά γινόταν, ἂν ἴσχυε τό ἀντίθετο ;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἀντιμετωπίστε τήν ἀποψη τοῦ Καλλικλῆ (*Πλάτων, Γοργίας* 483 d) : «Ἡ δέ γε, οἶμαι, φύσις αὐτῇ ἀποφαίνει αὐτόν δίκαιόν ἐστιν τόν ἀμείνω τοῦ χειρόνος πλέον ἔχειν καί τόν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου. Δηλοῖ δέ ταῦτα πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει, καί ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καί τῶν ἀνθρώπων ἐν ὅλαις ταῖς πόλεσι καί τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται, τόν κρείττω τοῦ ἡττονος ἄρχειν καί πλέον ἔχειν». Συσχετίστε τήν ἀποψη μέ τή θέση τοῦ Νίτσε : ἐλεύθερος εἶναι μόνο ὁ δυνατός.
2. Ἀναπτύξετε τήν ἀποψη τοῦ Μαρσέλ γιά τή σχέση ἐλευθερίας καί ἀγάπης : ἡ θετική χρῆση τῆς ἐλευθερίας γίνεται διάθεση προσχωρήσεως, ἀρμογῆς, δηλαδή ἀγάπης.
3. Ἀγάπη καί ἀξία. Συνδέστε τό θέμα μέ τήν κριτική τῆς καντιανῆς ἀπόψεως γιά τήν ἀγάπη.
4. Ἀναγνώριση τῶν ἀξιῶν καί κύρος τῶν ἀξιῶν.
5. Γιατί δέν εἶναι οἱ ἀξίες πράγματα ; Γιατί δέν μπορούμε νά δεχθοῦμε τή θεωρήσῃ τους ὡς ἀκίνητων ἀντικειμενικῶν ὄντων ; Ποιά ἡ σημασία τῆς ἀναφορικῆς λειτουργικότητος τῶν ἀξιῶν ; ποιά ἡ σημασία τοῦ ὑπερπροσωπικοῦ τους χαρακτήρα ;

ΟΙ ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ

ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟ ΑΓΩΝΙΣΜΑ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικής Ἠθικῆς, σελ. 266 :

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνευματικό μέγεθος καί ἡ ἑσωτερική του ζωή ἀνοίγει καί καταξιώνει κόσμους πού τόν χωρίζουν ἑσαεὶ ἀπό τὰ ζῶα καί τήν ἄλλη γυμνή ἀπό συνείδηση φυσική πραγματικότητα... Τό «σοφόν ζῶον ἄνθρωπος» μεταστρέφει καί τήν ἐξέλιξη ἀπό τὰ φυσικά της ὅρια πρὸς τὰ πνευματικά καί ἠθικά, ὁπότε ἡ ἐξέλιξη γίνεται ἀγώνισμα καί ὄχι βουβή νομοτέλεια οὔτε ἔστω ἀσύνειδη ἐντελέχεια, ὅπως εἶναι ἡ ἀπλή ζωή. Μὲ τὴ μεταστροφή ὁμως αὐτῇ, ἡ ἥποια κινεῖται τῶρα εἰς βάθος καί εἰς ὕψος, ὄχι πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅπως ἡ εὐθύγραμμη κίνηση, συντελεῖται μιὰ διαδικασία, ἓνα ἀγώνισμα, πού διαφέρει ριζικά ἀπὸ τόν τυφλό ἀγῶνα τῆς φυσικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴ μεταξίωση αὐτὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐξελίσεσθαι, ἀπὸ τὴ διαλεκτική αὐτὴν τοῦ πνεύματος δημιουργοῦνται οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ, πού δὲν ὑπάρχουν οὐδέ ὡς ἴχνος στὴν ἄλλη ζῶσα φύση καί εἶναι κάτι ὁλωσδιόλου διάφορο ἀπὸ τὰ φυσικά ἐνεργήματα, εἶναι πνευματικά ἀγωνίσματα καί σημεῖα ἐλευθερίας.

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΓΡΟΣΩΠΟ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, ὁ.π., σελ. 171 :

Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦτο δὲν τό μαθαίνουμε οὔτε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία οὔτε ἀπὸ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες, γιατί οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη ἀξιολογεῖ τόν ἄνθρωπο, ἀλλ' ἀπλῶς τόν γνωρίζουν ὡς φαινόμενο μέσα στὴν ἀτερμάτιστη σειρά ὅλων τῶν ἄλλων φαινομένων. Ἀλλὰ οὔτε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπιτεύγματα του, τὴν τέχνη καί τὴ θρησκεία, ἀποκαλύπτεται ὅλο τό νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου... Ἡ ὁλότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἠθική... Ἡ ὁλότητα... τῶν ἀξιῶν κρίνεται ἀπὸ τό τί ἀξίζει καθ' ἑαυτόν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθική μονάδα καί προσωπικότητα.

Βιβλιογραφία : Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου στό ἔργο τοῦ Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Δεσμός. Ἀφιέρωμα στό φιλόσοφο, «Παρνασσός» 1975. Ἐπίσης (γιά τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου καί τὰ συναφῆ θέματα τῆς

δημιουργικότητας) : 'Ελευθερία καὶ αὐτοπερβασία στὸν G. Marcel, «Παρνασσός» 16 1 1974, σσ. 83 ἐπ., 'Η πλατωνικὴ ψυχαγωγία στὴ σύγχρονη σκέψη, «Φιλοσοφία» 4 1974, σσ. 387 ἐπ.,

Η ΗΘΙΚΗ ΠΑΛΗ

L. Lévy - Bruhl, La Morale et la science des Moeurs, 1937 σσ. 84 - 85 (βλ. Εὐ. Παπανούτσου, 'Ηθική, σσ. 374 - 375) :

Σέ ὅλες τίς ἐποχές καὶ διαρκῶς παράγονται «συγκρούσεις καθηκόντων», ζητήματα συνειδήσεως δύσκολα, ὀδυνηρά, κάποτε μάλιστα τραγικά καὶ ἄλυστα. Τό σιωπηρό ἐξυπακουόμενο αἶτημα, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδηση ἀποτελεῖ ἓνα ἐνιαῖο καὶ ἁρμονικό σύνολο, ἔχει παραμερίσει τὴν πιό εὐλόγη ἐξήγηση αὐτῶν τῶν γεγονότων. Οἱ θεωρητικοὶ τῆς 'Ηθικῆς, πού ἀναγκάσθηκαν νά ἀσχοληθοῦν μέ τίς συγκρούσεις τῶν καθηκόντων, ζήτησαν νά τὰ ἐξηγήσουν μέ ἐξωτερικές αἰτίες. Εἶπαν ὅτι συχνότατα προκαλοῦνται ἀπὸ τὴ συνάντηση τέτοιων περιστατικῶν, ὅπου τό ἐνδιαφερόμενο ὑποκείμενο δέν μπορεῖ τίποτε νά κάνει, ἢ ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα σέ κοινὰ καθήκοντα καὶ σέ ὑποχρεώσεις προκύπτουσες ἀπὸ κάποιο προγενέστερο παράπτωμα πού τό ὑποκείμενο αἰσθάνεται χρεὸς του νά τό ἐπανορθώσει... ('Αλλά) οἱ περισσότερες συγκρούσεις... προέρχονται - καὶ συχνά αὐτό εἶναι πού τοὺς δίνει τόν ὀξύ χαρακτήρα τους - ἀπὸ ἀντιφάσεις ἐνυπάρχουσες μέσα στὴν ἴδια τὴ συνείδηση πού πιέζεται, ξεσχίζεται ἀπὸ ὑποχρεώσεις ἀντίθετες μεταξύ τους, πού συνυπάρχουν μέσα στὴ συνείδηση καὶ ἐκεῖ συγκρούονται.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς 'Ηθικῆς, σελ. 111 :

Κάθε ἐποχὴ θέτει ἀπαρχῆς τό ἠθικό της πρόβλημα καὶ ζητάει ν' ἀκροασθεῖ τό νόημά του. 'Η πλάνη δέν ἀποκλείεται ποτέ οὔτε ὁ φανατισμός, γιατί ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τὰ συνοδεύει ἡ πλάνη καὶ ὁ φανατισμός. 'Αλλά ὁ λόγος, εἶναι ἀκριβῶς τό χάρισμά του νά μᾶς ἐλευθερώνει ἀπὸ τό φανατισμό, καὶ ὅσο γίνεται καὶ ἀπὸ τὴν πλάνη. Δέν ἐπαναπαύεται ποτέ ὁ λόγος οὔτε ἐπάνω στὰ προσκέφαλα... τῆς «αὐθεντίας», οὔτε τῆς παραδόσεως, οὔτε τῆς ἐπαναστατικῆς «καινοτομίας». Ἐρχεται νά ὀρθο-

τομήσει τήν ἀλήθεια. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι χάος μαζί καί δημιουργία, εἶναι πλάνη καί ἀλήθεια. Τό θέμα της ἡ ἠθική τό εὐρίσκει καί μέσα στό χάος καί μέσα στή δημιουργία, καί μέσα στήν πλάνη καί μέσα στήν ἀλήθεια. Τό ἐσωτερικό τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὁμως ἕνα ἄδυτο, ὅπου καί ὁ πιό σοφός ἄνθρωπος εἶναι ὑποχρεωμένος νά κοντο--κρατήσει τό βῆμα του καί ν' ἀκροάσθῃ ἀπ' ἐκεῖ μέσα τήν ἔννοια τήν ἀγραφη τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Συσχετίστε τίς ἰδέες τῆς ἐνότητας **ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ** μέ τό κεφ. τῆς **ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΗΘΙΚΗ** καί τή διερεύνηση τῆς ἔννοιας τῆς ἀρετῆς. Ἀνθρωπος - ὕψος - ἥθος - ἡ ἀρετή ὡς ἔκφραση τῆς προσωπικότητας (Βιβλιογραφία : **Εὐ. Παπανούτσου, Ἠθική**, σελ. 384).

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πλάτων, Πολιτεία 617 ἐπ. (Βλ. Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία, Ὁ μύθος).

ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 29 - 30 :

Μόνο ἡ ἠθικότητα μᾶς ἀποκαλύπτει τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, καί ἄρα μόνο ὁ πρακτικός λόγος σ' αὐτή τήν ἔννοια παρουσιάζει στό θεωρητικό λόγο τό πιό ἄλυτο πρόβλημα, γιά νά μπεῖ μαζί του στήν πιό μεγάλη ἀμηχανία... Τίποτα σχετικό μέ τὰ φαινόμενα δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ μέσο τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ἀλλά ἐκεῖ εἶναι ὁ μηχανισμός τῆς φύσεως πού μᾶς ὁδηγεῖ... ὁ καθαρὸς λόγος δέν θά ἐρχότανε ποτέ στό ἐπικίνδυνο ἐγχείρημα νά μπάσει τήν ἐλευθερία στήν ἐπιστήμη, ἂν ὁ ἠθικός νόμος, καί μαζί μ' αὐτόν ὁ πρακτικός λόγος, δέν εἶχαν φθάσει σ' αὐτό καί δέν μᾶς εἶχαν δώσει αὐτή τήν ἔννοια.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ — ΑΥΤΟΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ

Ίμμ. Κάντ, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, σελ. 30 :

Εἰσαγωγή. Ὁ Κάντ ἀναφέρεται στή σύγκρουση ἠθικῆς καί ὕλικῆς ζωῆς καί δείχνει ὅτι στό βάθος τῆς συνειδήσεως ὑπάρχει τό ἠθικό στοιχείο. Στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ ἔχουμε δύο περιπτώσεις : στή μία ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει ὡς δυνατότητα νίκης τῆς ἀγάπης γιά τή ζωή, στήν ἄλλη ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει στή δυνατότητα ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ἐκλογῆς καί ἀπαλλαγῆς ἀπό τήν αὐτοκατηγορία.

Ὑποθέσετε πώς κάποιος βεβαιώνει γιά τή ροπή του πρὸς τήν ἀκολασία πώς τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανίκητη, ὅταν τοῦ παρουσιάζεται τό ἐπιθυμητό ἀντικείμενο καί ἡ κατάλληλη εὐκαιρία· καί τόν ρωτήσετε ἂν, ὅταν μπροστά στό σπίτι, πού θά τοῦ δοθεῖ αὐτή ἡ εὐκαιρία, εἶναι κρεμασμένη μία ἀγχόνη, γιά νά τόν κρεμάσουν μόλις ἀπολαύσει τήν ἡδονή, ἂν σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν θά νικοῦσε τή ροπή του. Δέν μᾶς χρειάζεται πολύ γιά νά συμπεράνουμε τί θά ἀπαντοῦσε. Ἀλλά ρωτήστε τον ἂν, ὅταν ὁ ἡγεμόνας του μέ ἀπειλές μέχρι τῆς ποινῆς τοῦ ἄμεσου θανάτου, τοῦ ζητοῦσε μία ψευδομαρτυρία ἐναντίον ἑνός τίμιου ἀνθρώπου... τότε ἐκεῖνος, ὅσο μεγάλη καί ἂν ἦταν ἡ ἀγάπη του γιά τή ζωή, θά πίστευε πώς μπορεῖ νά τήν νικοῦσε. Ἴσως δέν θά τολμοῦσε νά ἐγγυηθεῖ ἂν θά τήν νικοῦσε ἢ ὄχι· ἀλλά θά παραδεχότανε χωρίς δυσκολία ὅτι μπορεῖ νά τήν νικοῦσε. Κρίνει λοιπόν ὅτι μπορεῖ νά κάνει τέτοιο πράγμα, γιατί ἔχει τή συνείδηση πώς τό μπορεῖ καί γνωρίζει μέσα του τήν ἐλευθερία... πού διαφορετικά, χωρίς τόν ἠθικό νόμο, θά τοῦ παρέμενε ἄγνωστη.

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ — ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ (φυσική - ἠθική)

Πλάτων, Φαίδων 98 ἐπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Μιλεῖ ὁ Σωκράτης γιά τό νοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα καί γιά τήν ἀπογοήτευση πού ἐνίωσε, ὅταν κατάλαβε ὅτι στήν πραγματικότητα ὁ σοφός αὐτός δέν τόν χρησιμοποιοῦσε ὡς μοναδική αἰτία τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων, ἀλλά εἰσήγε καί ἄλλα φυσικά αἶτια.

Μοῦ φάνηκε, πώς ὁ τρόπος του ἦταν ὁλωσδιόλου ὁ ἴδιος, σάν νά ἔλεγε κανεῖς, ὅτι ὁ Σωκράτης ὅλα ὅσα κάνει, τά κάνει μέ τό νοῦ,

καί ἔπειτα, τή στιγμή πού θά δοκίμαζε ν' ἀναφέρει τίς αἰτίες τοῦ καθενός πού κάνω, νά λείπει πρῶτα, ὅτι γιά τοῦτο κάθουμι τώρα ἐδῶ¹ δά, διότι τά ὁστᾶ εἶναι στερεά καί ἔχουν ἀρθρώσεις χωριστές τό ἓνα ἀπό τ' ἄλλο, καί διότι τά νεῦρα πάλιν ἔχουν τή δύναμη νά ἐντείνονται καί νά χαλαρώνονται, περιβάλλοντας τά ὁστᾶ μέ τίς σάρκες καί μέ τό δέρμα πού τά συνέχει. Καί καθώς λοιπόν τά ὁστᾶ κρέμονται ἀπό τίς ἀρθρώσεις των, τά νεῦρα μέ τή χαλάρωση καί τήν ἔντασή των γίνονται αἰτία γιά νά εἶμαι ἐγώ σέ θέση νά κάμπτω τώρα τά μέλη μου, καί γι' αὐτή τήν αἰτία κάθουμι τώρα ἔτσι μέ τά μέλη γυρτά. Καί μ' ὁμοιο τρόπο καί γιά τή διαλογική μας συζήτηση θά ἔφερε ἄλλες αἰτίες ἐδῶ, δηλαδή φωνές καί ἀέρες καί ἀκοές καί ἄλλα μύρια αὐτῆς τῆς λογῆς, ἀδιαφορώντας νά εἰπεῖ τίς πραγματικές αἰτίες, ὅτι δηλαδή ἐπειδὴ φάνηκε στοὺς Ἀθηναίους, πῶς εἶναι σωστό νά μέ καταδικάσουν, γιά τοῦτο δά φάνηκε καί σ' ἐμένα πῶς σωστό νά κάθουμι ἐδῶ μέσα στή φυλακή. . . Γιατί. . . αὐτά ἐδῶ τά νεῦρα καί τά ὁστᾶ θά ἦταν ἀπό καιρό τώρα ἢ κατά τά Μέγαρα ἢ κατά τή Βοιωτία, γιατί θά τά κυβερνοῦσε ἡ γνώμη πῶς αὐτό εἶναι τό καλύτερο γι' αὐτά, ἂν ἐγώ δέν εἶχα τήν πεποίθηση ὅτι εἶναι πῶς δίκαιο καί πῶς ὁμορφο, ἀντί νά φύγω καί νά δραπτετεύσω, νά ὑπομείνω γιά χάρη τῆς πόλης τήν τιμωρία πού θά μοῦ ἐπιβάλλει. . . Ἄν ὅμως κανεῖς ἔλεγε, πῶς χωρίς νά ἔχω αὐτά, καί ὁστᾶ καί νεῦρα καί ὅσα ἄλλα ἔχω, δέν θά εἶχα τή δύναμη νά πραγματώσω τή γνώμη μου, θά ἔλεγε ἀλήθεια. Ὅτι ὅμως ἐξαιτίας αὐτῶν κάνω ὅσα κάνω, καί μ' αὐτό τόν τρόπο πράττω λογικά, καί ὄχι γιατί ἐκλέγω τό πῶς καλό, ἂν τό ἔλεγε κανεῖς αὐτό, τοῦτο θά ἔδειχνε πολλήν ὀκνηρία τοῦ λογικοῦ του.

1. δηλ. στή φυλακή.

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 121 - 123 :

Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχουν πολλοί ἀκόμα, πού πιστεύουν πῶς μποροῦν νά ἐξηγήσουν αὐτή τήν ἐλευθερία σύμφωνα μέ ἐμπειρικές ἀρχές καί τή θεωροῦν σάν μιὰ ψυχολογική ιδιότητα. . . καί δέν τή θεωροῦν σάν ὑπερβατικό κατηγορήμα τῆς αἰτιότητας ἐνός ὄντος, πού ἀνήκει στόν αἰσθητό κόσμο κι ἔτσι ἀναιροῦν τόν ἴδιο τόν ἠθικό νόμο, γι' αὐτό θά χρειαστεῖ. . . νά παρουσιάσουμε τόν ἐμπειρισμό σ' ὅλη τή γυμνότητα τῆς ἐπιπολαιότητάς του.

Ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος σάν φυσικῆς ἀναγκαιότητος, κατὰ τὴ διαφορὰ της πρὸς τὴν αἰτιότητα σάν ἐλευθερία, ἀφορᾷ μόνο στὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων, ἐφ' ὅσον εἶναι καθορισμένη στὸν χρόνο, ἄρα σάν φαινομένων, ὀντίθετα πρὸς τὴν αἰτιότητά τους σάν πράγματα καθ' ἑαυτά. . . Κάθε στοιχεῖο, ἄρα καὶ κάθε πράξη, πού συμβαίνει σὲ μιά ὀρισμένη στιγμή, εἶναι ἀναγκαστικά καθορισμένο ἀπὸ ὅ,τι ὑπῆρξε στὸν προηγούμενο χρόνο. Τώρα μὰ καὶ δὲν ἔχω πιά στὴν ἐξουσία μου τὸν περασμένο χρόνο, κάθε πράξη μου πρέπει ἀναγκαστικά νὰ καθορίζεται ἀπὸ στοιχεῖα πού δὲν τὰ ἔχω στὴν ἐξουσία μου, δηλ. τὴ στιγμή πού ἐνεργῶ δὲν εἶμαι ποτέ ἐλεύθερος. . . Γιατί κάθε στιγμή βρίσκομαι κάτω ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα νὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἐνεργῶ μέσω ἐκείνου πού δὲν εἶναι στὴν ἐξουσία μου. . . Ἄν λοιπὸν θέλουμε νὰ σώσουμε τὴν ἐλευθερία, δὲν μένει παρὰ νὰ ἐφαρμόσουμε τὸ νόμο τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος ἀπλῶς καὶ μόνο στὰ φαινόμενα. . . καὶ τὴν ἐλευθερία στὸ ἴδιο τό ὄν σάν πράγμα καθ' ἑαυτό.

ΕΚΛΟΓΗ – ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟΝ Ζ. - Π. ΣΑΡΤΡ

Ζ.- Π. Σάρτρ, Ὁ ὑπαρξισμός εἶναι ἓνας ἀνθρωπισμός, μετάφρ. Κ. Σταματίου, 1965, σσ. 306, 313, 329, 334 - 335 :

Ἄν δὲν ὑπάρχει Θεός, δὲν βρίσκουμε ἀπέναντί μας ἀξίες ἢ ἐπιταγές, πού νὰ νομιμοποιοῦν τὴ διαγωγή μας. Ἔτσι, δὲν ἔχουμε οὔτε πίσω μας οὔτε μπροστά μας, στὴ φωτεινὴ περιοχή τῶν ἀξιῶν, οὔτε δικαίωση οὔτε δικαιολόγηση. Εἴμαστε μόνοι, ἀσυγχώρητα μόνοι. Αὐτὸ θὰ ἐκφράσω λέγοντας πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι καταδικασμένος νὰ εἶναι ἐλεύθερος. Καταδικασμένος, γιατί δὲν ἐδημιούργησε, δὲν ἔπλασε μόνος του τὸν ἑαυτό του, κι ὥστόσο ταυτόχρονα ἐλεύθερος, γιατί ἀπὸ τὴ στιγμή πού πετάχτηκε στὸν κόσμο, εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ ὅ,τι κάνει. . . Καμιὰ γενικὴ ἠθικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποδείξει τί πρέπει νὰ γίνῃ : δὲν ὑπάρχουν «σημάδια» στὸν κόσμο.

. . . Ἡ ἐκλογή εἶναι δυνατὴ πρὸς μίαν κατεύθυνση: αὐτό, ὅμως, πού δὲν εἶναι δυνατό, εἶναι νὰ μὴ διαλέξει κανεὶς. Μπορῶ πάντα νὰ διαλέξω, ἀλλὰ πρέπει νὰ ξέρω πὼς κι ἂν δὲν διαλέξω, πάλι διαλέγω.

... Όταν διακηρύσσω ότι η έλευθερία, σέ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, δέν μπορεί νά'χει άλλο σκοπό παρά νά θέλει τόν ίδιο τόν έαυτό της, άν μιά φορά ό άνθρωπος αναγνωρίσει πώς παραδέχεται όρισμένες άξίες, μέσα στην «έγκατάλειψή του», δέν μπορεί πιά παρά νά θέλει ... τήν έλευθερία σάν θεμέλιο τών άξιών ... Αυτό σημαίνει πώς οί πράξεις τών καλής πίστεως ανθρώπων έχουν σάν ύστατο νόημα τήν αναζήτηση τής έλευθερίας σάν έλευθερίας ... Θέλουμε τήν έλευθερία γιά τήν έλευθερία καί σέ κάθε ιδιαίτερη περίπτωση. Καί θέλοντας τήν έλευθερία, ανακαλύπτουμε πώς αυτή έξαρτάται άπόλυτα άπό τήν έλευθερία τών άλλων καί πώς η έλευθερία τών άλλων έξαρτάται άπό τή δική μας. Βέβαια, η έλευθερία σάν όρισμός του ανθρώπου, δέν έξαρτάται άπό τόν άλλο, αλλά μόλις ύπάρξει έκλογή καί δέσμευση, είμαι ύποχρεωμένος νά θέλω ταυτόχρονα μέ τή δική μου έλευθερία καί τήν έλευθερία τών άλλων, δέν μπορώ νά πάρω τήν έλευθερία σάν σκοπό μου, παρά μόνο άν πάρω καί τήν έλευθερία τών άλλων επίσης σάν σκοπό μου.

ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑ – ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Πλάτων, Πολιτεία 564a :

‘Η γάρ ἄγαν ἐλευθερία ἔοικεν οὐκ εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς ἄγαν δουλείαν μεταβάλλειν καί ἰδιώτη καί πόλει.

Πρβλ. G. Marcel, *Les Hommes contre l'humain*, σελ. 51, μετάφρ. “Αννας Κελεσίδου - Γαλανού :

‘Ο άνθρωπος, πού δέν πιστεύει σέ κάτι, δέν ύπάρχει, δέν μπορεί νά ύπάρχει άνθρωπος πού δέν είναι προσδεμένος σέ κάτι... “Υπαρξη δίχως δεσμούς ούτε νοείται ούτε είναι δυνατή.

‘Επίσης του ίδιου, *L'homme problématique*, 1955, σσ. 61 - 62 :

‘Ο άνθρωπος, άπό τή στιγμή πού επιχειρεί ν' αυτοπροβληθεί ως ένα άπόλυτο, ν' απελευθερωθεί άπό κάθε σχέση, αναφορά σέ κάτι άλλο άπό τόν έαυτό του, δέν μπορεί παρά νά καταστραφεί, η μάλλον, πράγμα πού είναι τό ίδιο, νά καταλήξει σέ μιά ειδωλολατρεία πού έχει γι' αντίκειμένό της μιά άφαίρεση — τήν τάξη ή τή γενιά — κάτι δηλαδή άσύγκριτα κατώτερο άπό έκείνο άπό τό όποιο έννοει νά αποδεσμευθεί.

Πλάτων, Φαῖδρος 254 ἐπ., μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἡ ἐπιβολή τοῦ νοῦ πάνω στό ἀκυβέρνητο τῆς ἀνθρώπινης φύσεως δίνεται στόν Πλάτωνα μέ συμβολικό τρόπο.

Ὅπως στήν ἀρχή αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ μύθου ἐχωρίσαμε σέ τρία μέρη κάθε ψυχῇ, στά δύο πού ἔχουν μορφή ἀλόγου καί στό τρίτο πού ἔχει ἡνιόχου μορφή, ἔτσι ἄς μείνουν καί τώρα γιά μᾶς χωρισμένα. Καί ἀπό τ' ἄλογα τό ἓνα δά εἴπαμε εἶναι καλό, τό ἄλλο ὅμως ὄχι... Ὁ ἡνιόχος... τραβιέται πίσω... σάν μπροστά του νά βρῆκε τό σχοινί, πού τεντώνουν μπροστά στά ἄλογα πού εἶναι γιά νά τρέξουν, τραβάει μ' ἀκόμα πιό πολύ βία πρὸς τά πίσω τό χαλινάρι μέσ' ἀπὸ τά δόντια τοῦ ἀκόλαστου ἀλόγου καί καταματώνει τήν κακόλογη γλώσσα καί τά σαγόνια του καί, καθὼς τό ἀναγκάζει ν' ἀκουμπήσει καί τά σκέλια του καί τοὺς γοφούς στή γῆ, τό κάνει νά πονάει. Κι ὅταν τό κακό ἄλογο, παθαίνοντας αὐτό πολλές φορές, πάψει νά ἔχει ἀναίδεια καί ταπεινωθεῖ, τότε πιά ἀκολουθεῖ τῇ φρονιμάδα τοῦ ἡνιόχου...

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δεῖτε μέ δικά σας παραδείγματα τῇ διαφορᾷ φυσικῆς αἰτιότητας (ἀναγκαιότητας) καί ἠθικῆς αὐτονομίας (ἐλευθερίας).
2. Ἀναλύστε τό ποίημα τοῦ Καβάφη «Θερμοπόυλες» (ἠθικὴ θεώρηση).
3. Ἡ αὐτονομία τῆς βουλήσεως ὡς πηγὴ τῆς ἠθικότητας.
4. Μέθη - εὐθύνη - ποινὴ γιά τήν πράξη πού εἶναι προϊόν τῆς πρώτης.
5. Ποιά προβλήματα παρουσιάζει γιά τῇ φιλοσοφικῇ Ἠθικῇ ἡ θεωρία τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας (αὐθαιρεσίας) καί ποιά ἡ θεωρία τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως ;

ANNAΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ

Δ' ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

**Κ. Δ. Γεωργούλης, Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, 'Αθη-
ναι 1964, σελ. 128 :**

Καί εις τήν περιοχὴν τῆς αἰσθητικῆς... ἐμφανίζονται ση-
μαντικαὶ μετατροπαί. Ἐκδηλος εἶναι ἡ τάσις νά δημιουργηθῇ μία
νέα αἰσθητική, ἡ ὁποία βλέπει τὴν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα
κάτω ἀπὸ τὴν προοπτικὴν χρησιμοποίησεως σημείων, πού εἶναι
φορεῖς αἰσθητικῆς ἀξίας. Ὅλος ὁ κόσμος τῆς τέχνης εἶναι εἰς κόσμος
ἀπαρτιζόμενος ἀπὸ σημεία (χρώματα, γραμμές, σχήματα, λέξεις,
διαστάσεις), ὑπάγεται δέ εις τὴν δικαιοδοσίαν δύο νέων μαθησεων,
τῆς αἰσθητικῆς σημειωτικῆς¹ καὶ τῆς αἰσθητικῆς συντακτικῆς.

1. Βλ. Λεξιλόγιο.

Η ΤΕΧΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

**Herbert Read¹, Ἡ Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης, μετάφρ. Σ.
Ροζάνη, 1969, σελ. 23 :**

1. Ὁ Η. Read (1893 - 1968), πού ὑπῆρξε Καθηγητὴς τῶν Καλῶν Τεχνῶν
στό Πανεπιστήμιο τοῦ Ἑδιμβούργου, δίδασκε στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Λίβερ-

πουλ καί Χάρβαρντ καί ἔχει γράψει πολλά ἔργα γιά τήν τέχνη (Τό νόημα τῆς τέχνης, Συνοπτική ἱστορία τῆς μοντέρνας ζωγραφικῆς, Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης κ.ἄ.). Ἀναλύοντας τά δύο ἀντίθετα ρεύματα, ρεαλισμό - ἀφαίρεση, παρατηρεῖ ὅτι τό σταθερό εἶναι ὁ «πόθος γιά τή δημιουργία μιᾶς πραγματικότητας, ἡ θέληση γιά μορφοποίηση» (ὁ.π., σελ. 69).

Τό λεξικό δίνει τήν ἔννοια σάν «σχῆμα, διευθέτηση τῶν μερῶν, ὁρατή πλευρά», καί ἡ μορφή ἑνός ἔργου τέχνης δέν εἶναι τίποτε περισσότερο . . . ἀπό τήν ὁρατή πλευρά του. Ὑπάρχει μορφή ἀμέσως μόλις ὑπάρξει σχῆμα, ἀμέσως μόλις ὑπάρξουν δυό ἢ περισσότερα μέρη ἑνωμένα μαζί ὥστε ν' ἀποτελέσουν μιά διευθέτηση. Ἀλλά βέβαια ἐξυπακούεται, ὅταν μιᾶμε γιά κάποια μορφή ἑνός ἔργου τέχνης, ὅτι πρόκειται κατά κάποιο τρόπο γιά μιά εἰδική μορφή, μορφή ἡ ὁποία ἐπιδρᾷ ἐπάνω μας μέ κάποιο μέσο.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

É. Souriau, *L'art comme symptôme philosophique*, «*Révue intern. de Philosophie*», 109, 3 (1974), σσ. 256 - 257, ἀνέκδ. μετάφρ. Ἀννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ.

Σύντομη εἰσαγωγή. Ὁ Σουριώ ἐποστηρίζει ὅτι τό μόνο «ἐκτός» τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη καί ἐπιμένει στή σχέση Φιλοσοφίας καί τέχνης. Ἡ τέχνη ἔδωσε συχνά στούς φιλοσόφους τρόπους πνευματικῆς ἐμπειρίας (Πυθαγόρας - Σοπερχάουερ καί μουσική - Βάγκνερ καί Νίτσε). Ὁ καλλιτέχνης, λέει ὁ Σουριώ, προαισθάνεται τά ρεύματα πού κινητοποιοῦν κατόπιν τό φιλόσοφο. Ἡ τέχνη προηγείται χρονικά τῆς Φιλοσοφίας (π.χ. ἀρχαία λυρική ποίηση - προσωκρατική σκέψη ἢ Ἀναγέννηση στήν τέχνη προηγείται τῆς Ἀναγεννήσεως στή Φιλοσοφία). Ἐξάλλου ὑπάρχουν ἔργα τέχνης, ὅπως ἡ Σχολή τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Παγαίλ καί ἡ Μελαγχολία τοῦ Ντύρερ, πού εἶναι εἶδος φιλοσοφικῶν μαστρωῶν. Στίς παρατηρήσεις αὐτές τοῦ Σουριώ μπορούμε νά προσθέσουμε ὅτι : α) καί ἡ Φιλοσοφία ἡ ἴδια εἶναι συχνά δείγμα ὑψηλῆς τέχνης (Πλάτων - Πλωτῖνος - Νίτσε - Κίσκεγκωρ - Μπερζόν), β) στή μοντέρνα τέχνη ὑπάρχει ἀντιστοιχία μέ τή Φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς μας (Βιβλιόγρ. Read, ὁ.π., σσ. 61 - 63).

Εἶναι κοινός τόπος ὁ παραλληλισμός ἀνάμεσα στόν Παρθεῶνα καί τήν ἑλληνική Φιλοσοφία, στό γοτθικό καθεδρικό ναό

καί τή Σχολαστική, στόν Γκαϊτε καί τόν Μπάυρον, στό Σέλλιγκ καί τόν Έγκελο, στόν Μπερξόν καί τόν Debussy ... 'Ως πρός ποιά σημεία συγκρίνεται ένας καθεδρικός ναός μέ ένα σχολαστικό δοκίμιο ; ... "Όταν έτσι ρωτᾶμε ... θέτουμε ένα συγκεκριμένο φιλοσοφικό πρόβλημα. Τό ένα καί τό άλλο, ό ναός καί τό δοκίμιο θέτουν ως αρχή ότι «ή ανάλυση θεμελιώνει κάτι». 'Ο Θωμάς ό 'Ακινάτης δέχεται ότι ή άπαγωγή άρκεϊ ως όργανο στη Φιλοσοφία. 'Αρκεϊ, μάλιστα, λέγει, καί στην τέχνη, πού εϊναι «ή όρθή άπαγωγή του έργου πού πρόκειται νά γίνει». Καί ό αρχιτέκτων ενός γοθικοῦ ναοῦ δέν σκέπτεται διαφορετικά ... 'Η ανακάλυψή του συνίσταται άκριβώς στό νά κάνει φανερή τήν ανάλυση πρακτικά καί άλληγορικά. 'Υποστηρίζω άκριβώς ότι στά δυό μνημεία φανερώνεται ή ίδια μέθοδος, ή μιά μέσα από τίς έννοιες, ή άλλη μέ μέσο τίς πέτρες.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Φιλοσοφία τής Τέχνης, 1929, σσ. 11 - 12:

Κατά τήν τέχνην ... ή δημιουργική δύναμις τής ψυχῆς εϊναι περισσότερον διαπεραστική από τήν δημιουργικήν δύναμιν τής ψυχῆς κατά τήν έπιστήμην. 'Η τέχνη μεταβάλλει τήν ποιότητα του αίσθητου, ένω ή έπιστήμη αφήνει τό αίσθητόν κατ' ουσίαν άμετάβλητον. 'Η τέχνη εισέρχεται εϊς τήν ποιότητα τής ὕλης καί διαμορφώνει αὐτήν κατά τούς καλλιτεχνικούς κανόνas τής ψυχῆς, ένω ή έπιστήμη, έργαζομένη διά τής κρίσεως, χωρίζει μόνον τά αίσθητά άπ' άλλήλων καί όρίζει τήν σχέσιν του ενός πρός τό δέ. 'Η μέν μορφή τής τέχνης εϊναι διαπλαστική, ή δέ μορφή τής έπιστήμης εϊναι θεωρητική. Τό ποίημα — καί όταν λέγωμεν ποίημα έννοοῦμεν κάθε καλλιτεχνικόν δημιούργημα — εϊναι σύστημα νοημάτων διεπόμενον υπό τών καλλιτεχνικών μορφών τής ψυχῆς.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς 'Ηθικῆς, 1965, σσ. 46 - 47 :

'Η ζωή του ανθρώπου δέν εϊναι μονάχα γνώση καί δημιουργική πράξη, αλλά εϊναι καί ποιητική έέργεια ... Μέ τήν τέχνη ... πάει ή ζωή πέρα καί από τή γνώση καί από τήν πράξη. "Όλη ή μεγάλη τέχνη, εϊτε μέ τήν ὕλη δουλεύει εϊτε μέ τόν λόγο, εϊναι έ-

λεύθερη καί από τή γνώση καί από τήν πράξη, δηλαδή δέν δεσμεύεται ούτε από τούς νόμους τῆς λογικῆς γνώσης ούτε από τούς σκοπούς τῆς ἠθικῆς πράξης. Ἡ ὑψηλή τέχνη . . . εἶναι ἕνας αὐτόνομος κόσμος τῆς ζωῆς.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Ἡ πρωταρχή τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, «Φιλοσοφία» 3 (1973), σελ. 32 :

Ὅταν ἀναγνωρίσουμε ὅτι τό λογικό δέν εἶναι δυνατόν νά λύσει τό πρόβλημα τοῦ κόσμου σέ ὅλη του τήν ἔκταση, δηλαδή νά ἀποκτήσει πλήρη γνώση τοῦ κόσμου, τότε γίνεται συνειδητό, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει καί ἄλλες ἱκανότητες, μέ τίς ὁποῖες μπορεῖ νά κατακτήσει τήν πραγματικότητα, δηλαδή ν' ἀνοίξει κόσμους, οἱ ὁποῖοι δέν εἶναι προσιτοί στήν ἐπιστήμη. Ἀρκεῖ βεβαίως νά ἰδοῦμε μέ ἐλεύθερο βλέμμα τί πράγματι κάνει ὁ καλλιτέχνης, γιά νά καταλάβουμε ὅτι αὐτός συλλαμβάνει μία πλευρά τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία εἶναι συλληπτή μόνον μέ τά μέσα του, καί ὅτι ὁ καλλιτέχνης καταλήγει σέ μία συνείδηση τῆς πραγματικότητος, πού καμιά λογική δέν μπορεῖ νά τήν προσφέρει.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΥΣΗ (Ἡ δημιουργική ὄραση τοῦ καλλιτέχνη)

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Ἡ πρωταρχή τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, σελ. 24 :

Τό δημιούργημα τῆς τέχνης εἶναι κάτι ἄλλο παρά ἕνα ἀπλῶς ὁρατό ἀντικείμενο, ἔχει πνευματικό βάθος καί ἔκφραση καί δέν εἶναι ἀπλῶς ἀπομίμηση ἑνός πράγματος πού ὑπάρχει . Ἦδη τή στιγμή πού συντελεῖται ἡ κίνηση τοῦ χεριοῦ, ἡ ὁποία δέν ἐπιξεῖ περισσότερον ἀπό τή στιγμή τῆς γενέσεώς της . . . τό χέρι δέν κάνει κάτι πού τό ἔκανε ἤδη καί τό μάτι. Τουναντίον ἐδῶ γεννιέται κάτι καινούριο καί τό χέρι ἀναλαμβάνει νά ἀναπτύξει περαιτέρω ὅ,τι κάνει τό μάτι . . . Ἐκεῖ πού τελειώνει τό ἔργο τοῦ ματιοῦ, ἐκεῖ ἀκριβῶς ἀρχίζει τό ἔργο τῆς τέχνης. Τό ἔργο τῆς τέχνης δέν μιμεῖται κάτι πού ἔχει ἤδη κάμει τό μάτι, ἀλλά προχωρεῖ πέρα ἀπό τό ἔδαφος, ὅπου ἀπλῶς κινεῖται παθητικῶς ἡ ὄραση . . . (Ὁ ἄνθρωπος) καί ὅταν χαράσσει μέ τό χέρι του μία γραμμή, ἀκόμα καί ὅταν κάνει μία χειρονομία, ἡ ὁποία ἔχει σκοπό νά παραστήσει κάτι, πού νά

είναι όρατό, δηλαδή πού νά τό αίσθάνεται τό μάτι, θά καταλάβει, άν σκεφθεΐ σωστά, ότι μ' αυτό κάνει κάτι γιά τήν παράσταση τής όράσεως, τό όποϊον τό όργανο τής όράσεως μόνο του δέν μπορεί νά τό κάμει . . . Τό άπλό όρآن δέν δημιουργεί τίποτα, ένεργεί μόνον ως αίσθημα, ένώ τό σχεδίασμα είναι έργο πού κείται πέρα από τό άπλό όρآن, άν καί προϋποθέτει τή λειτουργία του όρآن.

σελ. 28 :

Γιά ένα καλλιτεχνικό βίωμα είναι δυνατόν νά γίνει λόγος μόνον σέ κείνον, ό όποϊος δέν τολμά νά σχηματίσει σαφή παράσταση γιά τήν καλλιτεχνική έέργεια. Γιατί αυτό πού χαρακτηρίζει τόν καλλιτέχνη είναι . . . ότι δέν παραδίδεται παθητικώς στή φύση, καί δέν έγκαταλείπει τόν έαυτό του στίς συναισθηματικές διαθέσεις, πού του γεννώνται, αλλά ότι ζητεί ένεργητικώς νά άποκτήσει, ό,τι του προσφέρεται στά μάτια του.

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Εϋ. Παπανοϋτσος, 'Ηθική, 1956, σελ. 379 :

‘Η συγκίνηση διεγείρει μέσα στήν καλλιτεχνική ψυχή τή φαντασία, κι εκείνη από τή συγκίνηση φτερωμένη πλάθει τό έργο. Παλαιότερα, δύσκολα θά μπορούσε νά γίνει πιστευτό, ότι έντονη συγκίνηση καί πλούσια, γόνιμη φαντασία είναι προϋποθέσεις άπαραίτητες καί γιά τή θεωρητική λειτουργία του πνεύματος· τόν καθαρό έπιστήμονα τόν ήθελαν προικισμένο μόνο μέ παρατηρητικότητα καί όξύτερη άκόμη νόηση. “Όμως οί νεώτερες ψυχολογικές καί γνωσιολογικές έρευνες έδειξαν ότι καί στό θεωρητικό άνθρωπο τύπο ή μεγάλη εύαισθησία καί ή φαντασία ή ζωηρή δέν είναι αδυναμίες, άλλ’ από τίς κ΄ριες άρετές του. Τά πιό σημαντικά έπισημονικά εύρήματα είναι από μίαν άποψη «ποιήματα», όχι μόνο σάν προϊόντα μιās έλεύθερης δημιουργικής δύναμης, αλλά καί γιατί πραγματοποιούνται τότε μόνο, όταν μιά φτερωμένη από τή συγκίνηση φαντασία βάζει τά πράγματα μέσα σέ νέες σχέσεις, αναλύει καί ξανασυνθέτει τά «φαινόμενα» κατά ένα καινούριο πρωτότυπο τρόπο.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ('Η αισθητική άξία)

Reinach-Peyre, Γενική Ίστορία τῆς Τέχνης, μετάφρ. Π. Πρεβελάκη, τ. 1, 1931, σελ. 8 :

Οὐδεμία κοινωνία, ὅσονδήποτε στοιχειώδης καί ἂν ὑπῆρξε, ἠγνόησε τήν τέχνην· ὑπολανθάνει αὕτη εἰς τάς παραδόξους δερματοστιξίας διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄγριος καλύπτει τό σῶμα του ὡς καί ἐν τῇ προσπαθείᾳ τήν ὁποίαν καταβάλλει διὰ νά προσδώσῃ εὐάρεστον σχῆμα εἰς τόν πέλεκυν ἢ τήν μάχαιράν του.

Τήν πρωτόγονον τέχνην δύναται τις νά μελετήσῃ κατὰ δύο τρόπους : διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν συγχρόνων ἀγρίων ἢ διὰ τῆς ἐρέυνης τῶν λειψάνων, τά ὁποῖα κατέλιπον κεχωρισμένα ὑπό τό ἔδαφος οἱ ἄγριοι τῶν παρωχημένων ἐποχῶν . . . Ἡ πρώτη καλαισθητική ἐκδήλωσις εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς συμμετρίας, ἣτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τόν ρυθμόν ἐν τῇ ποιήσει καί τῇ μουσικῇ, καί ἡ χρησιμοποίησις τοῦ χρώματος, τό ὁποῖον δέν διατίθεται πρὸς ἀποτέλεσιν εἰκόνων, ἀλλ' ἀπλοῦται ἢ ἐπιτίθεται ἐπὶ τινος ἐπιφανείας διὰ τήν τέρψιν τῆς ὁράσεως. Εἶτα ἀρέσκεται νά χαράσῃ κοσμήματα . . . Ἐν συνεχείᾳ ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νά ἀναπαραστήσῃ τήν μορφήν τῶν ζώων, τά ὁποῖα τόν περιστοιχίζουν, κατ' ἀρχάς μέν πλαστικῶς, εἶτα δέ ἀναγλύφως καί ἰχνογραφικῶς· τέλος ἐπιλαμβάνεται δειλῶς τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς καί τῆς τῶν φυτῶν.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ-ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Πλάτων, Νόμοι, 667e - 668b, μετάφρ. Γ. Κουχτσόγλου :

Σύντομη Εἰσαγωγή. Ὁ Πλάτων προκειμένου γιά τήν καλλιτεχνία χρησιμοποιεῖ ἢ τή λέξη μουσική, ὡς γενικό ὄρο, ἢ χωριστά ὀνόματα, ὅπως ποίηση, ζωγραφική, χορός κλπ. Ὑψιστή τέχνη θεωρεῖ τή Φιλοσοφία. Τήν καλλιτεχνία, ὅπως θά δοῦμε, τήν ὑποτιμᾷ, γιατί τή θεωρεῖ μίμηση τῆς ἀλήθειας. Στούς **Νόμους** ὁρίζει τήν τέχνη ὡς «παιδιά» καί ἀβλαβή ἡδονή. Ἡ τέχνη συσχετίσθηκε μέ τήν ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ ἀπό : τόν Κάντ (ἡ τέχνη εἶναι παιχνίδι τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ὑποκειμένου), τό Σίλλερ (ἡθική σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ), τό Σπένσερ (βιολογική καί ψυχολογική σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ).

ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΞΕΝΟΣ : Έτσι, δέν θά κριθεῖ σωστά, μέ βάση ἀποκλειστικά τό στοιχείο τῆς ἡδονῆς, παρά ἐκεῖνο πού, ὅταν γίνε-ται, δέν προσφέρει μήτε ὠφέλεια, μήτε ἀλήθεια, μήτε ὁμοιότητα, μά οὔτε καί προσγεύει βλάβη, ἀλλά θά γινόταν μόνο καί μόνο γι' αὐτό πού συνοδεύει βοηθητικά τ' ἄλλα, δηλαδή γιά τήν εὐχαρίστηση ; Καί τούτη τήν εὐχαρίστηση δέν θά μπορούσε πολύ καλὰ κανεῖς νά τήν ὀνομάσει ἡδονή, ὅταν δέν ἔχει, σάν ἐπακόλουθό της, τίποτα ἀπ' αὐτά ;

ΚΛΕΙΝΙΑΣ : Μιλᾷς μονάχα γιά τήν ἡδονή πού καμιά βλάβη δέν φέρνει.

ΑΘΗΝ. : Καί τή θεωρῶ ἀκόμα διασκέδαση, ὅταν δέν προσγεύει βλάβη οὔτε ὠφέλεια σέ κάτι πού νά δικαιολογεῖ μιά σοβαρή συζή-τηση γι' αὐτό.

ΚΛΕΙΝ. : Πολλήν ἀλήθεια ἔχουν τά λόγια σου.

ΑΘΗΝ. : Δέν μπορούμε λοιπόν, ὕστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε, νά βγάλουμε τό συμπέρασμα, ὅτι καμιά μίμηση, καί ἰδιαίτερα κάθε λογῆς ἰσότητα δέν πρέπει νά κρίνεται ἀπό τήν ἡδονή πού προ-σφέρει καί ἀπό ἀβασάνιστη γνώμη ; Γιατί δέν εἶναι ἴσο τό ἴσο καί συμμετρικό τό συμμετρικό, ἐπειδὴ φαίνεται σέ κάποιους τέτοιο καί εὐχαριστιοῦνται ἢ ὄχι γι' αὐτό, ἀλλά βασικά ἀπό τήν ἀλήθεια καί πολύ λιγότερο ἀπ' ὅποιο ἄλλο.

ΚΛΕΙΝ. : Βέβαια.

ΑΘΗΝ. : Μά δέν ὑποστηρίζουμε ὅτι ἡ μουσική εἶναι γενικά καί εἰκαστική τέχνη καί μιμητική ;

ΚΛΕΙΝ. : Ναί.

ΑΘΗΝ. : Τότε, ὅταν κανένας ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ μουσική κρί-νεται ἀπό τήν ἡδονή πού προσγεύει, ἀποκλείεται ὁλότελα νά παρα-δεχτοῦμε αὐτή τήν ἀποψη. Οὔτε καί μπορούμε νά θεωρήσουμε σπου-δαία μιά τέτοια μουσική, ἀλλά ἐκείνη πού παρουσιάζει ὁμοιότητα στή μίμηση τοῦ ωραίου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιά ἡ σχέση τῆς ἀλήθειας καί τῆς ἐρευνας στήν τέχνη καί στήν ἐπιστήμη ; Ἐμπνευση καί φαντασία.
2. Συζητήστε τή σχέση τέχνης καί Φιλοσοφίας μέ βάση τή φράση τοῦ Σου-ρώ: «Τό μόνο ἐκτός τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη».

3. Τέχνη καί Φιλοσοφία : 'Η άμφισβήτηση στή Φιλοσοφία καί «ή μεγάλη άρνηση τής τέχνης».
4. Συζητήστε τήν άποψη του Κ. Τσάτσου γιά τήν ποίηση : «Στοχαστική ποίηση δέν είναι εκείνη πού έκφράζει στοχασμούς. 'Η ποίηση συνολικά δέν έχει τέτοιο σκοπό, δέν πρέπει νά τόν έχει. . . 'Η στοχαστική ποίηση γι' αυτό δέ στοχάζεται, αλλά βλέπει αισθητικά τόν κόσμο». Βιβλιογραφία : Κ. Τσάτσου, Δοκίμια Αισθητικής καί Παιδείας, 1960, σελ. 130.

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κ. Δ. Γεωργούλης, Αισθητικά καί Φιλοσοφικά Μελετήματα, σελ. 119 :

Κοινόν χαρακτηριστικόν τῶν αισθητικῶν ἀντικειμένων εἶναι τό ὅτι ὁπωσδήποτε ἡ ὑπόστασις των θεμελιούται ἐπάνω εἰς ἓνα ὑλικόν, προσιτόν εἰς τήν αἴσθησιν, ὑπόστρωμα. Εἰς τήν ποίησιν καί τήν μουσικήν . . . ἡ ἀπολύτως συγκεκριμένη σύστασις τῶν φωνημάτων καί μελισμάτων, ἥτις εἶναι καθαρῶς αισθησιακῆς ποιότητος, ἀποτελεῖ τό πρῶτον καί ἀπαραίτητον δεδομένον, μέ τό ὅποιον ὀντοποιεῖται ὁποιαδήποτε ποιητική ἢ μουσική σύνθεσις. Εἰς τό δράμα, χωρίς τό σῶμα τοῦ ἡθοιοιοῦ. . . δέν εἶναι δυνατόν νά λάβῃ ὑπόστασιν ἡ δραματική παράστασις καί ἀπόλαυσις. . . Κάθε αισθητικόν ἀντικείμενον ἔχει συγκεκριμένην ὕπαρξιν. Εἶναι ἓνα «τόδε τι»¹, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, κάτι τό δεδομένον εἰς ἅμεσον παρουσίαν.

1. τό συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἔνυλο εἶδος.

Κ. Δ. Γεωργούλης, ὁ.π., σελ. 39 - 40 :

Ποιό εἶναι τό κυριότερο χαρακτηριστικό πού χαρακτηρίζει . . . τό αισθητικό φαινόμενο ; Ἀπαντώντας . . . λέμε ὅτι ὡς κύριο χαρακτηριστικό θεωροῦμε τήν ἐνέργεια πού οἱ παλαιοί Ἑλληνες ὀνόμαζαν εἰδωλοποιητική. Γιά τέχνη πρόκειται ἐκεῖ ὅπου ἡμπορεῖ νά διαπιστωθεῖ ὅτι ἡ συνείδηση θέτει ἐμπρός της ἓνα ἀπείκασμα. Ὁ δημιουργός ὁποιοῦδήποτε καλλιτεχνικοῦ γένους εἶναι κατά κανόνα πάντοτε «εἰδωλοποιός» . . .

. . . Ποιός εἶναι ὁ ὑπαρκτικός τόπος καί τρόπος τοῦ εἰδῶλου ; . . . ὁ Πλάτων εἶχε προσπαθήσει στό Σοφιστή του (240 b ἐπ.) νά μᾶς δώσει ἓνα καθορισμό τοῦ ὑπαρκτικοῦ τρόπου τῶν εἰδῶλων

γενικά καί ἴσως ἔχουμε τό δικαίωμα νά εἰποῦμε ὅτι πέρα ἀπό τόν ὀρισμό του δέν ἐσημειώθηκε καμιά πρόοδος. Τό «εἶδωλον οὐκ ὄντως ὄν ὄντως ἐστίν ὄντος εἰκὼν»¹. Μέ τήν περιέργη συμπλοκή ὑπάρξεως καί ἀνυπαρξίας ὁ Πλάτων καθορίζει ὅτι τό εἶδωλο εἶναι σύγχρονα ὄν καί μή ὄν, τό προσόν του εἶναι ὅτι δέν εἶναι πραγματικά ὑπαρκτό καί παρ' ὅλο τοῦτο ὅμως ἐμφανίζει μιά ὑπόσταση... Ἀπό τοὺς νεωτέρους φιλοσόφους ὁ Χοῦσσερλ... ἐπέστησε τήν προσοχή τῶν ἐρευνητῶν σέ μιά ἰδιαίτερη τροποποίηση τῶν συνειδησιακῶν φαινομένων πού τήν ὀνομάζει «τροποποίηση τῆς ἐξουδετερώσεως». Ἐννοεῖ μέ τοῦτο ὅτι κάθε νόημα ἡμπορεῖ νά θεωρηθεῖ μέσα στή συνείδηση ὡς ἐξουδετερωμένο ὡς πρὸς τήν ὑπαρκτική του ἀξία. Ἡμποροῦμε νά συλλάβουμε μέσα στή συνειδησιακή μας περιοχὴ ἓνα ἀντικείμενο, χωρὶς νά τό θεωροῦμε ὑπαρκτό ἢ ἀνύπαρκτο. Αὐτό ἀκριβῶς συμβαίνει, ὅταν μέ τήν αἰσθητική ἐμπύχωση ἐμφανίζεται μέσα στή συνείδησή μας τό ἀντικείμενο πού θέλει νά μᾶς δείξει ἡ τέχνη.

1. Ἡ φράση τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἀκριβῶς : «Οὐκ ὄν ἄρα οὐκ ὄντως ἐστίν ὄντως ἦν λέγομεν εἰκόνα» ;

Κ. Τσάτσος, Δοκίμια Αἰσθητικῆς καί Παιδείας, σσ. 138 — 139 :

Ἡ καθαρὴ... αἰσθητικὴ συνείδηση λειτουργεῖ μέ ἓνα αἶσθημα λυτρωμένο ἀπὸ κάθε ἐπιθυμία, ἀπὸ κάθε ροπή, ἀπὸ κάθε σκοπὸ, ἀπὸ κάθε ἐννοιολογία,... ἓνα αἶσθημα πού εἶναι καθαρὴ... ἐνατένιση νοητῶν καί αἰσθητῶν στοιχείων καί πού πλημμυρίζει τὴ συνείδηση ἀπὸ μιάν ὑψιστὴ εὐδαιμονία¹.

1. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι, ὅπως θά δοῦμε στὸ κεφ. γιὰ τό ὠραῖο, βασισμένη στή σκέψη τοῦ Κάντ.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

M. Dufrenne, Création et engagement politique, «Révue intern. de Philosophie», 109, 3 (1974), σσ. 298 - 299, ἀνέκδ. μετάφρ. Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

Ὁ καλλιτέχνης θέλει νά σώσει τήν τέχνη ἀπὸ τήν ὁποία ζεῖ, τήν τέχνη πού δίνει στή ζωὴ του νόημα. Δέν τοῦ εἶναι ὅμως ἀρκετό νά τὴ σώσει μέσα του, θέλει νά τὴ σώσει καί μέσα στοὺς ἄλ-

λους, γιά τούς ἄλλους. Ποιούς ; Αὐτούς ἀκριβῶς πού δέν τούς δόθηκε ἀκόμη ἡ δυνατότητα νά τή χαροῦν καί πού θά μπορούσαν νά τήν ἀπολαύσουν, χωρίς νά παραποιήσουν τό νόημά της... Τό κοινό πρέπει μέ τή σειρά του ν' ἀπελευθερωθεῖ. Κι ὄχι μόνο γιά νά μπορεῖ νά γευθεῖ τήν τέχνη, ἀλλά γιά ν' ἀποκτήσει μία ἄλλη ζωή... (Ὁ καλλιτέχνης) δέν μπορεῖ νά ἀρκεῖται στό νά ἀρέσει... προσπαθεῖ ν' ἀσκήσει μία ἐνέργεια, νά προκαλέσει μία συνειδητή ἀντιμετώπιση, μία ἐνεργητική στάση.

H. Read, Ἡ Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης, σσ. 65 - 66 :

“Ὅ,τι ὀνομάζουμε πραγματικότητα εἶναι μία ἄλυσίδα ἀπό εἰκόνες πού δημιουργήθηκαν ἀπό τόν ἄνθρωπο, τοῦ ὁποῖου ἡ προσωπική ὕπαρξη πρέπει νά ἐπιβεβαιώνεται πρὶν προχωρήσει στή δημιουργία του. Ἡ πραγματικότητα εἶναι ἔργο ἀνθρώπινου, καί ὁ δημιουργός της εἶναι δημιουργός εἰκόνων, ὁ ποιητής. Ἡ πραγματικότητα συμφωνεῖ μέ τίς εἰκόνες πού ὁ καλλιτέχνης δημιουργεῖ καί ἀντλεῖ τό κύρος της ἀπό ἀξίες ὅπως ἡ ἀκεραιότητα, ἡ συνέπεια, ἡ βιωσιμότητα, ἡ πρακτική ἀπόλαυση, ἡ αἰσθητική ἀπόλαυση. Μιά ἐποχή, ἕνας πολιτισμός μπορεῖ νά ἀποδέχεται μία ἰδιαίτερη κατηγορία εἰκόνων πού εἶναι σύμφωνες καί ἐκφράζουν τίς ἀπαιτήσεις της.

Η ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑ

H. Read, ὁ.π., σελ. 45 :

Ἡ ἀνθρώπινη καρδιά δέν εἶναι μία μηχανή, πού μᾶς ἐξασφαλίζει τή μορφοποίηση τῶν συναισθημάτων σ', ἕνα ὁμοιόμορφο σχῆμα... Αἰσθανόμαστε τόν κόσμο μέ τό λεπτό μέσο τοῦ ταμπαραμέντου, καί ἂν πιστά ἀναπαραστήσουμε τήν ἐμπειρία, παράγουμε κάτι μοναδικό ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει κάτι τυπικό τῆς ἰδιοσυγκρασίας μας. Σέ τελευταία ἀνάλυση κάθε διαφορά ὕφους στήν τέχνη ἀνάγεται σέ διαφορά ἰδιοσυγκρασίας.

ΤΕΧΝΗ — ΜΙΜΗΣΗ

Εἰσαγωγή. Ἡ θεωρία ὅτι ἡ τέχνη εἶναι μίμηση διατυπώθηκε στήν ἀρχαιότητα ἀπό τόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη.

Στόν Πλάτωνα ἡ θεωρία σχετίζεται μέ τή μεταφυσική διδασκαλία του : Τά ἔργα τῆς τέχνης ἔχουν μειωμένη ὄντολογική ἀξία, εἶναι τρίτα ὡς πρός τήν ἀλήθεια, πού ἀποτελοῦν οἱ Ἰδέες, τῶν ὁποίων τά αἰσθητά σκευή εἶναι εἰδῶλα καί αὐτῶν ἀπομιμήσεις ἀποτελοῦν τά καλλιτεχνήματα. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἡ τέχνη εἶναι μίμηση, ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι εἶναι καί δημιουργία πραγμάτων πού δέν ὑπάρχουν στή φύση καί ὅτι σκοπός τῆς εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἐφόσον ἡ μίμηση εἶναι παρουσίαση παραδειγμάτων ζωῆς, γενικῶν τύπων πού ἀποκαλύπτουν τήν οὐσία τῆς ζωῆς. Ἡ ποίηση, κατά τόν Ἀριστοτέλη, εἶναι φιλοσοφικότερη ἀπό τήν Ἱστορία, γιατί ἀναφέρεται στά γενικά.

Πλάτων, Πολιτεία, 597 b ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τό παράδειγμα τριῶν κλινῶν : ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἰδεατή, ἡ δευτέρα ἡ κατασκευασμένη ἀπό ἕνα τεχνίτη, ἡ τρίτη ἡ ζωγραφιστή.

Ὁ ζωγράφος τώρα, ὁ κλινοποιός καί ὁ Θεός εἶναι καί οἱ τρεῖς τεχνίτες πού ξέρεי ὁ καθένας τους τήν κατασκευή καθενός ἀπό τά τρία ταῦτα εἶδη τῶν κλινῶν... Ὁ θεός λοιπόν,... ὅπωςδῆποτε ἔφτιασε μιά μονάχα (κλίνη)... καί ἐπειδή δέν ἤθελε νά εἶναι οὔτε κάποιος τυχαῖος κλίνης ποιητής οὔτε ἕνας τυχαῖος κλινοποιός, τήν δημιούργησε νά εἶναι φύσει ἐνιαία... Τί θά κάμουμε σχετικά μέ τόν μαραγκό ; δέν θά τόν ὀνομάσουμε δημιουργό κλίνης ; Ναί. Θά ὀνομάζουμε ἀκόμη καί τόν ζωγράφο δημιουργό καί ποιητή αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου ; Αὐτό δέν γίνεται κατά κανένα τρόπο. Πές μου ὅμως τί ὄνομα θά τοῦ δώσεις σχετικά μέ τήν κλίνη ; Ὁ πῖό σύμμετρος θαρρῶ... γιά τήν ἐνεργητικότητά του τίτλος θά ἦταν νά τόν ποῦμε μιμητή τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκεῖνοι δημιουργοί... Τέτοιος λοιπόν θά εἶναι καί ὁ τραγωδοποιός, ἀφοῦ εἶναι καί αὐτός μιμητής· θά ἔχει πλαστεῖ νά εἶναι τρεῖς βαθμούς κατώτερος ἀπό... τήν ἀλήθεια αὐτός καί ὅλοι οἱ ἄλλοι μιμητές ;

Ἀριστοτέλης, Περὶ ποιητικῆς 1447 a 11 :

(Οἱ τέχνες) πᾶσαι τυγχάνουσιν οὔσαι μιμήσεις τὸ σύνολον.

Βιβλιογραφία : Ἀριστοτέλους, Περὶ ποιητικῆς, μετάφρ. Σ. Μενάρδου, Εἰσαγωγή Ἱ. Συκουτρῆ, 1937, σσ. 44 - 56.

Πρβλ. τόν ὀρισμό τῆς τραγωδίας, Ἀνθολόγιο : Ἡ κάθαρση.

ΤΟ ΤΑΛΑΝΤΟ

Τζώρτζ Πίλκα, *Ὁ κόσμος τῆς μουσικῆς*, μετάφρ. Ν. Ραΐση, σσ. 22, 23, 25 - 27 :

Ἀναμφισβήτητα τό πιό βασικό χαρακτηριστικό τῆς προσωπικότητος τοῦ συνθέτη εἶναι τό τάλαντο... τό τάλαντο εἶναι ἡ σύνθεση ἀπό μία σειρά πνευματικῶν - ψυχικῶν ἱκανοτήτων πρὸς μία κατεύθυνση — στό μουσικό πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς μουσικῆς. Καμιά φορά ἡ ἱκανότητα αὐτὴ εἶναι πιό συγκεκριμένη, ὅπως λ.χ. στό Σοπέν. Τό μουσικό τάλαντο ὁ Σοπέν τό ἐκδηλώνει βασικά μονάχα στὸν τομέα τοῦ πιανίστα καὶ τῶν συνθέσεων γιὰ πιάνο. Ἄλλοτε πάλι τό τάλαντο προσανατολίζεται σέ πολλά εἶδη τέχνης. Παράδειγμα ὁ Βάγκνερ πού ἦταν ταυτόχρονα συνθέτης, συγγραφέας καὶ ποιητής... Μιά ἀπό τίς πηγές τοῦ τάλαντου εἶναι ἡ κληρονομικὴ ἐπίδραση... Στὴν περίπτωση τοῦ Μπάχ δὲν ἔπαιξε τό ρόλο τῆς μόνο ἡ κληρονομικότητα, ἀλλὰ καὶ τό κοντινὸ περιβάλλον... Οἱ προικισμένοι ἄνθρωποι δουλεύουνε πιό γρήγορα καὶ πιό ἐντατικά ἀπὸ τοὺς ἄλλους... Ὁ Μότσαρτ ὑπῆρξε ἕνας ἐπίμονος δουλευτής... Ἡ τέχνη εἶναι δημιουργικὴ δουλειά. Γι' αὐτό... ἀπαιτεῖ νέες ἀνακαλύψεις. Ὁ καλλιτέχνης... πρέπει ἀδιάκοπα νὰ τελειοποιεῖται, νὰ μορφώνεται, νὰ γυμνάζει τίς ἱκανότητές του.

Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Εὺ. Μουτσόπουλος, *Ἡ μορφοποιὸς φαντασία*, «Χρονικά Αἰσθητικῆς» τ. 2 1963, σσ. 66 - 67 :

Ἄς μεταφερθῶ νοερώς εἰς τό Τολέδον, ἐμπρὸς εἰς τὴν μοναδικὴν εἰς πλοῦτον πνευματικότητος δημιουργίαν τοῦ Γκρέκο, τὴν «ταφὴν τοῦ Κόμητος Orgaz». Ἡ ὅλη διάρθρωσις τῆς εἰκόνης εἶναι προϊόν τῆς φανταστικῆς δραστηριότητος τοῦ ζωγράφου. Δι' αὐτόν ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος τείνουν νὰ καταλυθοῦν. Ὁ χῶρος εἶναι ἐν ταύτῳ ἐνιαῖος καὶ κεχωρισμένος. Ἐνιαῖος, ἀναγκαστικῶς, ὥς ἐκ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ πλαισίου τῆς εἰκόνης, ὅπου ἔχει ἐγκλεισθῇ. Κεχωρισμένος, χάρις εἰς τὰς ζώνας, πού ἀποτελοῦν τὴν πνευματικὴν προοπτικὴν τοῦ πίνακος. Ὑψηλά τό σχῆμα του δέχεται τὴν κα-

μπυλότητα τοῦ οὐρανοῦ θόλου, ὅπου εἶναι ἐνθρονισμένη ἡ θεότης, μέσα εἰς ἐκτυφλωτικόν κίτρινον φῶς. Χαμηλότερον, κατὰ σειράν ἱεραρχήσεως, τοποθετοῦνται... τὰ διάφορα ἱερά πρόσωπα... Εἰς τήν κατωτέραν ζώνην, περί τόν κόμητα Orgaz, μικροσκοπικόν καί ἐλαφρόν, παρὰ τήν σιδηρόφρακτον πολεμικήν στολήν του, τόσον ἀποπνευματοποιημένον, πού θαρρεῖς, ἡ ψυχὴ του, εἰς τόν οὐρανόν, ἐξασκεῖ μίαν ἔλξιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σώματος, ὥστε νά ἔχῃ νικηθῇ ἡ βαρύτης, περί τόν νεκρόν, λοιπόν, ἀναγνωρίζω προσωπογραφίας τῶν συγχρόνων τοῦ Γκρέκο, μεταξύ τούτων δέ καί αὐτόν τόν ζωγράφον. Μέσα εἰς τό ὕλικῶς στενόν πλαίσιον τοῦ πίνακος ἔχουν περιληφθῇ ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ, εἰς τήν πλέον ὠλοκληρωμένην χαρακτηριστικήν των μορφήν... Ὁ χῶρος... εἶναι ὁ ιδιαίτερος χῶρος τοῦ ἔργου, ἀπειρος καί πεπερασμένος, ἀλλά μοναδικός... Τό αὐτό ἰσχύει καί διὰ τόν χρόνον. Ὑπὸ τό αἰώνιον τῆς θεότητος συγκροτεῖται τό χρονικόν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Αἱ πρασινωπαὶ ἀνταύγειαι τῆς πανοπλίας τοῦ νεκροῦ ἱππότη τοῦ ἀντανακλοῦν τό ἀνθρώπινον πεπερασμένον. Τά πλήρη πνευματικότητος ὅμως... πρόσωπα τῶν παρισταμένων... αὐτό ἀκόμη τό μή αἰσθητικόν στοιχεῖον τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῆς χρονικῆς διαφορᾶς μερικῶν αἰώνων, πού χωρίζει τόν ἱστορικόν θάνατον τοῦ Orgaz ἀπό τήν ἱστορικὴν ὕπαρξιν τῶν προσώπων πού παρίστανται εἰς τήν κηδεῖαν του, πάντα ταῦτα συνθέτουν μίαν ὑπερχρονικὴν πραγματικότητα... Ὁ χρόνος... ἔχει ὑποστῇ μίαν ἀλλοίωσιν πού γεφυρώνει τό χάσμα μεταξύ τῆς ἀχρονικότητος τοῦ θείου καί τῆς χρονικότητος τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου, διὰ τῆς δημιουργίας μιᾶς ὑπερχρονικότητος

Η ΚΑΘΑΡΣΗ

Εἰσαγωγή. «Ὁ στόχος τῆς λογοτεχνίας, τῆς ποίησης, τῆς ζωγραφικῆς καί τοῦ ἀφηρημένου σχεδίου ἐπῆρξε πάντα ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη... Στόχος τῆς τέχνης ἦταν πάντα νά χαρίζει τὴν ἡδονὴ τῆς μαστορίας καί μέσω αὐτῆς τὴν κάθαρση, πού πηγάζει ἀπὸ μίαν ἐξύτερη ἀντίληψη, ἀπλούστευση καί σχηματοποίησι τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, τῆς ἀφόρητης δηλαδὴ ὀχλοβοῆς πού περιβάλλει τόν ἄνθρωπο» (Ντὸς Πάσος, «Ἡ τέχνη τοῦ μυθιοστοριογράφου, «Διάλογος», Χειμ. 1971-1972, σελ. 84).

Ἀριστοτέλης, Περί ποιητικῆς, 1449 b 22, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Εἶναι λοιπόν τραγωδία μιμητική¹ παράσταση μιᾶς πράξεως σπουδαίας καί ὁλοκληρωμένης, ἔχουσα ὀρισμένο μέγεθος² μέ λόγο καλλωπισμένο, τοῦ ὁποίου τὰ διάφορα εἶδη χρησιμοποιοῦνται σέ ὅλα τὰ μέρη τῆς τραγωδίας καί μάλιστα ὄχι μέ ἀφήγηση ἀλλά μέ δρῶντα πρόσωπα³, μιᾶ παράσταση πού καθῶς προκαλεῖ οἶκτο καί φόβο καταλήγει στήν κάθαρση αὐτῶν τῶν παθημάτων.⁴

1. Βλ. Ἀνθολόγιο, Ἡ μίμηση.

2. Βλ. Ἀνθολόγιο, ΤΟ ΩΡΑΙΟ, Τό εὐσύννοπον.

3. Βλ. Τά σχετικά μέ τὰ κωμικά πρόσωπα καί τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος.

4. Ὁ Πλάτων ἔχει ἤδη ἀποκηρύξει τήν ποίηση πού εἶναι «παθολογία» καί ἔχει διδάξει τή δημιουργία τῆς καθάρσεως ποίησης. Ὡς πρὸς τήν κάθαρση στόν Ἀριστοτέλη οἱ ἐρμηνευτές διχάζονται, ἄλλοι δηλαδή ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ κάθαρση ἀφορᾷ στούς θεατές, ἄλλοι στά δρῶντα πρόσωπα (π.χ. ὁ Γκαϊτε). Ἀκόμη ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κάθαρση ἀφορᾷ καί στούς δύο. Στό ψυχόδραμα τοῦ Μορένο, σήμερα, συνδυάζεται ἡ ἀριστοτελική κάθαρση καί ἡ φροῦδική.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμως, ὁ ἴδιος, στά **Πολιτικά** 1453 b λέει : «δεῖ γάρ καί ἄνευ τοῦ ὁρᾶν οὕτω συνεστάναι τόν μῦθον, ὥστε τόν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καί φρίττειν καί ἐλεεῖν ἐκ τῶν συμβαινόντων».

Στόν ὀρισμό τοῦ Ἀριστοτέλη ἡ κάθαρση εἶναι ψυχολογική. Ἡ θεραπεία ἐδῶ μοιάζει μέ τή μέθοδο τῆς ὁμοιοπαθείας. «Ἡ τραγωδία ἐλευθερώνει τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν οἶκτο καί τό φόβο κατά τρόπο παράδοξο, δηλαδή μέ τό νά προκαλεῖ στόν ἄνθρωπο μεγαλύτερο οἶκτο καί φόβο» (Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, **Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία Γ', Αἰσθητική**). Αὐτό συμβαίνει γιατί ἡ τέχνη παρουσιάζει τήν οὐσία τῆς ζωῆς.

Βιβλιογραφία : Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Ὁ ὀρισμός τῆς τραγωδίας κατά τόν Ἀριστοτέλη, ΠΑΑ 47 (1972), σσ. 77 - 86.

Η ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΚΛΗΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

M. Dufrenne, Création..., σσ. 305 - 306, μετάφρ. Ἀννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

Αἰσθητική ἥδονή καί ἀποτελεσματικότητά της, δημιουργία καί λύτρωση.

Ἡ πραγματική εὐχαρίστηση δέν εἶναι τόσο νά παίρνεις — δηλαδή νά θαυμάζεις —, ὅσο ἡ εὐχαρίστηση νά δίνεις, νά δημιουργεῖς. Ἡ δημιουργία εἶναι ὁλότελα ἀπελευθερωτική μόνο ὅταν ἐλευθερώ-

νει στους άλλους τή δημιουργικότητα... 'Αντί νά πεί': ό καλλιτέχνης είναι ένας δουλευτής όπως οί άλλοι, οφείλει νά πεί: οί άλλοι είναι, τούς προσκαλώ νά είναι καλλιτέχνες όπως έγώ... Δέν είναι έτσι άπίθανο νά ένδυναμώσει τήν καθημερινή ζωή: νά γίνει ή ίδια ή δουλειά παιχνίδι, νά μπορεί ό άνθρωπος νά χαίρεται τή ζωή του στα ίδια τά μέρη που τήν κέρδιζε μέ τήν άποξένωσή του.

1. 'Ο δημιουργός.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- Σχολιάστε τίς έξης άπόψεις γιά τήν τέχνη:
 - 'Η τέχνη, όπως καί όλη ή πνευματική ζωή, είναι έργο έλευθερίας (Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος).
 - 'Η τέχνη είναι μία άντιμοίρα (Μαλρώ).
 - 'Η τέχνη δέν είναι δύναμη, είναι μόνο μία παρηγοριά (Τόμας Μάν).
 - 'Η τέχνη είναι μία μέρα διακοπών γιά τήν 'Ηθική (Τζαίμς). Πρβλ. Γ. Σεφέρης: «'Ενδιαφέρομαι έξαιρετικά καί άντιδρώ όταν ή Φιλοσοφία είτε ή Θεολογία, καθισμένη στο δικό της θρόνι, μέ κρίνει μέ νόμους, που δέν είναι διόλου φτιαγμένοι γιά τά δικά μου προβλήματα».
 - 'Η τέχνη είναι «πείρα» του κόσμου καί τής ζωής κατακτημένη από τήν ανθρώπινη εύαισθησία μέ πνευματικές αξιώσεις (Παπανούτσος).
- Τέχνη καί τεχνική. 'Αναλύστε τήν έννοια τής έλευθερίας στήν τέχνη καί συσχετίστε την μέ τή Φιλοσοφία. Πρβλ. Πλάτων, Πρωταγόρας 312 b: «Ούκ επί τέχνη... ως δημιουργός έσόμενος, άλλ' επί παιδεία, ως τόν ιδιώτην καί έλεύθερον πρέπει».
- 'Αναλύστε τίς παρακάτω προτάσεις:
 - 'Η έπιδοκιμασία του άκροατηρίου «μπορεί νά άφορά στήν έγκόσμια δόξα του ποιητή· μπορεί καί νά άφορά στή θέση του μέσα στην κοινωνία· δέν έχει όμως καμιά σχέση μέ τήν ποίηση αυτή καθαυτή» (Σεφέρης).
 - Δέν είναι ποιητής, άν δέ νιώθει τήν ανάγκη καί άν δέν πετυχαίνει νά μεταδώσει τήν ποιητική κατάσταση στους άλλους (Σεφέρης).
- Μορφή καί άντικειμενικότητα τής καλλιτεχνικής έκφράσεως: έπικοινωνία μέ τό φανταστικό κόσμο του καλλιτέχνη — διαφορά από τόν έρμητικά ύπκειμενικό κόσμο των ψυχασθενών. Μονιμότητα τής καλλιτεχνικής έντυπώσεως.
- Τέχνη καί φύση. Σχολιάστε τήν παρακάτω άποψη:

«'Ο ζωγράφος διορθώνει τή φύση μέσα από τόν ίδιο της τόν έαυτό, μία άτελή της κατάσταση από μία άλλη πιό τέλεια. Τό μάτι του έχει τήν ικανότητα νά διακρίνει τίς συμπτωματικές έλλείψεις, τά παράσιτα καί τίς δυσμορφίες των πραγμάτων από τά γενικά τους πρόσωπα, συλλαμβάνει μία άφηρημένη ιδέα τής μορφής από όποιαδήποτε άλλη άρχική» (Ρένουλντς). 'Αντιπαραθέσετε τό κείμενο του Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου γιά τήν καλλιτεχνική προεκτατική όραση.

Βιβλιογρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, 'Η πρωταρχή της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

6. Συζητήστε την άποψη του Πικάσσο :

«Στήν τέχνη τό νά θέλεις δέν είναι αρκετό. Καθώς λέμε στήν 'Ισπανία ή αγάπη αποδείχεται μέ πράξεις, όχι μέ επιχειρήματα. Αυτό πού ένας άνθρωπος κάνει είναι τό μόνο πού λογαριάζεται και όχι αυτό πού προτίθεται νά κάμει».

Συσχετίστε την παραπάνω άποψη μέ τή θεωρία ότι ή τέχνη είναι παιχνίδι. Γιά μεγαλύτερο προβληματισμό : συσχετισμός μέ την άποψη του Χαίντερλιν «Ποίηση, ή άθωότατη από όλες τίς άπασχολήσεις». Βιβλιογρ. Κ. Γεωργούλη, *Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα*, σελ. 63 έπ.

7. 'Η αισθητική συγκίνηση, ή διάνοια και ό συναισθηματικός κόσμος του ανθρώπου.

ΤΟ ΩΡΑΙΟ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΙΣΜΟΣ

Βλ. Φιλοσοφία των 'Αρχαίων 'Ελλήνων, Ξενοφάνης, Σίλλοι, απόσπ. 15.

ΤΟ ΜΕΤΡΟ

Κ. Τσάτσος, *Δοκίμια Αισθητικής και Παιδείας*, σελ. 37 :

Τό κλασσικό τό αισθανόμαστε σαν μιά άρετή φωτός πού διώχνει τό σκιερό... δίνει σαφήνεια στή γραμμή... φέρνει τά αντίκειμενα σέ άπόσταση μιās χειρολαβής.

Μιά άρετή μέτρου, πού δέν σηκώνει την ύπερβολή... θυσιάζει τά τιτανικά και τά γιγάντια στά όλύμπια και στά ανθρώπινα πού ήνιοχεϊ την ψυχή και, μετά κάθε της ξέσπασμα, όσο γοργά μπορεί, την ξαναφέρει στό μέσο ρεϊθρο πού στρέφεται πρós τό όλo, θυσιάζοντας την ήδονική λεπτομέρεια στην πειθαρχία αυτού του όλου, και τό πάθος της αίσθησης στην τάξη της ιδέας. "Ενα μέτρο σταθερό και όμως εύκαμπτο, σαν τό μολυβένιο κανόνα της λέσβιας οίκοδομής¹... "Ελλογο είναι τό κλασσικό χωρίς νά δουλεύει στό διανοητικό λόγο, έγκόσμιο χωρίς νά του άπολείπει του μυστικού ή άπεραντοσύνη, ιδεατό χωρίς νά μακραίνει από τά πράγματα, άξιο νά συμφιλώνει τή διάσταση των αντιθέτων...

1. Βλ. 'Αριστοτέλης, 'Ηθικά Νικομάχεια Ε 14 1137 b 30. 'Ο κανόνας αυτός, καθώς ήταν από μολύβι, προσαρμοζόταν στις πέτρες πού είχαν κυρτή ή

άνωμαλη ἐπιφάνεια καί χρησίμευε καί στήν ἀρχιτεκτονική καί στό δούλε-
μα τῶν ἀναγλύφων (Σημ. τοῦ συγγρ.).

ΤΟ ΕΥΣΥΝΟΠΤΟΝ

Ἀριστοτέλης, Περί ποιητικῆς, 1450 b 36, μετάφρ. Σ. Μενάρδου :

Τό ὡραῖον ἔγκειται εἰς τό μέγεθος καί εἰς τήν τάξιν¹ διά τοῦτο οὔτε ἓνα ὑπερβολικά μικρόν ζῶον εἶναι δυνατόν νά εἶναι ὡραῖον, διότι συγγέεται ἡ θεά (τούτου), πλησιάζουσα πρός χρόνον πού δέν δύναται νά γίνη αἰσθητός, οὔτε ὑπερβολικά μέγα, διότι ἡ θεά τούτου δέν γίνεται συγχρόνως, ἀλλά χάνεται διά τούς θεατάς ἡ ἐνότης καί ἡ ὁλοκληρία ἐκ τῆς θέας... ὥστε εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἐπὶ τῶν σωμάτων καί ἐπὶ τῶν ζώων, νά ἔχουν μέν μέγεθος, ἀλλά τοῦτο νά εἶναι εὐσύννοπτον, τοιουτοτρόπως καί ἐπὶ τῶν μύθων, νά ἔχουν μέν μήκος, ἀλλά τοῦτο νά εἶναι εὐμνημόνευτον.

1. Πρβλ. Μετά τά φυσικά 1078 a 36 : « τοῦ δέ καλοῦ μέγιστα εἶδη τάξεις καί συμμετρία καί τό ὀρισμένον ».

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟ

Εἰσαγωγή. « Ἡ ὡραιότης εἶναι μία παγκόσμιος οὐσία διάχυτος εἰς ὅλα τά πράγματα... Τό ἀγγεῖον, ἡ κορασὶς καί ἡ λύρα, ὅλα εἶναι ὡραῖα· πρέπει συνεπῶς νά ὑπάρχῃ μία οὐσία τῆς ὡραιότητος πού ὅταν μεταλαμβάνουν εἰς αὐτήν τά ἀντικείμενα γίνονται ὡραῖα. Λέγομεν ὅτι οἱ πίθηκοι εἶναι ὀλιγώτερον ὡραῖοι ἀπό τόν ἄνθρωπον, καί οἱ ἄνθρωποι ὀλιγώτερον ὡραῖοι ἀπό τοὺς θεούς· παραβάλλοντες τοὺς ἀνωτέρω ἀναμεταξύ των χρησιμοποιοῦμεν ἓν μέτρον, ἓν ὑπόδειγμα ὡραιότητος... Εἶναι ἀνάγκη νά διακρίνωμεν τά ὡραῖα πράγματα ἀπό τήν ὡραιότητα καθ' ἑαυτήν » (Ραφαήλ Δήμου, *Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὁραίου κατὰ Πλάτωνα*, « Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καί Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν », Θ 2 (1938), σελ. 228).

Πλάτων, Ἰππίας μείζων 286 ἐπ. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΜΥΗΣΗ ΣΤΗΝ ΟΜΟΡΦΙΑ

Εἰσαγωγή. Στό *Συμπόσιον* ἔχομε μιὰ μυθική καί ἐποπτική θεώρηση τῆς ὁμορφιάς. Ἡ μύηση στό ὡραῖο, τήν ὁποία διδά-

σκει στό Σωκράτη ἢ Διοτίμα, εἶναι μία «δι' ἀναβαθμῶν» πορεία πρὸς τὴν ἐποπτεία τῆς καθαρῆς ἰδέας τῆς ὁμορφιάς. Αὕτη ἢ ἀνάβαση ἀντιστοιχεῖ στὴ λογικὴ πορεία τῆς γνώσεως ἀπὸ τὰ πολλὰ στό ἓνα. Ἡ κυρίως λογικὴ ὁμῶς θεώρηση τοῦ κάλλους διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στό διάλογο **Φίληβος**.

Πλάτων, **Συμπόσιον** 210 ἐπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Καί σ' αὐτὰ ἐδῶ τὰ πράγματα τοῦ ἔρωτα, Σωκράτη ἴσως μπορέσεις καί σύ νά μυθεῖς... προσπάθησε... ν' ἀκολουθεῖς, ἂν βέβαια ἔχεις τὴ δύναμη... Καί πρῶτα, ἂν ὀδηγεῖ καλά ὁ καθοδηγητής, ν' ἀρχίζει ἔρωτα μέ ἓνα καί μόνο σῶμα καί ἐδῶ νά γεννήσει ὁμορφους λόγους. Μά ἔπειτα πρέπει αὐτός νά καταλάβει, πῶς ἡ ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ἓνα ὁποιοδήποτε σῶμα, εἶναι ἀδελφικά συγγενική μέ τὴν ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ἓνα ἄλλο σῶμα, καί ἂν πρέπει νά ἐπιδιώκει τὴν εἰδὴ τῆς ὁμορφιάς, θά ἦτανε μεγάλη ἀνοησία, νά μὴ δέχεται πῶς ἡ ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ὅλα τὰ σώματα, εἶναι ἡ ἴδια καί μία... Καί ὕστερα ἀπ' αὐτὰ θά μάθει πιά νά λογαριάζει τὴν ὁμορφιά, πού εἶναι μέσα στίς ψυχές, γιὰ ἀξιότερη ἀπὸ τὴν ὁμορφιά πού εἶναι μέσα στό σῶμα... Κι ἔτσι θά ἀναγκασθεῖ πάλιν νά θεασθεῖ τὴν ὁμορφιά πού εἶναι μέσα στὰ ἔργα καί στοὺς λόγους... Καί ἔπειτα ἀπὸ τὰ ἔργα θά τὸν ὀδηγήσει κανεὶς στίς γνώσεις... καί καθὼς θά βλέπει πιά τὴν ἄφθονη ὁμορφιά... ριγμένος μέ τό βλέμμα του πρὸς τό ἀνοιχτό πέλαγος τῆς ὁμορφιάς καί θεωρώντας τό νά γεννᾷ πολλοὺς ὁμορφους καί μεγαλόψυχους λόγους καί διανοήματα ἀπὸ ἀνεξάντλητον φιλοσοφικό ἔρωτα, ὥσπου, σ' αὐτόν ἐδῶ τὸν ἀναβαθμὸ δυναμωμένος καί ὀρμασμένος, ν' ἀντικρύσει τὴ γνώση ἐκείνη τὴ μία καί μόνη τῆς ὁμορφιάς.

ΠΛΩΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟ

Εἰσαγωγή. Ὁ Πλωτίνος δίνει μεταφυσικὴ ἐρμηνεῖα στήν ἔννοια τῆς ὁμορφιάς : κάτι εἶναι ὡραῖο γιατί μετέχει στὰ ὄντως ὄντα, πού εἶναι ὁμορφα. Ὁ Πλωτίνος ἀρνεῖται ὅτι ἡ συμμετρία τῶν μερῶν μεταξύ τὸν καί πρὸς τό ἄλλο εἶναι αἰτία τοῦ ὡραίου· τότε τό σύνθετο μόνο θά ἦταν ὁμορφο. Ἐξάλλου τί συμμετρία μπορεῖ νά ὑπάρχει στίς ὁμορφες πράξεις, στὰ μαθήματα καί στίς ἐπιστῆμες ;

Πλωτίνος, Ἐννεάδες, I VI (Περὶ τοῦ καλοῦ) 1 καὶ 2, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Πῶς γίνεται νὰ εἶναι ὁμορφα . . . καὶ τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητά ; τοῦτο γίνεται μέ τῇ συμμετοχῇ ὅλων αὐτῶν στήν ιδέα τοῦ καλοῦ. Γιατί κάθε ὁμορφο προώριεται νὰ δέχεται τῇ μορφῇ καὶ τήν ιδέα. Ἐφ' ὅσον λοιπόν τοῦτο δέν ἔχει καμιά συμμετοχῇ στήν ιδέα καὶ στή μορφῇ, εἶναι ἀσκημο καὶ παραμένει ἔξω τοῦ θείου λόγου . . . Ἄσκημο εἶναι ἐπίσης κι ἐκεῖνο πού δέν ἐξουσιιάσθηκε ἀπόλυτα ἀπό τῇ μορφῇ καὶ τήν ιδέα, ἐπειδὴ δέν ἀνέχεται ἡ ὕλη νὰ ἐξουσιασθεῖ πλήρως ἀπό τῇ μορφῇ.

Πλωτίνος, Ἐννεάδες, I VI 4, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση τοῦ νοεροῦ κάλλους. Τό προσωπικό βίωμα τῆς ψυχῆς.

Γιὰ τὰ ὁμορφα ὁμως τοῦ νοητοῦ κόσμου, τὰ ὅποια ἡ αἴσθηση δέν μπορεῖ πιά νὰ τὰ ἰδεῖ, ἀλλά δίχως ὄργανα τὰ βλέπει ἡ ψυχὴ καὶ τὰ καταλαβαίνει, πρέπει ν' ἀνέβουμε γιὰ νὰ τὰ ἰδοῦμε καὶ ν' ἀφήσουμε τήν αἴσθηση κάτω νὰ περιμένει. Καὶ ὅπως γιὰ τὰ ὁμορφα τῆς αἰσθήσεως, ὅσοι δέν τᾶχουν ἰδεῖ καὶ δέν τὰ ἔχουν νιώσει ὡς ὁμορφα, δέν μποροῦν νὰ μιλήσουν γι' αὐτά, ὅπως π.χ. οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοί, ἔτσι δέν μποροῦν νὰ μιλήσουν καὶ γιὰ τήν ὁμορφιά τῶν πνευματικῶν ἀπασχολήσεων καὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁμοίων πραγμάτων ὅσοι δέν τὰ ἀποδέχονται. Δέν μποροῦν νὰ μιλήσουν γιὰ τό φέγγος τῆς ἀρετῆς, ὅσοι δέν ἐφαντάσθηκαν πόσο ὁμορφο εἶναι τό πρόσωπο τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σωφροσύνης, πῶς ὁμορφο ἀπὸ τόν αὐγερινό καὶ τόν ἀποσπερίτη. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχει κανεὶς ἰδεῖ μέ τὰ μάτια πού ἡ ψυχὴ βλέπει παρόμοια πράγματα καὶ ὅταν κανεὶς τὰ ἰδεῖ νὰ χαίρεται, νὰ γοητεύεται καὶ νὰ ταρασσεται πῶς πολὺ παρά ὅταν βλέπει αἰσθητὰ ὁμορφα, γιατί τότε ἀγγίζει τὰ ἀληθινά. Τότε θὰ δοκιμάσει τὰ βιώματα πού ζεῖ κανεὶς μέ τό ὁμορφο, δηλαδή τό θάμπωμα, τῇ γλυκιά ἐκπληξῇ, τόν πόθο . . . Αὐτὰ μποροῦν νὰ τὰ ζήσουν οἱ ψυχές καὶ τὰ ζοῦν βέβαια, ὅταν ἀγγίζουν τὰ μὴ ὁρώμενα, ἀλλὰ τὰ ζοῦν ἰσχυρότερα ὅσες εἶναι ἐρωτικότερες . . .

Πλωτίνος, Ἐννεάδες I VI 6, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Ἀγαθὸ καὶ ὁμορφο εἶναι ταυτόσημα.

Ὡς πρῶτο πρέπει νά θέσουμε τό κάλλος, πού εἶναι συνάμα καί τό ἀγαθό. Ἀπ' αὐτό γίνεται εὐθύς καί ὁ νοῦς ὁμορφος καί μέ τό νοῦ γίνεται ἡ ψυχὴ ὁμορφη. Τά ἄλλα πάλι ὁμορφα πού εἶναι μέσα στίς ἀπασχολήσεις καί τίς πράξεις ἔρχονται ἀπό τήν ψυχὴ πού τούς δίνει μορφή. Καί τά σώματα τέλος, πού ὀνομάζονται ὁμορφα, τά κάνει ἡ ψυχὴ ἔτσι, γιατί, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι κάτι τό θεῖο, καί ἓνα κομμάτι ἀπὸ τό θεῖο, ὅ,τι πιᾶσει καί τό ἐξουσιᾶσει τό κάνει ὁμορφο, ὅσο μπορεῖ τοῦτο νά μεταλάβει ὁμορφιά¹.

1. "Ὅσο μπορεῖ : πλατωνικὴ ἔκφραση «καθ' ὅσον δυνατόν», βλ. π.χ. Πλάτων, Φαῖδρος 253 a. Νά μεταλάβει (μεταλαβείν) Βλ. Λεξιλόγιο : Μέθεξις.

ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακὴ Φιλοσοφία, «Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καί Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν», 2 1938, σελ. 139, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Καμιὰ ἐπιστὴμὴ τῆς τέχνης δέν μπορεῖ ὡς ἐπιστὴμὴ νά συλλάβει τό τί εἶναι ἀκριβῶς ἡ οὐσιαστικὴ πραγματικότητα τῆς τέχνης, δέν μπορεῖ δηλαδή νά συλλάβει τήν ἀλήθεια, πού νιώθει καί παράγει ὁ δημιουργὸς μέσα στήν τέχνη.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Ἡ πρωταρχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, σελ. 44 :

Κατὰ βάθος εἶναι ὁ καλλιτέχνης ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατανοεῖ τὸν καλλιτέχνη... Ποιὸς καλλιτέχνης καί ποιὸς πνευματικὸς ἄνθρωπος — καί ὅταν εὐρίσκει ἀπήχηση ἀπὸ ἀνθρώπους καί ὅταν τιμᾶται καί θαυμάζεται — θά πιστέψει, ὅτι πράγματι ἔχει κατανοηθεῖ ἀπὸ τούς ἄλλους ; Τό ὕψιστο σημεῖο τῆς δημιουργίᾳς του καί τά ὅρια τῶν ἱκανοτήτων του εἶναι μυστικά ἀποκλειστικά δικά του... Ἡ κατανόηση ἀπὸ τούς ἄλλους δέν μπορεῖ νά συμπίσει μέ τή δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ καλλιτέχνη. "Ὅ,τι ὑπάρχει μέσα στὸν καλλιτέχνη ὡς ἀνεπτυγμένη ἱκανότητα καί ὡς δημιουργικὴ ἐνέργεια, τοῦτο

παρουσιάζεται στο φιλότεχνο άνθρωπο μόνο ως ανάγκη, την όποια ο ίδιος μόνος του δεν μπορεί να πληρώσει, και τουτό τον οδηγεί προς την τέχνη και την απόλαυσή της.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ένα πράγμα είναι ωραίο γιατί τό κρίνουμε ωραίο ή τό κρίνουμε ωρείο γιατί είναι ωραίο ; Τά έργα του Βάν Γκόγκ εκφράζουν μία τραγική όψη του κόσμου. Κι αν ακόμη δεν έχουμε διάθεση να δοϋμε τούς πίνακες του Βάν Γκόγκ, αυτό δεν εμποδίζει να υπάρχει στους πίνακες αυτούς τό τραγικό. Άναφέρετε και άλλα παραδείγματα, για να δείξετε την αντικειμενική πραγματικότητα της αισθητικής αξίας.
2. Άναλύστε τίς δύο απόψεις για τό ωραίο : 'Ωραίο είναι εκείνο που άρέσει δίχως συμφέρον (Κάντ). Τό 'Ωραίο είναι υπόσχεση της εύτυχίας (Στανιάλ). Βιβλιογρ. Φρ. Νίτσε, 'Η Γενεαλογία της 'Ηθικής, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σσ. 103 - 104.
3. Ποιά ή σχέση της αισθητικής του Πλωτίνου με την αισθητική του Πλάτωνα ;
4. Συσχετίστε με την αισθητική του Πλωτίνου τούς στίχους του Γκαίτε : «'Αν δεν ήταν τό μάτι σαν τον ήλιο δέ θα μπορούσε ποτέ να ιδεί τον ήλιο. 'Αν δεν ήταν μέσα μου του θεού ή δύναμη, πώς θα μπορούσε να με γοητεύσει τό θεϊκό» ;
5. Συζητήστε την άποψη του Κ. Τσάτσου για την αισθητική παιδεία : «'Η αισθητική παιδεία δεν αποβλέπει στους λίγους, αλλά σε όλόκληρο τό λαό. Πρό παντός τούτη ή παιδεία, ή αισθητική, επειδή ούτε μόνο στο σχολείο, ούτε μόνο στο σπίτι, αλλά παντού και κάθε ώρα μπορεί να προσφέρεται, μπορεί και να επεκταθεί σε ακόμα πλατύτερα στρώματα από κάθε άλλη μορφή παιδείας και να γίνει ή πιό γερή βάση μιας μόρφωσης παλλαϊκής».
6. 'Ως ποιό σημείο είναι αληθινή ή άποψη για τούς κριτικούς της τέχνης : «Προσπαθούν να συντηρήσουν την υπόστασή τους με τά ψυχία που πέφτουν από τό συμποσιακό τραπέζι της ενεργητικής τέχνης». Συζητήστε επίσης την άποψη του Άνατόλ Φράνς : «Για να είναι ειλικρινής ό κριτικός πρέπει να δηλώσει : Θά μιλήσω... για τον εαυτό μου με ευκαιρία τό Σαίξπηρ, τό Ρακίνα, τον Πασκάλ, τό Γκαίτε».

ΟΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

Ευ. Μουτσόπουλος, Αί Αισθητικά Κατηγορίες, 1970, σσ. 14,20 :

(Έκείνο τό ὅποιον) διά τήν σύγχρονον αἰσθητικήν προέχει κυρίως εἶναι νά προσδιορίσῃ κατά πόσον ἐν αἰσθητικόν, προπάντων δέ καλλιτεχνικόν ἀντικείμενον ὠλοκληρωμένον ἔχει ἐπιτύχει ἢ ὄχι νά δικαιώσῃ τήν ὑπαρξήν του. Βασική συνεπῶς αἰσθητική κατηγορία ἀναφαίνεται ἡ τῆς κρίσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἀντικειμένου ὡς ἐπιτυχοῦς ἢ ἀνεπιτυχοῦς, ὡς δεδικαιωμένου ἢ ὡς ἀδικαιώτου. Μόνον ὑπό τήν ἔννοιαν αὐτήν ἡ ἰδιοτυπία τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν, λαμβανομένων καί ὡς ἐκφραζουσῶν συνειδησιακός ἀντιδράσεις εὐαρέστους ἢ δυσαρέστους ἐναντι τῆς παρουσίας αἰσθητικῶν ἀντικειμένων, δικαιώνεται, μέ τήν σειράν της. Δυσφορία προκαλεῖται κυρίως ἐκ τῆς θεωρήσεως ενός ἀποτυχόντος ἔργου τέχνης, θαυμασμός ὅμως ἐξ ἴσου ὑπό καλλιτεχνικοῦ καί ὑπό φυσικοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου... Ὁ καλλιτέχνης ἀκολουθεῖ καί ζῇ τήν περιπέτειαν τοῦ ἔργου του τό ὅποιον συχνάκις ἐκφύγει τοῦ ἐλέγχου του ὡς πρός τήν αἰσθητικήν κατηγορίαν δι' ἧς θά εἶναι τελικῶς δυνατόν νά χρωματισθῇ. Οὕτω ἐν ἔργον τέχνης ἀντί τραγικοῦ, δυνατόν νά γίνῃ δραματικόν· ἀντί κωμικοῦ πάλιν δραματικόν...

Ευ. Μουτσόπουλος, Μία λησμονημένη ἑλληνική Αἰσθητική, «Παρασός» Δ 2 1962, σελ. 183 :

Εἰσαγωγή. Ὁ Πέτρος Βράιλας - Ἀρμένης εἶναι νεοέλληνας φιλόσοφος. Γεννήθηκε τό 1812 καί πέθανε τό 1884. Συνδυάζει τήν ἑλληνική φιλοσοφική παράδοση μέ τήν εὐρωπαϊκή σκέψη, τό γαλλικό ἐκλεκτικισμό.

Ὀντότης, ὡς καί τό ὄν, τό Ὡραῖον κέκτηται κατά τόν Βράιλαν πάντα τά στοιχεῖα τοῦ ὄντος, πλὴν εἰς βαθμόν ἀνώτερον καί ὑπερέχοντα ἀπολύτως, ὥστε νά καθίσταται, ἐν τῇ κλίμακι τῶν ἀξιῶν, ὁ μεταξύ ἀπλοῦ καί Ὑπερτάτου ὄντος, ταυτιζόμενον πρός τό Ἰδανικόν, ἐνδιάμεσος ὅρος. Ἡ τοποθέτησις αὕτη καταλύει τās βασικάς δυσκολίας μιᾶς αἰσθητικῆς ἀπηλευθερωμένης ἐκ τῆς πανταχοῦ παρουσίας τῶν αἰσθήσεων. Ὡς πρός τήν ἰδέαν τοῦ Ὡραίου, αὕτη διαφορίζεται ἐν σχέσει πρός τοὺς τρόπους ἐκφράσεως αὐτῆς

ἐν τῷ ἀτόμῳ· μεταβαίνομεν εὐκολώτερα... ἐκ τοῦ κάλλους τοῦ πνεύματος εἰς τὸ κάλλος τῆς καρδίας ἢ εἰς τὸ κάλλος τῆς πράξεως... τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀντιστοίχων ἐννοιῶν τῆς μεγαλοφυΐας, τῆς ἄκρας εὐαισθησίας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

Εἰσαγωγή. "Ἐνα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν εἶναι καὶ τὸ σχετικὸ μέ τις ἀντιθετικές κατηγορίες. Πῶς μπορεί νὰ προσδιορισθεῖ τὸ ἀντίθετο μιᾶς αἰσθητικῆς κατηγορίας; "Ἄν πρόκειται γιὰ τὸ τραγικόν, πῶς ὀντολογικὸ του γνώρισμα εἶναι τὸ μέγεθος, τοῦ ὁποῖον ἀντίθετο εἶναι τὸ μικρόν, τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι προβληματικόν. Ἡ Anne Souriau ἀναφέρεται στὸ πρόβλημα ἀντλώντας καὶ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ ὀντολογία.

Anne Souriau, Esthétique et Ontologie, «*Révue Intern. de Philosophie*», σελ. 316, μετάφρ. Ἀννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

Δύο κατηγορίες εἶναι ἀντίθετες ἂν ἡ μία μετέχει σὲ μιὰ Ἰδέα, τὴν ὁποία ἡ ἄλλη δὲν μπορεί νὰ δεχτεῖ, καὶ ὅταν, στὴν περίπτωση πού θὰ βρεθεῖ κοντά σ' αὐτὴν «σταματᾷ νὰ εἶναι ἡ τῆς παραχωρεῖ τῇ θέσει», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων (Φαῖδον 104 b - c)... Ἀλλὰ τί θὰ εἶναι ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλη ἡ κατηγορία τοῦ δραματικοῦ καὶ τοῦ μυστηριώδους; Κάθε μία ὀρίζεται μέ βάση ὀρισμένα σημεῖα πού δὲν ἔχουν νὰ κάνουν μέ τὴν ἄλλη. Εἶναι λοιπὸν χωριστές... δὲν μπορούμε οὔτε νὰ τίς ἀπομακρύνουμε οὔτε νὰ τίς προσεγγίσουμε τῇ μιᾷ στὴν ἄλλη σὲ ἓνα συνοπτικὸ πῖνακα.

Διενυσίου ἢ Λογγίνου. Περί ὕψους, ἐκδ. Π. Φωτιάδου, 1927, Κεφ. 7 (σελ. 44) :

Τοῦτο γὰρ τῷ ὄντι μέγα, οὐ πολλὴ μὲν ἡ ἀναθεώρησις, δύσκολος δέ, μᾶλλον δ' ἀδύνατος ἡ κατεξανάστασις, ἰσχυρὰ δέ ἡ μνήμη καὶ δυσεξάλειπτος. Ὅλος δέ καλὰ νόμιζε ὕψη καὶ ἀληθινὰ τὰ διὰ παντὸς ἀρέσκοντα καὶ πᾶσιν.

Κεφ. 35 (σελ. 83) :

... ἡ φύσις οὐ ταπεινὸν ἡμᾶς ζῶον οὐδ' ἄγενές ἐκρίνε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὥς εἰς μεγάλην τινὰ πανήγυριν εἰς τὸν βίον καὶ εἰς

τὸν σύμπαντα κόσμον ἐπάγουσα, θεατὰς τινὰς τῶν ὄλων (ἔργων) αὐτῆς ἐσομένους καὶ φιλοτιμοτάτους ἀγωνιστάς, εὐθύς ἄμαχον ἔρω-
τα ἐνέφυσεν ἡμῶν ταῖς ψυχαῖς παντός τοῦ μεγάλου καὶ ὡς πρὸς
ἡμᾶς δαιμονιώτερου.

Κεφ. 36 (σελ. 84) :

... ἐπὶ μὲν τέχνης θαυμάζεται τὸ ἀκριβέστατον, ἐπὶ δὲ τῶν
φυσικῶν ἔργων τὸ μέγεθος, φύσει δὲ λογικὸν ὁ ἄνθρωπος· κάπνι
μὲν ἀνδριάντων ζητεῖται τὸ ὅμοιον ἀνθρώπῳ, ἐπὶ δὲ τοῦ λόγου
τὸ ὑπεραῖρον... τὰ ἀνθρώπινα. Προσῆκει ὁμως... ἐπειδὴ τὸ μὲν
ἀδιάπτωτον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τέχνης ἐστὶ κατόρθωμα, τὸ δ' ἐν ὑπε-
ροχῇ... μεγαλοφυίας, βοήθημα τῇ φύσει πάντη πορίζεσθαι τὴν
τέχνην.

Βιβλιογραφία : Εὐ. Παπανούτσου, Αἰσθητική, σελ. 284.

H. Bergson, Le rire, Oeuvres, σελ. 483 (152 - 153) :

Τὰ κύματα παλεύουν ἀδιάκοπα στήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας
ἐνῷ τὰ κατώτερα στρώματα διατηροῦν μιά βαθιά γαλήνη... Τὰ
κύματα χτυπιούνται, ἀναζητοῦν τὴν ἰσορροπία. Ἕνας λευκὸς ἀφρός,
ἐλαφρὸς καὶ χαρούμενος ἀκολουθεῖ τοὺς μεταβαλλόμενους κύκλους.
Καμιά φορά τὸ κύμα ἀφήνει λίγο τέτοιο ἀφρὸ πάνω στήν ἄμμο.
Τὸ παιδί, ποὺ παίζει ἐκεῖ κοντά, ἔρχεται νὰ μαζέψει μιά φούχτα
κι ὕστερα ἀπὸ μιά στιγμή παραξενεύεται ποὺ δὲν ἔχει πιά στήν
φούχτα του παρά μερικές σταγόνες νερό ἄλμυρό, πὶό πικρὸ ἀπὸ τὸ
κύμα ποὺ τὸ μετέφερε. Τὸ γέλιο γεννιέται ὅπως αὐτός ὁ ἀφρός. Ἐπι-
σημαίνει, ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, τίς ἐπιφανειακὲς ἀντιδράσεις.
Ὅπως ὁ ἀφρός, λαμπροκοπᾷ· εἶναι ἡ εὐθυμία. Ὁ φιλόσοφος, ποὺ τὸ
μαζεύει γιὰ νὰ τὸ δοκιμάσει, θὰ βρεῖ καμιά φορά, γιὰ μιά μικρὴ
ποσότητα, κάποια δόση πικρίας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Κωμικὸ καὶ νοημοσύνη. Ἀναπτύξετε τὴν ἀποψηὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα
ζῶο ποὺ ἔχει νὰ γελᾷ (Ἀριστοτέλης, *Περὶ ζῴων μορίων* 10 673 a 8 : «μό-
νον γελᾷ τῶν ζῴων ἄνθρωπον»).
2. Κωμικὸ καὶ κοινωνία. Τὸ γέλιο ὡς κοινωνικὸς σωφρονισμὸς (Μπερέόν). Τὸ
κωμικὸ ὡς ἐπισήμανση τῶν ἐλαττωμάτων, καταχρήσεων κ.λπ.

3. Δώστε παραδείγματα τοῦ κωμικοῦ : τῆς μορφῆς, τῶν κινήσεων, τῶν καταστάσεων.
4. Κωμικά πρόσωπα καί τραγικά πρόσωπα.
5. Συζητήστε τόν ὀρισμό τοῦ Ἄριστοτέλη γιὰ τὴν κωμωδία καί τὸ κωμικό : «Ἡ κωμωδία εἶναι μίμηση ταπεινότερων, ὄχι ὅμως κατὰ πᾶν ἐλάττωμα, ἀλλὰ τοῦ ἀσκημοῦ μέρος εἶναι τὸ κωμικό. Τὸ κωμικό δηλαδὴ εἶναι λάθος ἢ ἀσκήμια, ποὺ δὲν περιέχει οὔτε ὀδύνη οὔτε βλάβη, καθὼς τὸ κωμικό προσωπεῖο εἶναι ἀσκημοῦ ἢ διεστραμμένο, χωρὶς ὅμως πόνο» (Περὶ ποιητικῆς 1449a 31 - 35).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ. φ.

Ε' Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ

(Ἀνέκδοτη μετάφραση Ε. Ν. Ρούσσου)

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ

Σύλλοι, άποσπ. 14 - 15

Ὅμως οἱ θνητοὶ νομίζουν πῶς γεννιοῦνται οἱ θεοὶ
καὶ πῶς ἔχουν τὸ δικό τους ροῦχο, λόγο καὶ κορμί.

Ἀλλ' ἂν χέρια εἶχαν τὰ βόδια, τ' ἄλογα καὶ τὰ λιοντάρια
καὶ ζωγράφιζαν καὶ κάναν ἔργα ὅπως οἱ ἄνθρωποι,
τ' ἄλογα ὅμοιες μ' ἀλόγων καὶ τὰ βόδια μέ βοδιῶν
τίς μορφές θέ νά ἱστοροῦσαν τῶν θεῶν καὶ τὰ κορμιά τους
κάθε ζῶο θά παριστοῦσε ὅπως εἶναι τὸ δικό του.

Περί φύσεως, άποσπ. 23-26

Ἕνας θεός ὁ πιό μέγας μέσ' σ' ἄνθρώπους καὶ θεοὺς,
πού ὅμοιος μέ θνητό δέν εἶναι οὔδέ στό σῶμα οὔδέ στό νοῦ.

Εἶναι ὀλάκερος καὶ νοῦς κι αὐτί καὶ μάτι.

Καὶ δίχως μόχθο μέ τῇ δύναμῃ τοῦ νοῦ κινεῖ τὰ πάντα.

Στόν ἴδιο τόπο πάντα μένει, δίχως καθόλου νά κουνιέται,
κι οὔτε νά πείς πῶς τοῦ ταιριάζει τό νά πηγαίνει πέρα δῶθε.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Περί φύσεως, ἀποσπ. 30, 31, 36, 88, 90 καὶ 67

Τόν κόσμο αὐτό, τόν ἴδιο γιά ὅλους, οὔτε θεός οὔτε ἄνθρωπος
τόν ἔκανε, μά ἦταν πάντα καὶ εἶναι καὶ θά 'ναί φωτιά αἰώνια ζων-
τανή, πού ἀνάβει μέ μέτρο καὶ σβήνει μέ μέτρο.

Τῆς φωτιάς μεταμορφώσεις πρῶτα θάλασσα, καὶ τῆς θάλασ-
σας τό μισό γῆ καὶ τ' ἄλλο μισό θύελλα. Ἡ γῆ λιώνει σέ θάλασσα
καὶ μετρίεται στό ἴδιο μέτρο πού εἶχε προτοῦ νά γίνει γῆ.

Γιά τίς ζωές θάνατος εἶναι νερό νά γίνουν, γιά τό νερό θάνατος
εἶναι γῆ νά γίνει, ἀπό τῇ γῇ νερό γίνεται κι' ἀπ' τό νερό ζωή.

Τό ἴδιο εἶναι τό ζωντανό καὶ τό νεκρό, τό ξύπνιο καὶ τό κοι-
μισμένο, τό νέο καὶ τό γέρικο· γιατί ἐτοῦτα μεταλλάζοντας ἐκεῖνα
εἶναι κι ἐκεῖνα μεταλλάζοντας ἐτοῦτα.

Τὰ πάντα ἀνταλλάσσονται μέ τῇ φωτιά καὶ ἡ φωτιά μέ τὰ
πάντα, ὅπως ἀκριβῶς τὰ πράγματα μέ τό χρυσό καὶ ὁ χρυσός μέ
τὰ πράγματα.

Ὁ θεός εἶναι μέρα νύχτα, χειμῶνας καλοκαίρι, πόλεμος εἰρήνη,
πείνα χορτασμός· μορφές ἀλλάζει σάν τῇ φωτιά κάθε πού θά σμίξει
μέ θυμιάματα· ὄνομα παίρνει κατὰ τῇ μυρωδιά τοῦ καθενός.

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

Περί φύσεως, ἀποσπ. 7 - 8.

Ὅμως αὐτό ποτέ δέ θέ ν' ἀποδειχτεῖ, πῶς ὑπάρχουνε μὴ ὄντα·
ἀλλὰ ἐσύ ἀπό τό δρόμο τοῦτο τῆς ἐξέτασης κράτα τῇ σκέψῃ
σου μακριά

- κι ἡ συνήθεια μέ τήν πείρα τήν πολλή στή στράτα αὐτή ἄς
 μή σέ βιάζει
 νά γυρνᾷς ἀπρόσεχτο τό μάτι καί τό αὐτί πού πιάνει κάθε ἤχο
 5 καί τή γλῶσσα, μά νά κρίνεις μέ τὸ νοῦ τήν περιμάχητη ἀπόδειξη
 πού εἰπώθηκε ἀπό μένα.

- Μόνη ἀλήθεια αὐτοῦ τοῦ δρόμου
 ἀπομένει πῶς ὑπάρχει· καί σ' αὐτόν σημάδια εἶναι
 πάμπολλα, πῶς εἶναι ἀγέννητο καί χωρίς ξολοθρεμό,
 ὁλόκληρο, μοναδικό κι ἀτράνταχτο καί τέλειο.
 5 Δέν ἦτανε ποτέ οὔτε καί θά 'ναι, γιατί εἶναι τώρα ὅλο μαζί,
 ἕνα καί συνεχόμενο· γιατί ποιά γέννα του θέ νά ζητοῦσες;
 Πῶς κι ἀπό ποῦ θέ νά μεγάλωνε ; Οὔτε καί θά σ' ἀφήσω ἀπ' τό
 μή εἶναι
 νά πεῖς ἢ μέ τό νοῦ νά βάλεις· γιατί οὔτε λέγεται οὔτε κι ὁ νοῦς
 τό βάζει

- πῶς δέν ὑπάρχει. Καί ποιά θά τό ξεσήκωνεν ἀνάγκη
 10 ὕστερα ἢ ἀπό πρὶν ἀπ' τό μηδέν ν' ἀρχίσει· καί νά γίνεται ;
 19 Κι ἀφοῦ ὑπάρχει, πῶς ἔπειτα θά χάνονταν ; Καί πῶς θέ νά
 γινόταν;

Γιατί, ἂν ἔγινε, δέν εἶναι, οὔτε κι ἂν πρόκειται νά εἶναι.

Ἔτσι ἐσβήστηκε ἡ γέννα κι ὁ ἀνήκουστος χαμός.

Οὔτε εἶναι διαιρετό, γιατί ὅλο εἶν' ὁμοιο·

οὔτε σέ κάτι περισσότερο — τοῦτο θέ νά τό ἐμπόδιζε συνεχόμενο
 νά 'ναι,

οὔτε σέ κάτι πιό λειψό, μά εἶναι ὅλο γεμάτο ἀπό εἶναι.

- 25 Ἔτσι εἶναι ὅλο συνεχόμενο· καί ὄν κοντά στό ὄν πηγαίνει.
 Λοιπόν, ἀκίνητο, στά μεγάλα τῶν περάτων τά δεσμά
 εἶναι ἄναρχο κι ἄπαυτο, ἀφοῦ γέννα καί χαμός
 πολύ μακριά πλανήθηκαν καί πίστη ἀληθινή τά 'χει

σπρωγμένα

- Τό ἴδιο μέσ' στόν ἑαυτό του ὄντας, στόν ἑαυτό του βρίσκεται
 30 καί σταθερά στόν τόπο του ἔτσι μένει· γιατί ἡ ἀνάγκη ἡ δυνατή
 τό κρατάει μέ τῶν περάτων τά δεσμά, πού ἀπό γύρω τό 'χουν
 κλείσει,

μιά καί δέν εἶν' πρεπούμενο νά μήν τελειώνει τό ὄν.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

Περί φύσεως, απόσπ. 17

Διπλά θέ νά τά πῶ· τή μιὰ ἕνα μεγάλωσε, μοναδικό γιά νά 'ναι
ἀπό τά πιά πολλά, τήν ἄλλη πάλι χώρισαν, πιά πολλά ἀπό
τό ἕνα νά 'ναι.

Διπλή λοιπόν τῶν ὄντων τῶν θνητῶν ἡ γέννα, διπλός καί ὁ
χαμός·

γιατί τή μιὰ ἡ σύναξη τοῦ κάθε ὑλικοῦ γεννᾷ καί καταστρέφει,
5 ἐνῶ τήν ἄλλη ἀντίστροφα μέ τήν ἀνάπτυξη χωρίζεται καί πάει.
Κι αὐτά νά μεταλλάζουν πέρα ὡς πέρα ποτέ τους δέν τελειώνουν,
μά ἄλλοτε μέ τήν Ἀγάπη ἔρχονται κοντά καί γίνονται ἕνα ὅλα
κι ἄλλοτε πάλι χωριστά καθένα μακριά τραβιοῦνται μέ τό Μίσος.
Ἔτσι μιὰ καί τό ἕνα ἀπό τά πιά πολλά εἶναι μαθημένο νά
φυτρώνει

10 κι ἀντίστροφα μέ τοῦ ενός τό χωρισμό τά πιά πολλά νά
βγαίνουν,
μέ τέτοιον τρόπο γίνονται κι εἶναι ἡ ζωὴ τους ὄχι ἀπα-
ράλλαχτη·
καί καθὼς νά μεταλλάζουν πέρα ὡς πέρα ποτέ τους δέν
τελειώνουν,
εἶν' ἔτσι πάντα ἀμετακίνητα στήν κυκλική τροχιά τους.

Ὅμως ἐμπρός, ἄκου τά λόγια μου καί τά μυαλά ἡ μάθηση
αὐγατίζει·

15 γιατί ὅπως καί πρὶν εἶπα, δείχνοντας τοῦ λόγου τό σκοπό,
διπλά θέ νά τά πῶ· τή μιὰ ἕνα μεγάλωσε, μοναδικό γιά νά 'ναι
ἀπό τά πιά πολλά, τήν ἄλλη πάλι χώρισαν, πιά πολλά ἀπό
τό ἕνα νά 'ναι

φωτιά, νερό καί γῆ καί τοῦ ἀέρα τό ἀμέτρητο τό ὕψος,
τό Μίσος τοῦ ὀλέθρου χωριστά, ὅμοια βαρὺ σέ ὅλα,
20 καί ἡ Ἀγάπη ἀνάμεσά τους, ἴση στό μῆκος καί στό πλάτος.

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ

Περί φύσεως, απόσπ. 12

Ὅλα τά ἄλλα πράγματα ἔχουν μόρια ἀπό τό καθετί, ὁ νοῦς
ὅμως εἶναι κάτι ἀπερίοριστο καί αὐτοδύναμο καί δέν ἀνακατεῦεται

μέ κανένα πράγμα, αλλά είναι μόνος του μέ τόν έαυτό του. Γιατί άν δέν ήταν μόνος του μέ τόν έαυτό του, αλλά είχε ανακατευτεί μέ κάτι άλλο, θά είχε μόρια από όλα τά πράγματα γενικά, άν ήταν ανακατεμένος μέ κάτι· γιατί, όπως έχω πεί στά προηγούμενα, μέσα σέ κάθε πράγμα υπάρχουν μόρια από τό καθετί· καί θά τόν έμπόδιζαν τά πράγματα πού θά είχαν ανακατευθεί μαζί του, ώστε νά μή μπορεί νά είναι κύριος κανενός πράγματος, όπως θά συνέβαινε, άν ήταν μόνος του μέ τόν έαυτό του. Είναι δηλαδή τό πιο λεπτό από όλα τά πράγματα καί τό πιο καθαρό, καί κατέχει κάθε γνώση γιά κάθε πράγμα καί ή δύναμή του είναι πάρα πολύ μεγάλη· καί σέ όσα έχουν ψυχή, καί στά ανώτερα όντα καί στά κατώτερα, σέ όλα κυριαρχεί ό νοϋς. Καί τής γενικής περιστροφής τοϋ σύμπαντος ό νοϋς είναι κύριος, σέ τρόπο πού ή περιστροφή αύτή νά έχει τήν άρχή της. Καί άρχισε αύτή ή περιστροφή από ένα όρισμένο σημείο, καί προχωρεί όλο καί περισσότερο καί θά προχωρήσει ακόμα πιο πολύ. Καί όλα αύτά πού σμίγουν καί αποχωρίζονται καί πάνε χωριστά, όλα τά γνωρίζει ό νοϋς. Καί ποιās λογής έπρόκειτο νά είναι καί ποιās λογής ήταν, όσα τώρα δέν υπάρχουν, καί όσα τώρα υπάρχουν καί ποιās λογής θά είναι, όλα τά έβαλε σέ τάξη ό νοϋς, καί αύτή τήν ίδια τήν περιστροφή, πού τώρα ακολουθούν καί τά άστρα καί ό ήλιος καί ή σελήνη καί ό άέρας καί ό αϊθέρας, πού ξεχωρίζουν τό ένα από τό άλλο. Καί ξεχωρίζει από τό άραιό τό πυκνό καί από τό ψυχρό τό θερμό καί από τό σκοτεινό τό φωτεινό καί από τό υγρό τό ξηρό. Καί υπάρχουν πολλά μόρια πολλών πραγμάτων. Τελείως όμως δέν ξεχωρίζει καί δέν αποχωρίζεται τό ένα από τό άλλο κανένα πράγμα εκτός από τό νοϋ. Άλλά ό νοϋς όλόκληρος είναι όμοιος καί ό περισσότερος καί ό λιγότερος. Όμως κανένα άλλο πράγμα δέν είναι όμοιο μέ κανένα, αλλά από όποια πράγματα υπάρχουν πάρα πολλά μόρια μέσα σ' ένα πράγμα, αύτά είναι καί ήταν ιδιαίτερα φανερά στό κάθε πράγμα χωριστά.

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ

Περί νοϋ, απόσπ. 2

Κανένα πράγμα δέν γίνεται τυχαία, αλλά όλα από κάποια αίτία καί από ανάγκη.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Ἀποσπ. 9 καί 164

Συμβατικά ὑπάρχει γλυκό, συμβατικά πικρό, συμβατικά χρῶμα. Στήν πραγματικότητα ὑπάρχουν μόνο ἄτομα καί κενό. Πραγματικά ἡμεῖς δέν ξέρουμε τίποτα τό ἀληθινό, ἀλλά μόνο ὅ,τι μεταβάλλεται ἀνάλογα μέ τή διάθεση τοῦ σώματος καί (τῶν ἀτόμων) πού εἰσβάλλουν ἢ ἀντιστέκονται μέσα σ' αὐτό.

Καί βέβαια τά ζῶα συναγελάζονται μέ ζῶα ἀπό τό ἴδιο γένος, ὅπως περιστέρια μέ περιστέρια καί γερανοί μέ γερανοὺς καί οὕτω καθεξῆς. Ἀλλά ἔτσι γίνεται καί μέ τά ἄψυχα, πράγμα πού μπορούμε νά δοῦμε στοὺς καρπούς πού κοσκινίζουμε καί στά βότσαλα τῆς ἀκρογιαλιᾶς· ὅπου δηλαδή μέσα στή δίνη τοῦ κοσκίνου παίρνουν θέση χωριστά οἱ φακές μέ τίς φακές καί τά κριθάρια μέ τά κριθάρια καί τά σιτάρια μέ τά σιτάρια καί ὅπου ἐπίσης κατὰ τήν κίνηση τοῦ κύματος σπρώχνονται στὸν ἴδιο τόπο τά μακρουλά βότσαλα μέ τά μακρουλά καί τά στρογγυλά μέ τά στρογγυλά, σάν νά ἔχει μέσα της κάποια ἐνωτική δύναμη γιὰ τά πράγματα ἢ ὁμοιότητα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτά.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τῆς ξενοφανικῆς καί τῆς ἡρακλειτικῆς ἔννοιᾶς τοῦ θεοῦ. Ὁμοιότητες καί διαφορές.
2. Πῶς ἐμφανίζονται τά στοιχεῖα τῆς θεολογίας τοῦ Ξενοφάνη στήν περιγραφή τοῦ ὄντος ἀπὸ τὸν Παρμενίδη ;
3. Ποιές παλαιότερες θεωρίες συνδυάζει στὸ σύστημά του ὁ Ἐμπεδοκλῆς ;
4. Ὑπάρχουν ἀναλογίες ἀνάμεσα στὸ ρόλο τῆς ἡρακλειτικῆς φωτιᾶς καί τοῦ ἀναγορικοῦ νοῦ στὸ θέμα τῆς δημιουργίας καί τῆς συντηρήσεως τοῦ κόσμου ;
5. Ποιὰ ἡ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ νοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα καί στὸ ἄτομο τοῦ Δημοκρίτου ;
6. Ποιὰ ἡ οὐσία καί ποιὰ τά φαινόμενα στὸν Ἡράκλειτο, στὸν Ἀναξαγόρα καί στὸν Δημοκρίτο ; Ποιὰ ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὶς τρεῖς αὐτές θεωρίες ;

2. ΣΟΦΙΣΤΕΣ

(Ἀνέκδοτη μετάφραση Ε.Ν. Ρούσσου)

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, ἀπόσπ. 1

Γιά ὅλα τὰ πράγματα μέτρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, γι' αὐτά πού υπάρχουν ὅτι υπάρχουν καί γι' αὐτά πού δέν υπάρχουν ὅτι δέν υπάρχουν.

Περί θεῶν, ἀπόσπ. 4

Γιά τούς θεούς δέν μπορῶ νά ξέρω οὔτε ὅτι υπάρχουν οὔτε ὅτι δέν υπάρχουν οὔτε ποιά μορφή ἔχουν· γιατί εἶναι πολλά αὐτά πού μᾶς ἐμποδίζουν νά ξέρουμε, καί ἡ ἀβεβαιότητα καί τό ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σύντομη.

ΓΟΡΓΙΑΣ

Περί τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περί φύσεως, ἀπόσπ. 3,66-72

Δηλαδή ἂν ὑπάρχει κάτι, αὐτό εἶναι τό ὄν ἢ τό μὴ ὄν ἢ καί τό ὄν καί τό μὴ ὄν. Ὅμως, ὅπως θά δείξουν τὰ πράγματα, οὔτε τό ὄν ὑπάρχει οὔτε τό μὴ ὄν οὔτε τό ὄν καί τό μὴ ὄν. Ἐπομένως δέν ὑπάρχει τίποτα. Καί βέβαια τό μὴ ὄν δέν ὑπάρχει. Γιατί ἂν τό μὴ ὄν ὑπάρχει, θά ὑπάρχει καί ταυτόχρονα δέν θά ὑπάρχει· δηλαδή ἐφ' ὅσον τό ἐννοοῦμε ὡς μὴ ὄν, δέν θά ὑπάρχει, ἀλλά ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ὡς μὴ ὄν, πάλι θά ὑπάρχει. Εἶναι ὁμως τελείως ἄτοπο νά ὑπάρχει κάτι καί ταυτόχρονα νά μὴν ὑπάρχει· ἐπομένως δέν ὑπάρχει τό μὴ ὄν. Καί διαφορετικά : "Ἄν ὑπάρχει τό μὴ ὄν, τό ὄν δέν θά ὑπάρχει· γιατί αὐτά βέβαια εἶναι ἀντίθετα μεταξύ τους, καί ἂν στό μὴ ὄν πέφτει τό εἶναι, τότε στό ὄν θά πέφτει τό μὴ εἶναι. Ἀλλά βέβαια δέν λέμε ὅτι τό ὄν δέν ὑπάρχει· ἐπομένως οὔτε τό μὴ ὄν θά ὑπάρχει. Ἀλλά οὔτε καί τό ὄν ὑπάρχει. Γιατί ἂν τό ὄν ὑπάρχει, εἶναι ἢ κάτι πού ὑπάρχει πάντα ἢ κάτι πού γίνεται ἢ κάτι πού ὑπάρχει πάντα καί ταυτόχρονα κάτι πού γίνεται· ἀλλά ὅπως θά δείξουμε, δέν εἶναι οὔτε κάτι πού ὑπάρχει πάντα οὔτε κάτι πού γίνεται οὔτε καί τὰ δύο· ἐπομένως δέν ὑπάρχει τό ὄν. Γιατί ἂν τό ὄν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει πάντα (καί φυσικά πρέπει ν' ἀρχίσουμε

ἀπό ἐδῶ), δέν ἔχει ἀρχή. Γιατί βέβαια καθετί πού γίνεται, ἔχει κάποια ἀρχή, ἐνῶ αὐτό πού ὑπάρχει πάντα, μιά καί εἶναι ἀγέννητο, δέν ἔχει ἀρχή. Καί ἀφοῦ δέν ἔχει ἀρχή, εἶναι ἀπειρο. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἀπειρο, δέν εἶναι πουθενά. Γιατί ἂν εἶναι κάπου, αὐτό τό ὅπου ἐπάνω του βρίσκεται εἶναι κάτι ἄλλο ἀπό αὐτό πού εἶναι, καί ἔτσι τό ὄν δέν θά εἶναι πιά ἀπειρο, μιά καί θά περιέχεται σέ κάτι ἄλλο καί, ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτό πού περιέχει εἶναι πιο μεγάλο ἀπό τό περιεχόμενο, καί δέν ὑπάρχει τίποτα πιο μεγάλο ἀπό τό ἀπειρό, ἐπομένως τό ἀπειρο δέν εἶναι πουθενά. Καί βέβαια οὔτε στόν ἑαυτό του περιέχεται. Γιατί τότε θά εἶναι τό ἴδιο πράγμα τό ὅπου περιέχεται καί τό ὅ,τι περιέχεται, καί θά γίνει δυό κομμάτια τό ὄν, δηλαδή χῶρος καί ὄγκος (χῶρος τό ὅπου περιέχεται καί ὄγκος τό περιεχόμενο). Ἄλλ' αὐτό φυσικά εἶναι ἄτοπο. Λοιπόν τό ὄν δέν εἶναι οὔτε μέσα στόν ἑαυτό του. Ἐπομένως ἂν τό ὄν εἶναι παντοτεινό, εἶναι ἀπειρο, καί ἂν εἶναι ἀπειρο, δέν εἶναι πουθενά, καί ἂν δέν εἶναι πουθενά, δέν ὑπάρχει. Λοιπόν ἂν τό ὄν εἶναι παντοτεινό, δέν εἶναι ὄν οὔτε ὡς πρός τήν ἀρχή του. Ἀλλά οὔτε καί κάτι πού γίνεται μπορεῖ νά εἶναι τό ὄν. Γιατί ἂν ἔχει γίνει, ἔχει γίνει ἢ ἀπό κάποιο ὄν ἢ ἀπό κάποιο μή ὄν. Ἀλλά οὔτε ἀπό τό ὄν ἔχει γίνει· γιατί ἂν εἶναι ὄν, δέν ἔχει γίνει, ἀλλά εἶναι ἤδη· οὔτε ἀπό τό μή ὄν ἔχει γίνει· γιατί τό μή ὄν δέν μπορεῖ νά γεννήσει κάτι, ἀφοῦ αὐτό πού γεννᾷ κάτι ἄλλο ὀφείλει ἀναγκαστικά νά μετέχει στήν ὑπαρξη. Ἐπομένως τό ὄν δέν εἶναι οὔτε κάτι πού γίνεται. Καί σύμφωνα μέ αὐτά τό ὄν δέν εἶναι οὔτε καί τά δυό μαζί, δηλαδή κάτι πού ὑπάρχει πάντα καί κάτι πού γίνεται· γιατί αὐτά ἀναιροῦν τό ἓνα τό ἄλλο, καί ἂν τό ὄν εἶναι παντοτεινό, δέν ἔχει γίνει, ἂν πάλι ἔχει γίνει, δέν εἶναι παντοτεινό. Λοιπόν ἂν τό ὄν δέν εἶναι οὔτε κάτι πού ὑπάρχει πάντα οὔτε κάτι πού γίνεται οὔτε καί τά δυό μαζί, δέν εἶναι δυνατό νά ὑπάρχει.

ΑΝΤΙΦΩΝ

Ἀλήθεια, ἀπόσπ. 44, στήλη 1,6 - 4,22

Δικαιοσύνη λοιπόν εἶναι τό νά μή παραβαίνει κανείς τοὺς νόμους τοῦ κράτους, ὅπου εἶναι πολίτης. Καί στήν ἐφαρμογή τῆς δικαιοσύνης ὁ ἄνθρωπος ἐξυπηρετεῖ τό συμφέρον του, ἂν, στίς περι-

πτώσεις πού είναι κοντά του μάρτυρες, ακολουθεῖ τούς νόμους μέ προσοχή, ἐνῶ στίς περιπτώσεις πού είναι ἀπαλλαγμένος ἀπό μάρτυρες ἀφήνει τή φύση νά τόν καθοδηγεῖ· γιατί αὐτά πού ἀναφέρονται στούς νόμους εἶναι θετά, ἐνῶ ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται στή φύση εἶναι ἀναγκαῖα· καί αὐτά πού ἀναφέρονται στούς νόμους εἶναι συμφωνημένα καί ὄχι ἔμφυτα, ἐνῶ ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται στή φύση εἶναι ἔμφυτα καί ὄχι συμφωνημένα. "Ὅταν λοιπόν κάποιος παραβαίνει τούς νόμους, ἂν βέβαια ξεφύγει τήν προσοχή τῶν ἄλλων πολιτῶν, πού εἶναι οἱ συμβαλλόμενοι σέ κάθε συμφωνημένο θεσμό, εἶναι ἀπαλλαγμένος καί ἀπό ντροπή καί ἀπό τιμωρία· ὄχι ὅμως καί ὅταν ἐν ξεφύγει τήν προσοχή τους· ἀντίθετα ὅταν κάποιος παραβιάζει κάτι ἀπό ὅσα εἶναι σύμφυτα μέ τή φύση, ἂν ξεφύγει τήν προσοχή ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τό κακό δέν εἶναι καθόλου μικρότερο, καί ἂν τόν δοῦν ὅλοι, τό κακό δέν εἶναι καθόλου μεγαλύτερο· γιατί τό κακό πού παθαίνει δέν προέρχεται ἀπό τή γνώμη πού ἔχουν γι' αὐτόν, ἀλλά ἀπό τή φυσική πραγματικότητα. Καί φτάνουμε σ' αὐτή τή σκέψη, ἐπειδὴ τά πιό πολλά ἀπ' ὅσα κατά τό νόμο θεωροῦνται δίκαια εἶναι ἀντίθετα στή φύση· δηλαδή ὁ νόμος ἔχει προβλέψει γιά τά μάτια τί πρέπει νά βλέπουν καί τί ὄχι· καί γιά τ' αὐτιά τί πρέπει ν' ἀκοῦν καί τί ὄχι· καί γιά τή γλῶσσα τί πρέπει νά λέει καί τί ὄχι· καί γιά τά χέρια τί πρέπει νά κάνουν καί τί ὄχι· καί γιά τά πόδια ποῦ πρέπει νά πηγαίνουν καί ποῦ ὄχι· καί γιά τό μυαλό τί πρέπει νά ἐπιθυμεῖ καί τί ὄχι. "Ὅμως γιά τή φύση ἐκεῖνα πού οἱ νόμοι ἀπαγορεύουν στούς ἀνθρώπους δέν εἶναι καθόλου πιό προσφιλή καί οικεῖα ἀπ' ὅσο ἐκεῖνα πού οἱ νόμοι ἐπιτρέπουν. Ἀκόμα καί ἡ ζωὴ καί ὁ θάνατος εἶναι ἀπό τή φύση, καί ἡ μὲν ζωὴ ἀνάγεται σ' αὐτά πού μᾶς συμφέρουν, ἐνῶ ὁ θάνατος σ' ἐκεῖνα πού δέν μᾶς συμφέρουν. Ἀλλά ἀπό ἐκεῖνα πού μᾶς συμφέρουν ὅσα προβλέπονται ἀπό τούς νόμους δεσμεύουν τή φύση, ἐνῶ ὅσα προβλέπονται ἀπό τή φύση εἶναι ἐλεύθερα. Σύμφωνα λοιπόν μέ τόν ὀρθό λόγο ἐκεῖνα πού μᾶς προξενοῦν πόνον δέν ὠφελοῦν τή φύση περισσότερο ἀπὸ αὐτά πού μᾶς εὐχαριστοῦν· ἐπομένως οὔτε εἶναι δυνατό νά μᾶς συμφέρουν αὐτά πού μᾶς φέρνουν λύπη περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνα πού μᾶς φέρνουν χαρά· γιατί αὐτά πού ἀληθινά μᾶς συμφέρουν δέν πρέπει νά βλάπτουν ἀλλά νά ὠφελοῦν.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Στο πρόβλημα του θεού ποιά είναι ή θέση τών Σοφιστών σέ σχέση μέ εκείνη τών Προσωκρατικῶν ;
2. Τό κύρος τῆς γνώσεως στό Δημόκριτο καί στόν Πρωταγόρα. Ὁμοιότητες καί διαφορές στό πρόβλημα.
3. Μέ ποιά ἐπιχειρήματα ὁ Παρμενίδης ὑποστηρίζει τήν ὑπάρξη τοῦ ὄντος καί μέ ποιά ἀντεπιχειρήματα ὁ Γοργίας ὑποστηρίζει τήν ἀνυπαρξία τοῦ ὄντος ;
4. Ὄταν ὁ Ἀντιφῶν ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ νόμοι εἶναι ἀντίθετοι στή φύση, μήπως περιορίζει τήν ἔννοια τῆς φύσεως ;
5. Σχετικά θά ἀξίζει νά ἐρευνηθεῖ ἂν τό πνεῦμα εἶναι ἐχθρός τῆς φύσεως, ὅποτε θά δικαιούμαστε νά ποῦμε ὅτι τήν καταδυναστεύει, ἤ εἶναι ἐξειλιγμένη φύση, ὅποτε πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι προστατεύει τή φύση καί τήν προάγει σέ ὑψηλότερες βαθμίδες βίου.
6. Τί μπορούμε νά ποῦμε γιά τόν ἰσχυρισμό τοῦ Ἀντιφῶντα ὅτι κάθε εὐχάριστο εἶναι καί ἀκίνδυνο γιά τήν ὑπόστασή μας ;

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

2. ΠΛΑΤΩΝ

Μένων 96b - 98b

(Μετάφραση Β. Ν. Τατάκη)

— ΣΩ. : Φοβοῦμαι, Μένων, πῶς καί ἐγώ καί σύ εἴμαστε ἕνα τίποτε, καί σένα ὁ Γοργίας δέν σέ μόρφωσε καλά καί μένα ὁ Πρόδικος. Πρέπει λοιπόν περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο νά προσέξουμε τόν ἑαυτό μας, καί νά ζητήσουμε ἐκείνον πού μέ κάποιο τρόπο θά μᾶς κάμει καλύτερους. Τά λέγω αὐτά ἔχοντας στό νοῦ μου τήν ἔρευνα πού κάναμε πρὶν λίγο· πόσο, μέ τρόπο καταγέλαστο, μᾶς ξέφυγεν ὅτι δέν εἶναι μόνο, ὅταν ἡγεῖται ἡ ἐπιστήμη, πού οἱ ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων γίνονται καί καλά καί σωστά· γιά τοῦτο ἴσως καί δέν μπορούμε νά ξέρουμε μέ ποῖό τρόπο γίνονται οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες.

— ΜΕΝ. : Τί ἐννοεῖς, Σωκράτη ;

— ΣΩ. : Νά τί· ὅτι οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες πρέπει νά εἶναι ὠφέλιμοι, αὐτό σωστά δεχτήκαμε πῶς δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀλλιῶς. Ἔτσι ;

— ΜΕΝ. : Ναί.

— ΣΩ. : Καί ὅτι θά εἶναι ὠφέλιμοι, ἂν ὀρθά κυβερνοῦν τίς ὑποθέσεις μας, καί τοῦτο καλὰ δέν τό δεχόμεσταν ;

— ΜΕΝ. : Ναί.

— ΣΩ. : Ὅτι ὅμως δέν εἶναι δυνατό νά κυβερνᾷ κανεῖς ὀρθά, παρά μόνο μέ τό νοῦ, μέ τοῦτο μοιάζουμε μέ ἀνθρώπους πού δέν ἔχουν σωστά δεχτεῖ κάτι.

— ΜΕΝ. : Μά πῶς τό ἐννοεῖς ;

— ΣΩ. : Θά σοῦ πῶ. Ἄν κάποιος γνωρίζοντας τό δρόμο πού πάει στή Λάρισα, ἢ ὅπου ἄλλου, τόν παίρνει καί ὁδηγεῖ καί ἄλλους, δέν θά ἦταν ἕνας σωστός καί καλός ὁδηγός ;

— ΜΕΝ. : Βεβαίωτατα.

— ΣΩ. : Πές μου τώρα. Ἄν κανεῖς, χωρίς νά ἔχει πάει σέ ἕνα μέρος καί οὔτε νά ξέρει τό δρόμο, σχηματίζει ὀρθή γνώμη γιά τό δρόμο, δέ θά ἦταν καί αὐτός σωστός ὁδηγός ;

— ΜΕΝ. : Βεβαίωτατα.

— ΣΩ. : Καί ὅσον καιρό βέβαια ἔχει σωστή γνώμη γιά ὅσα ὁ ἄλλος ἔχει ἐπιστήμη, δέν θά εἶναι καθόλου χειρότερος ὁδηγός ἀπό ἐκεῖνον πού ἔχει τή φρόνηση, αὐτός πού νομίζει τά ἀληθῆ, χωρίς ὅμως ἐπιστήμη.

— ΜΕΝ. : Ναί, καθόλου χειρότερος.

— ΣΩ. : Ἡ ἀληθινή λοιπόν γνώμη δέν εἶναι καθόλου χειρότερος ὁδηγός ἀπό τήν ἐπιστήμη στό νά γίνει ἡ ὀρθή πράξη· τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι πού πρὶν λίγο παραλείψαμε, ὅταν ἐρευνούσαμε τί εἶναι ἡ ἀρετή, λέγοντας ὅτι μόνο ἡ φρόνηση κυβερνᾷ τήν ὀρθή πράξη· ὅμως ἡ ἀληθινή γνώμη ἦταν καί κείνη, ὅπως φαίνεται, ὁδηγός.

— ΜΕΝ. : Ναί, φαίνεται.

— ΣΩ. : Ἡ ὀρθή γνώμη δέν εἶναι λοιπόν καθόλου λιγότερο ὠφέλιμη ἀπό τήν ἐπιστήμη.

— ΜΕΝ. : Μιά μόνο διαφορά ἔχουν, Σωκράτη, ὅτι ἐκεῖνος πού ἔχει τήν ἐπιστήμη θά βιάζετο πάντα στήν ἐπιτυχία, ἐνῶ ὁ ἄλλος πού ἔχει τήν ὀρθή γνώμη τή μιὰ θά ἐπιτύχαινε τήν ἄλλη ὀχι.

— ΣΩ. : Τί λές ; 'Εκεῖνος πού ἔχει πάντα ὀρθή γνώμη δέν θά ἐπιτύχαινε πάντα, ὅσο θά εἶχε ὀρθή γνώμη ;

— ΜΕΝ. : Εἶναι φανερό, νάι. "Αν ὅμως ἔτσι εἶναι, τότε γιατί ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ μεγαλύτερη τιμή ἀπό τήν ὀρθή γνώμη, καί γιά ποιό λόγο ἄλλο εἶναι τό ἓνα ἀπό αὐτά καί ἄλλο τό ἄλλο ;

— ΣΩ. : Ξέρεις γιά ποιό λόγο παραξενεύεσαι, ἢ νά σοῦ τό πῶ ;

— ΜΕΝ. : Νά μοῦ τό πεῖς, θέλω πολύ.

— ΣΩ. : Γιατί δέν πρόσεξες τά ἀγάλματα τοῦ Δαιδάλου. "Ἰσως δέν ἔχετε στόν τόπο σας.

— ΜΕΝ. : Γιά ποιό λόγο τό λέγεις αὐτό ;

— ΣΩ. : Γιατί καί τά ἀγάλματα αὐτά, ἂν δέν εἶναι δεμένα, φεύγουν καί δραπετεύουν, μά ἂν εἶναι δεμένα, μένουν.

— ΜΕΝ. : Καί τί μ' αὐτό ;

— ΣΩ. : Νά ἀποκτήσει κανεῖς ἓνα ἀπό τά ἔργα ἐκείνου λυμένο δέν ἔχει καί πολλή ἀξία· εἶναι σάν νά ἔχεις ἓναν ἄνθρωπο δραπέτη· γιατί δέν μένει στή θέση του. "Αν ὅμως εἶναι δεμένο, ἔχει μεγάλη ἀξία· γιατί τά ἔργα του εἶναι πολύ καλά. Γιά ποιό λόγο στά λέγω αὐτά ; Γιά τίς ἀληθινές γνώμες. Γιατί νά, καί οἱ ἀληθινές γνώμες ὅσον καιρό παραμένουν εἶναι καλό ἀπόκτημα καί ὅλα τά κάνουν καλά· δέν θέλουν ὅμως νά μένουν κοντά μας πολύ καιρό, ἀλλά δραπετεύουν ἀπό τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε δέν ἔχουν μεγάλη ἀξία, ὥσπου νά δέσει κανεῖς τίς ἴδιες τίς αἰτίες των μέ σκέψη. Καί τοῦτο εἶναι, ἀγαπητέ Μένων, ἡ ἀνάμνηση, ὅπως τή δεχτήκαμε στά προηγούμενα. Καί ὅταν δεθοῦν, γίνονται πρῶτα ἐπιστῆμες καί ἔπειτα μόνιμες. Γι' αὐτό ἀκριβῶς ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ μεγαλύτερη τιμή ἀπό τήν ὀρθή γνώμη, καί διαφέρει ἡ ἐπιστήμη ἀπό τήν ὀρθή γνώμη ὡς πρὸς τό δεσμό.

— ΜΕΝ. : Μά τό Δία, Σωκράτη, μοιάζει μέ κάτι τέτοιο.

— ΣΩ. : Μά καί ἐγώ τά λέγω σάν ἄνθρωπος πού δέν ξέρει· εἰκάζω μόνο. "Οτι ὅμως ἡ ὀρθή γνώμη εἶναι κάτι διαφορετικό ἀπό τήν ἐπιστήμη, αὐτό δέν νομίζω καθόλου ὅτι τό εἰκάζω. "Αν ὑπάρχει καί κάτι ἄλλο πού θά ἰσχυρίζομαι ὅτι τό ξέρω — καί εἶναι λίγα αὐτά — ἓνα ἀπό ἐκεῖνα πού ξέρω θά ἔβαζα καί τοῦτο.

— ΜΕΝ. : Καί ἔχεις δίκιο, Σωκράτη.

— ΣΩ. : Τώρα ὅμως ἀποκρίσου μου μέ λίγα λόγια γιά τό ζήτημα — καλὰ πού μοῦ τό θυμίσεις ! Τώρα κοντά, ἀκριβέ μου φίλε, κάποιος μέ ἔβαλε στά στενά, ὅταν ἐγώ σέ μιά συζήτηση πῆρα νά κατηγορῶ μερικά πράγματα πῶς εἶναι ἀσκημα, ἀλλά νά τά παινεύω πῶς εἶναι ὁμορφα. Αὐτός τότε μέ ρώτησε, μέ πολύ μάλιστα ἀσκημο τρόπο, ἔτσι πάνω κάτω : Καί ἀπό ποῦ μοῦ ξέρεις ἐσύ, Σωκράτη, εἶπε, τί λογῆς εἶναι τά ὁμορφα καί τά ἀσκημα ; Ἔλα πές μου, θά μπορούσες νά ὀρίσεις τί εἶναι τό ὁμορφο ; Καί ἐγώ, ἔτσι ἀνάξιος πού εἰμαι, βρέθηκα στά στενά καί δέν εἶχα νά τοῦ ἀποκριθῶ ὅπως ταίριαζε. Ὅταν λοιπόν τόν ἀφῆκα καί ἔφυγα, ἤμουν θυμωμένος μέ τόν ἑαυτό μου καί τά ἔβαζα μαζί του, καί ἔλεγα : Ἐννοια σου ! Μόλις ἀνταμῶσω κάποιον ἀπό σᾶς τοὺς σοφοὺς, θά τόν ἀκούσω καί θά μάθω καί θά σπουδάσω καλὰ, καί ἔπειτα θά πάω πίσω σ' αὐτόν πού μέ ρώτησε καί θά ἀνοίξω ἀπό τήν ἀρχή μαζί του τόν πόλεμο γιά ὅσα λέγαμε. Σέ καλή λοιπόν ὥρα, ὅπως εἶπα, ἦρθες. Ἐξήγησέ μου καλὰ τό ὁμορφο αὐτό καθαυτό, τί εἶναι, καί δοκίμασε στήν ἀποκρίσή σου νά μοῦ τό πεῖς μέ τήν πιό μεγάλη ἀκρίβεια, γιά νά μήν τήν πάθω ἄλλη μιά φορά καί γίνω πάλι γελοῖος. Γιατί σύ βέβαια τό ἔχεις ξεκαθαρίσει αὐτό τό ζήτημα. Μέσα στά τόσα πού ξέρεις, ἓνα τέτοιο μάθημα δέν θά ἦταν γιά σένα τίποτα τό σπουδαῖο.

— ΙΠΠ. : Ἐξάπαντος δέν εἶναι σπουδαῖο, μά τό Δία, Σωκράτη, καί — ἂν μπορῶ νά τό πῶ — δέν ἀξίζει καί πολλὰ πράγματα.

— ΣΩ. : Τότε λοιπόν θά τό μάθω εὐκόλα καί ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός κανένας δέν θά μέ βάλει μπροστά.

— ΙΠΠ. : Ἐξάπαντος κανένας· ἀλλιῶς ἡ δουλειά μου θά ἦταν τιποτένια, νά τήν κάνει ὅποιος ὅποιος.

— ΣΩ. : Ὡραῖα, μά τήν Ἦρα, τά λές, Ἰππία, φτάνει νά μπορέσουμε τόν ἄνθρωπο αὐτόν νά τόν βάλουμε κάτω. Ἐχεις καμιάν ἀντίρρηση νά πάρω ἐγώ τή θέση ἐκείνου, καί ὅταν ἐσύ ἀποκρίνεσαι, νά σοῦ ἀντιμιλῶ, ὥστε νά μέ μορφώσεις ὅσο γίνεται καλύτερα ; Κάτι ξέρω ἀπό ἀντιλογίες. Ἄν λοιπόν δέν σέ νοιάζει, λέω νά σοῦ ἀντιμιλῶ, γιά νά ἀποχτήσω πιό στέρεη γνώση.

— ΙΠΠ. : Καί δέν ἀντιμιλεῖς ! Ὅπως σοῦ εἶπα τώρα δά, δέν εἶναι

καί πολύ μεγάλο αυτό πού μέ ρωτᾷς. Ἐγώ θά μπορέσω νά σέ διδάξω νά ἀποκρίνεσαι καί σέ πολύ πιά δύσκολα ἀπό αυτό πράγμα-
τα — τόσο πού κανένας ἄνθρωπος νά μήν μπορεῖ νά σέ βάζει μπρο-
στά.

— ΣΩ. : Ἀχ, τί καλά πού μιλεῖς ! Τότε, ἀφοῦ καί σύ μοῦ τό
λές, ἔλα νά γίνω, ὅσο μπορῶ, ἐκεῖνος καί νά δοκιμάζω νά σέ ρωτῶ.
Ἄν τοῦ ἀπάγγελνες τό λόγο αὐτόν πού λές γιά τίς ὁμορφες ἀπα-
σχολήσεις, ἐκεῖνος ἀκούγοντάς τον, μόλις θά σταματοῦσες νά μι-
λεῖς, πρῶτα ἀπ' ὅλα θά ρωτοῦσε ὄχι γιά τίποτε ἄλλο παρά γιά
τό ὁμορφο — αὐτό τό συνήθειο ἔχει — καί θά ἔλεγε : Ἦλεῖς ξένε,
οἱ δίκαιοι δέν εἶναι μέ τή δικαιοσύνη πού γίνονται δίκαιοι ; Δῶσε
ἀπόκριση, Ἰππία, σάν νά σέ ρωτάει ἐκεῖνος.

— ΙΠΠ. : Θά ἀποκριθῶ, ὅτι μέ τή δικαιοσύνη.

— ΣΩ. : Εἶναι κατιτί λοιπόν αὐτό, ἡ δικαιοσύνη. Ἦ ὄχι ;

— ΙΠΠ. : Καί βέβαια.

— ΣΩ. : Λοιπόν μέ τή σοφία εἶναι καί οἱ σοφοί σοφοί καί μέ
τό ἀγαθό ὅλα τά ἀγαθὰ ἀγαθὰ. Ἔτσι ;

— ΙΠΠ. : Πῶς ὄχι ;

— ΣΩ. : Καί αὐτά εἶναι βέβαια κάτι πού ὑπάρχει· γιατί ἐξά-
παντος δέν εἶναι κάτι πού δέν ὑπάρχει.

— ΙΠΠ. : Εἶναι βέβαια κάτι πού ὑπάρχει.

— ΣΩ. : Λοιπόν καί ὅλα τά ὁμορφα μέ τό ὁμορφο εἶναι ὁμορφα.
Ἔτσι ;

— ΙΠΠ. : Ναί, μέ τό ὁμορφο.

— ΣΩ. : Μέ τό ὁμορφο, πού εἶναι κάτι πού ὑπάρχει. Ἦ ὄχι ;

— ΙΠΠ. : Πού ὑπάρχει. Πῶς ἀλλιῶς ;

— ΣΩ. : Πές μου λοιπόν, ξένε, θά πεῖ, τοῦτο τό ὁμορφο, τί εἶναι ;

— ΙΠΠ. : Ἐκεῖνος πού τό ρωτάει αὐτό, Σωκράτη, δέν γυρεύει
νά μάθει ἄλλο παρά τί εἶναι ὁμορφο. Ἔτσι δέν εἶναι ;

— ΣΩ. : Δέν τό πιστεύω. Ἐκεῖνο πού ρωτάει, Ἰππία, εἶναι τί
εἶναι τό ὁμορφο.

— ΙΠΠ. : Καί σέ τί ξεχωρίζει τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο ;

— ΣΩ. : Σέ τίποτα, φαντάζεσαι ;

— ΙΠΠ. : Μά δέν ξεχωρίζουν σέ τίποτα !

— ΣΩ. : Φυσικά, σύ ξέρεις καλύτερα. Ὅμως κοίταξε, καλέ μου :
σέ ρωτάει ὄχι τί εἶναι ὁμορφο παρά τί εἶναι τό ὁμορφο.

— ΣΩ. : «Τό λόγο γιά τόν ἔρωτα, πού κάποτε ἄκουσα ἀπό μιά γυναίκα ἀπό τή Μαντίνεια, ἀπό τή Διοτίμα, πού καί σ' αὐτά ἦταν σοφή καί σ' ἄλλα πολλά καί στούς Ἀθηναίους κάποτε, πού ἔκαναν θυσιές γιά ν' ἀποτρέψουν τήν πανώλη, ἔφερε δέκα χρόνια ἀναβολή τῆς ἀρρώστιας — κι αὐτή δά εἶναι πού δίδαξε καί σ' ἐμένα τόν ἔρωτα — τό λόγο λοιπόν, πού ἔλεγε ἐκείνη, θά δοκιμάσω μόνος μου, ὅπως μπορῶ, νά σᾶς τόν εἰπῶ ὁλόκληρο... Μοῦ φαίνεται λοιπόν, πῶς τό πιό εὐκολο εἶναι νά τά διηγηθῶ μέ τόν τρόπο, πού τότε ἡ ξένη ἐκείνη γυναίκα, ἐρωτώντας με, μοῦ τά ἔλεγε. Γιατί κι ἐγώ σχεδόν κάτι τέτοια ἔλεγα σ' αὐτήν, σάν αὐτά, πού τώρα λέγει σέ μένα ὁ Ἀγάθων, πῶς ὁ Ἔρως εἶναι μέγας θεός καί πῶς εἶναι ἀπό τά ὁμορφα. Κι ἐκείνη μέ ἀντίκρουσε μέ τά ἴδια ἐπιχειρήματα, σάν αὐτά, πού ἐγώ τώρα ἀντικρούω αὐτόν, πῶς οὔτε ὁμορφος εἶναι κατὰ τά λεγόμενά μου, οὔτε καλός. Καί ἐγώ εἶπα· «πῶς τό λές αὐτό, Διοτίμα ; Ἄσχημος λοιπόν εἶναι ὁ Ἔρως καί κακός ;». Καί ἐκείνη εἶπε· «δέν ἔχεις καλό λόγο νά εἰπείς ; Ἡ νομίζεις, πῶς ὅ,τι δέν εἶναι ὁμορφο εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι ἄσχημο ;». «Καί βέβαια», εἶπα ἐγώ. «Καί στ' ἀλήθεια, ὅ,τι δέν εἶναι σοφὸ εἶναι ἄμαθο ; Ἡ δέν ἔχεις καταλάβει, πῶς ὑπάρχει κάτι ἀνάμεσα στή σοφία καί στήν ἀμάθεια ;». «Τί εἶναι αὐτό ;». «Τό νά'χεις ὀρθή γνώμη χωρὶς νά μπορεῖς νά δώσεις λόγο, δέν γνωρίζεις, εἶπε ἐκείνη, πῶς μήτε γνώση εἶναι (γιατί ἄλλογο πράγμα πῶς θά ἦταν γνώση ;) μήτε ἀμάθεια ; Εἶναι δά σχεδόν κάτι τέτοιο ἡ ὀρθή γνώμη, ἀνάμεσα στή γνώση καί στήν ἀμάθεια». «Ἀληθινά λέγεις», εἶπα ἐγώ. — «Μή θέλεις λοιπόν σῶναι καί καλά, ὅ,τι δέν εἶναι ὁμορφο νά εἶναι ἄσχημο, μήτε ὅ,τι δέν εἶναι καλό νά εἶναι κακό. Ἔτσι λοιπόν καί γιά τόν ἔρωτα, ἀφοῦ μόνος σου ὁμολογεῖς πῶς δέν εἶναι καλός μήτε ὁμορφος, νά μή νομίζεις, πῶς πρέπει γιά αὐτό νά εἶναι ἄσχημος καί κακός, ἀλλά κάτι ἀνάμεσα σ' αὐτά», εἶπε ἐκείνη. «Καί ὅμως, εἶπα ἐγώ, δέχονται ὅλοι πῶς εἶναι μέγας θεός». «Ἐννοεῖς, εἶπε, ὅλους τοὺς ἀνίδεους ἢ καί ἐκείνους, πού ἔχουν γνώση ;». «Ὅλους μαζί, βέβαια». Καί ἐκείνη τότε γέλασε· «καί πῶς, εἶπε, Σωκράτη, δέχονται ὅλοι, ὅτι εἶναι μέγας θεός, αὐτοὶ πού λένε, πῶς οὔτε θεός δέν εἶναι ;».

«Ποιοί είναι αυτοί ;», είπα ἐγώ. «Ένας βέβαια, είπε, ἐσύ καί μία ἐγώ». Κι ἐγώ είπα· «πώς τό ἐννοεῖς αὐτό ;» Κι ἐκείνη είπε· «πολύ ἀπλά. Πές μου λοιπόν, ὅλοι οἱ θεοί δέν δέχονται, πώς εἶναι εὐτυχισμένοι καί ὁμορφοί ; Ἡ θά τολμοῦσες νά εἰπείς, πώς κάποιος ἀπό τούς θεούς δέν εἶναι ὁμορφος κι εὐτυχισμένος ;». «Έγώ ὄχι, μά τόν Δία», είπα. «Καί εὐτυχισμένους δά δέν ἐννοεῖς ὅσους ἔχουν τά καλά καί τά ὁμορφα ;». «Βέβαια». «Έχεις ὅμως ὁμολογήσει, πώς ὁ Ἔρως ἐπειδή δέν ἔχει τά καλά καί τά ὁμορφα, ἐπιθυμεῖ ἀκριβῶς αὐτά πού δέν ἔχει». «Τό ὁμολόγησα βέβαια». «Καί πῶς λοιπόν θά ἦτανε θεός ἐκεῖνος, πού τοῦ λείπουν τά ὁμορφα καί τά καλά ;». «Μέ κανέναν τρόπο, καθώς φαίνεται». «Βλέπεις λοιπόν, είπε, πώς καί σύ τόν Ἔρωτα δέν τόν πιστεύεις γιά θεό;». «Τί λοιπόν, είπα, νά εἶναι, ὁ Ἔρως ; θνητός ;». «Κάθε ἄλλο». «Ἀλλά τί τότε ;». «Σάν τά προηγούμενα παραδείγματα· εἶναι, είπε, κάτι ἀνάμεσα στό θνητό καί στό ἀθάνατο». «Δηλαδή τί, Διοτίμα ;». «Μεγάλος δαίμονας, Σωκράτη. Γιατί κάθε δαιμονικό εἶναι ἀνάμεσα στό θνητό καί στό ἀθάνατο».

Ζ' Ἐπιστολή 324b - 325a

(Μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου)

Μιλεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων σέ πρῶτο πρόσωπο :

Ὅταν εἶμωνα νέος, ἔπαθα τό ἴδιο πού παθαίνουνε πολλοί· ἐπίστεψα, πώς μόλις γίνω κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου, εὐθύς θά πάω στήν πολιτική. Καί ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων τῆς πόλης στόν καιρό μου ἔλαχε νά εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Ἐπειδή πολλοί κατηγοροῦσαν τό τότε πολίτευμα, ἔγινε ἀνατροπή καί ἀρχηγοί στήν ἀνατροπή τούτη στάθηκαν πενήντα ἕνας ἄνδρες, ἑνδεκα στήν πόλη, δέκα στόν Πειραιά — καί ἡ καθεμιά ἀπό τίς δύο τούτες ομάδες ἐτάχθηκε νά διευθύνει καί τά ζητήματα τῆς ἀγορᾶς καί ὅσα σχετίζονται μέ τήν πόλη — οἱ ἄλλοι τριάντα ὅμως ἔγιναν ἀπόλυτοι ἀρχοντες ὅλων. Ἀπ' αὐτούς λοιπόν μερικοί ἔτυχε νά μοῦ εἶναι συγγενεῖς καί γνωστοί καί μέ καλοῦσαν δά εὐθύς νά λάβω μέρος κι ἐγώ σάν σέ πράγματα πού μοῦ ταίριαζαν. Καί καθόλου δέν εἶναι νά θαυμάζει κανεῖς γιά κείνο πού ἐξαιτίας τῆς νεότητάς μου ἔπαθα. Ἐπίστεψα δηλαδή, πώς αὐτοί θά διοικήσουνε τώρα τήν πόλη

βγάζοντάς την από τήν ἄδικη ζωὴ καὶ ὁδηγώντας την σέ δίκαιο τρόπο· γι' αὐτό πρόσεχα πολύ μέ τό νοῦ μου γιά νά ἰδῶ τί θέ νά κάμουν. Καί ἔβλεπα δά, πῶς οἱ ἄνδρες αὐτοί μέσα σέ λίγον καιρό ἀπόδειξαν, πῶς τό προηγούμενο πολίτευμα ἦτανε χρυσάφι. Καί γιά τ' ἄλλα καί γιά τόν ἀγαπημένο μου φίλο, τόν πρεσβύτεν Σωκράτη, πού ἐγώ δά δέν θά ντρεπόμουνα νά εἰπῶ, πῶς ἦταν ὁ πιό δίκαιος τοῦ καιροῦ ἐκείνου, τόν ἔστελναν μαζί μέ ἄλλους νά πάει γιά κάποιον πολίτη, μέ τήν ἐντολή νά τοὺς τόν φέρνουν διά τῆς βίας γιά νά τόν θανατώσουν. Καί τοῦτο τό ἔκαναν γιά νά τόν ἀναγκάσουν νά μετᾶσχει κι αὐτός σέ ὅσα ἐπρατταν αὐτοί, εἴτε θέλει εἴτε ὄχι. Αὐτός ὅμως δέν τοὺς ἄκουσε καί πρόκρινε νά βάλει σέ κίνδυνο τή ζωὴ του παρά νά γίνει κοινωνός στά ἀνόσια ἔργα των.

Πολιτεία B 367a-e

(Μετάφραση Ι. Ν. Γρυπάρη)

Ὁ διάλογος, πού κεντρικό του θέμα εἶναι τό δίκαιο, ἔχει περιστραφεῖ ὥς ἐδῶ γύρω ἀπό τό ἂν τό δίκαιο εἶναι τό ταιριαστό γιά κάθε πράγμα καί γιά κάθε περίσταση, ἂν εἶναι τό συμφέρον τοῦ πιό δυνατοῦ ἢ ἔχει ἐπιβληθεῖ γιά νά προστατεύει τοὺς πολλούς ἀδυνάτους, ἐπίσης ἂν ὁ ἄδικος εἶναι ἐδυσχεσμένος καί ἂν τό δίκαιο εἶναι ἀποδεκτό γιά τήν ὠφέλεια πού ἔχουν ἀπό αὐτό οἱ ἄνθρωποι. Τώρα ὁ Ἀδείμαντος, ὁ ἀδελφός τοῦ Πλάτωνα, καλεῖ τό Σωκράτη νά ἐξετάσει τό δίκαιο καθαντό, στήν οὐσία του, πέρα ἀπό τήν ὠφελιμότητά του καί τίς ἄλλες λαϊκές ἀντιλήψεις.

Αὐτά λοιπόν, Σωκράτη, καί ἴσως καί πολύ περισσότερα ἀπ' αὐτά, θά εἶχαν νά λέγουν ὁ Θρασύμαχος καί ὅποιος ἄλλος γιά τή δικαιοσύνη καί τήν ἀδικία, ὅσο καί ἂν μετᾶλλαζαν λίγο ἀσύστολα, καθῶς μοῦ φαίνεται, τή φύση τῆς μιανῆς καί τῆς ἄλλης. Ἐγώ ὅμως, καί δέν ἔχω καμιᾶ ἀνάγκη νά σοῦ τό κρύψω, γι' αὐτό ἴσα ἴσα παρατέντωσα τόσο πολύ τό λόγο μου, γιατί ἐπιθυμῶ ν' ἀκούσω ἑσένα, πῶς θά ἀντικρούσεις ὅλ' αὐτά. Μήν περιοριστεῖς λοιπόν μόνο νά μᾶς ἀποδείξεις, πῶς ἡ δικαιοσύνη εἶναι προτιμότερη ἀπό τήν ἀδικία, ἀλλά καί πῶς ἐνεργεῖ ἀπό μόνη της στήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, γιά νά εἶναι πράγμα κακό ἢ μιὰ καί ἀγαθό ἢ ἄλλη· καί νά βγάξει ἀπό τή μέση τό τί φαίνεται ἡ καθεμίᾳ των, καθῶς σοῦ τό ἐζήτησε καί ὁ Γλαῦκων. Γιατί ἂν δέν ἀφαιρέσεις κι ἀπό τή μιὰ κι ἀπό τήν

ἄλλη τήν ἀληθινή ἔστω ὑπόληψη πού τούς ἔχει ὁ κόσμος καί δέν προσθέσεις ἀπεναντίας τήν ψεύτικη, θά πούμε πώς δέν ἐπαινεῖς τή δικαιοσύνη, οὔτε πώς κατηγορεῖς τήν ἀδικία, ἀλλά ἐκεῖνο πού θεωρεῖ ὁ κόσμος γιά δικαιοσύνη καί ἀδικία καί ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεις ἐπομένως νά ἀδικοῦμε, φτάνει νά μὴ μᾶς παίρνουν εἶδηση, καί ὅτι στό τέλος εἶσαι σύμφωνος μέ τό Θρασύμαχο, πώς ἡ δικαιοσύνη δέν εἶναι ἀγαθόν γιά κεῖνον πού τήν ἔχει, ἀλλά εἶναι τό συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ ἀδικία εἶναι πράγμα ὠφέλιμο καί συμφέρον γιά τόν ἑαυτό της, καί μονάχα γιά τόν ἀσθενέστερο δέν εἶναι συμφέρον. Ἀφοῦ λοιπόν παραδέχτηκες, ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀπό τά μεγαλύτερα ἀγαθά, πού ἀξίζει νά τ' ἀποκτᾷ κανεὶς καί γιά τ' ἀποτελέσματά των, μά πολύ περισσότερο γι' αὐτά τά ἴδια, ὅπως εἶναι ἡ ὄραση, ἡ ἀκοή, ἡ φρόνηση, ἡ υἰεία κι ὅς' ἄλλα ἀγαθά εἶναι γόνιμα ἀπό τή φύση των κι ὄχι γιατί τά θεωροῦν γιά τέτοια οἱ ἄνθρωποι, ἐγκωμιάσε λοιπόν καί τή δικαιοσύνη γι' αὐτό τό ἴδιο πράγμα, γιά τήν ὠφέλεια πού παρέχει ἡ ἴδια ἀφ' ἑαυτοῦ της στόν ἄνθρωπο, καθώς καί τήν ἀδικία γιά τή βλάβη της· ὅσο γιά τίς ἀνταμοιβές καί τίς ἰδέες πού ἔχει ὁ κόσμος γι' αὐτές, παρὰ τις σέ ἄλλους νά τίς ἐκθειάζουν, ἐπεὶδὴ ἐγώ κάθε ἄλλον θά μπορούσα ν' ἀνεχθῶ νά ἐγκωμιάζει κατ' αὐτό τόν τρόπο τή δικαιοσύνη καί νά ψεγαδιάζει τήν ἀδικία, ἀπό τίς ἰδέες τοῦ κόσμου κι ἀπό τίς ἀνταμοιβές των, ὄχι ὅμως καί σένα, ἐκτός ἂν μοῦ τό ἐπέβαλλες ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ἐσύ πέρασες ὅλη σου τή ζωή χωρίς νά κάνεις τίποτε ἄλλο παρὰ νά μελετᾷς καί νά ἐξετάζεις αὐτό τό ζήτημα. Νά μὴ μᾶς ἀποδείξεις λοιπόν μέ τό λόγο σου, μόνο πώς εἶναι καλύτερο πράγμα ἡ δικαιοσύνη ἀπό τήν ἀδικία, ἀλλά τί κάνει ἡ καθεμιά των τόν ἄνθρωπο πού τήν ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ της, εἴτ' ἔχουν γνώση θεοῦ καί ἄνθρωποι, εἴτε ὄχι, ὥστε νά εἶναι καλὸ ἢ μιά καί κακὸ ἢ ἄλλη.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζήτηση πάνω στὶς σχέσεις : πῦρ - πάντα (Ἡράκλειτος), ἕνα - πολλὰ (Ἐμπεδοκλῆς), νοῦς - πράγματα (Ἀναξαγόρας), άτομα - σώματα (Δημόκριτος), ἰδέες - αἰσθητά (Πλάτων).
2. Ἡ πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ δικαίου, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τά ἀποσπάσματα τοῦ «Ἰππία» καί τῆς «Πολιτείας», πῶς μπορεῖ νά συσχετιστεῖ μέ τή θεωρία τῶν ἰδεῶν ;

3. Σύγκριση τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τοῦ δικαίου μέ ἐκείνη τοῦ Ἀντιφώντα.
4. Πλεονεκτήματα καί μειονεκτήματα τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας.
5. Ποιά τά δημοκρατικά στοιχεῖα τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας ;

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Τά μετά τά Φυσικά Λ 1, 1069a 18 - 2, 1069b 34

(Μετάφραση Κ.Δ. Γεωργούλη)

Θέμα τῆς θεωρίας μας ἡ οὐσία· γιατί τῶν οὐσιῶν οἱ ἀρχές καί τά αἷτια ζητοῦνται· γιατί βέβαια καί ἂν τό σύμπαν τό θεωρήσουμε ὡς κάποιον ὅλον, ἡ οὐσία εἶναι τό πρῶτον μέρος. Καί ἂν τοῦ σὺμπαντος ἡ ἐνότητα εἶναι μιά σειρά διαδοχῆς, καί σέ μιά τέτοια περίπτωση πρώτη ἔρχεται ἡ οὐσία, ἔπειτα τό ποιόν, ἔπειτα τό ποσόν. Κι ἀκόμη οὐδέ ἀξίζουν αὐτά νά τά εἰπεῖ κανεῖς ὄντα σέ ἀπερίοριστη σημασία, ἀλλά ποιότητες καί κινήσεις, ἀλλιῶς καί τό ὄχι λευκό καί τό ὄχι εὐθύ ἀξίζουν γιά ὄντα νά εἰπωθοῦν. Λέμε δέ κατὰ παραχώρηση πῶς ὑπάρχουν καί αὐτά, λέγοντας π.χ. ὑπάρχει ὄχι λευκό. Ἀκόμη κανένα ὄν πού δέν εἶναι οὐσία δέν ὑπάρχει σέ χωριστή αὐθυπαρξία· μάρτυρές μας εἶναι καί οἱ ἀρχαῖοι μέ τά ἔργα τους· γιατί τῆς οὐσίας ἐξητοῦσαν ἀρχές, στοιχεῖα καί αἷτια. Οἱ συγχρονισμένοι βέβαια προτιμοῦν νά βάνουν γιά οὐσίες τά καθολικά· γιατί τά γένη ἀνήκουν στήν τάξη τῶν καθολικῶν καί προτιμοῦν οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι νά τά θεωροῦν ἀρχές καί οὐσίες, ἐπειδή χρησιμοποιοῦν στή ζήτησή τους ἀφηρημένη λογική μέθοδο· οἱ παλαιοὶ ὅμως ἐθεωροῦσαν τά μή γενικά, ὅπως τό πῦρ καί τή γῆ, ὄχι ὅμως ὅ,τι σ' αὐτά εἶναι κοινόν, δηλ. τό σῶμα. Οὐσίες πάλι ἔχουμε τριῶν εἰδῶν· μιά ἡ αἰσθητή. Κι αὕτη μοιράζεται σέ αἰδία καί σέ φθαρτή· γι' αὕτη δέν ὑπάρχει ἀμφισβήτηση, π.χ. γιά τά φυτά καί τά ζῶα, καί τούτης πρέπει ἐμεῖς νά εὐροῦμε τά στοιχεῖα εἴτε ἓνα εἶναι εἴτε πολλά. Ἡ ἄλλη ἀπό τό ἄλλο μέρος εἶναι ἀκίνητη, καί δίνουν σ' αὕτη χωριστή ἀπό τά αἰσθητά αὐθυπαρξία, ἄλλοι διαιρώντας την σέ δύο, ἄλλοι θεωρώντας ὡς μιά φύση τά εἶδη καί τά μαθηματικά καί ἄλλοι ἀναγνωρίζοντας ἀπ' αὐτά μόνο τά μαθηματικά, ἐκεῖνα τά δύο εἶδη ἐρευνᾷ ἡ φυσική, γιατί ἀπό τήν κίνηση εἶναι ἀσεχῶριστα· τό τρίτο ὅμως εἶδος ἐρευνᾷ μιά ἄλλη ἐπιστήμη, ἀφοῦ αὐτό δέν ἔχει μέ τά ἄλλα καμιά ἀρχή κοινή.

Ἡ αἰσθητή οὐσία εἶναι μεταβλητή. Ἄν ὅμως ἡ μεταβολή ξεκινᾷ ἀπό τὰ ἀντίθετα ἢ τὰ μεταξύ, ὄχι ὅμως ἀπό κάθε εἶδος ἀντιθέτων (γιατί καί ἡ φωνή μὴ ὄντας λευκὸ εἶναι ἀντίθετη τοῦ λευκοῦ), ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὸ ἐναντίο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὶς μεταβολές κάτι πού περνάει μεταβαλλόμενο στὴν ἐναντία μεταβολή· γιατί δὲν μεταβάλλονται τὰ ἐναντία τὰ ἴδια. Ἀκόμη τὸ βασικὰ βαλμένο ὑποκείμενο διατηρεῖται, τὸ ἐναντίο ὅμως δὲν διατηρεῖται ἔπειτα ἀπὸ τὴ μεταβολή· ὑπάρχει ἄρα κάποιο τρίτο παράλληλα ἀπὸ τὰ ἐναντία, ἡ ὕλη. Ἄν δὰ οἱ μεταβολές εἶναι τέσσαρες, ἢ κατὰ τὸ τί ἢ κατὰ τὸ ποιοῦ ἢ ποσὸ ἢ κατὰ τὸ ποῦ, καί εἶναι ἡ κατὰ τὸ τί τῆς οὐσίας μεταβολή ἡ ἀπόλυτη γένεση καὶ φθορά καὶ ἡ κατὰ τὸ ποσὸ μεταβολή εἶναι αὐξηση καὶ ἐλάττωση, καὶ ἡ κατὰ τὶς παθητικές ποιότητες εἶναι ἀλλοίωση καὶ ἡ κατὰ τὸν τόπο φορά, ἡμποροῦμε νὰ εἰποῦμε ὅτι οἱ μεταβολές κατευθύνονται στὶς ἀντίστοιχες κατηγορικές ἐναντιώσεις. Εἶναι ἀνάγκη πιά νὰ μεταβάλλεται ἡ ὕλη, ὄντας δυναμικά καὶ τὰ δύο μέλη τῆς ἐναντιώσεως. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὄν εἶναι δύο λογιῶν, καθετὶ μεταβάλλεται ἀπὸ τὸ δυνάμει ὄν στοῦ ἐνεργείᾳ ὄν, π.χ. ἀπὸ τὸ δυνάμει λευκὸ στοῦ ἐνεργείᾳ λευκὸ. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ σχετικὰ μέ τὴν αὐξηση καὶ ἀδυνατίση. Ὡστε ὄχι μόνο ἡμπορεῖ κάτι κατὰ συμβεβηκὸς νὰ γίνεται ἀπὸ τὸ μὴ ὄν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὄν γίνονται ὅλα, ἀπὸ δυνάμει ὄν βέβαια καὶ ὄχι ἀπὸ ἐνεργείᾳ ὄν. Καὶ τοῦτο τὸ δυνάμει ὄν εἶναι τὸ ἓνα τοῦ Ἀναξαγόρα (τὸ ἓνα εἶναι προτιμότερη ἔκφραση καὶ ὄχι τὸ «ὅλα ἀντάμα») καὶ τὸ μίγμα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ Ἀναξίμανδρου, καὶ ὅπως ὁ Δημόκριτος λέει, ὅλα τὰ πράγματα ἦταν μαζί δυνάμει καὶ ὄχι ἐνεργείᾳ. Ὡστε ἡμπορεῖ οἱ ἐρευνητὲς αὐτοὶ νὰ ἔχουν βάλει χέρι μέ τὶς ἀνακαλύψεις τους στὴν ὕλη. Ὅλα πάλι τὰ μεταβαλλόμενα ἔχουν ὕλη, τὸ κάθε διαφορετικὸ πρᾶγμα διαφορετική. Καὶ ὅσα αἰδία ὄντα δὲν εἶναι γεννητὰ, ἀλλὰ ἔχουν τοπικὴ κίνηση, ἔχουν καὶ αὐτὰ ὕλη, ὄχι βέβαια γεννητὴ, ἀλλὰ ὕλη τοπικὴ ἀφετηρίας καὶ τέρματος. Ἡμπορεῖ ἀκόμη νὰ παρουσιαστῇ σέ κανένα ἢ ἀπορία, ἀπὸ ποῖο μὴ ὄν γίνεται ἡ γένεση· γιατί τὸ μὴ ὄν εἶναι τριπλὸ. Ἡ γένεση γίνεται, ἀνίσως πιά ὑπάρχει κάποιο δυναμικὸ ὄν, δὲν βγαίνει ὅμως κάτι ἀπὸ ὅποιοδήποτε δυνάμει ὄν, ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικὸ βγαίνει διαφορετικὸ, δὲν ἀρκεῖ ὅμως νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἦταν ἀντάμα· γιατί αὐτὰ διαφέρουν

κατά τήν ὕλη, ἂν καί ἡμπορεῖ κανεῖς νά ἐρωτήσῃ γιατί ἔγιναν ἅ-
πειρα καί ὄχι ἓνα ; ὁ νοῦς βέβαια εἶναι ἓνας, ὥστε ἂν ἡ ὕλη μία εἶναι,
ἔγινε ἐνεργεῖα μόνο ἐκεῖνο ὅ,τι ἦταν ἡ ὕλη δυνάμει. Εἶναι λοιπόν τά
αἷτια τρία καί τρεῖς οἱ ἀρχές· ἀπ' αὐτά τά δύο ἀποτελεῖ ἡ ἐναν-
τίωση, μοιρασμένη ἀπό τή μιᾷ μεριά σέ λόγο καί εἶδος καί ἀπό
τήν ἄλλη σέ στέρηση, τό τρίτο εἶναι ἡ ὕλη.

Περί ψυχῆς B 1, 412a 3-412b 9

(Μετάφραση Β. Ν. Τατάκη)

Ἄς ποῦμε λοιπόν ὅτι ἔχουμε τελειώσει μέ τίς γνώμες πού μᾶς
ἔχουν παραδώσει οἱ παλαιότεροί μας γιά τήν ψυχή· καί ἄς γυρί-
σουμε πίσω πάλι, σάν νά ξαναπιάναμε τήν ἔρευνα ἀπό τήν ἀρχή,
προσπαθώντας νά προσδιορίσουμε τί εἶναι ψυχή, καί ποιός θά μπο-
ροῦσε νά εἶναι ἓνας πολύ γενικός ὁρισμός της. Λέγομε λοιπόν ὅτι
ἓνα γένος τῶν ὄντων εἶναι ἡ οὐσία· ἡ οὐσία περιλαμβάνει ἀπό τή
μιᾷ τήν οὐσία ὡς ὕλη, πράγμα πού καθεαυτό δέν εἶναι κάτι τό προσ-
διορισμένο, ἀπό τήν ἄλλη τό «εἶδος» καί τή μορφή, χάρη στήν
ὁποία ἓνα ὑποκείμενο παίρνει πιά προσδιορισμό· τρίτο ἔρχεται
ἐκεῖνο πού γίνεται ἀπό αὐτά τά δύο. Ἡ ὕλη εἶναι δύναμη, ἐνῶ ἡ
μορφή ἐντελέχεια, καί μάλιστα μέ δύο ἔννοιες, ἀπό τή μιᾷ μέ τήν
ἔννοια πού λέμε ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐντελέχεια, καί ἀπό τήν ἄλλη
μέ τήν ἔννοια πού λέμε ὅτι ἡ θεώρηση εἶναι ἐντελέχεια. Οὐσίες κατὰ
κύριο λόγο φαίνεται νά εἶναι τά σώματα, καί ἀπό αὐτά πάλι τά
φυσικά· τοῦτα, ἀλήθεια, εἶναι οἱ πρωταρχές τῶν ἄλλων. Ἀπό τά
φυσικά πάλι σώματα ἄλλα ἔχουν ζωή, καί ἄλλα δέν ἔχουν· ἐννοοῦ-
με ζωή τό γεγονός ὅτι ἓνα ὄν τρέφεται, αὐξάνει καί φθίνει ἀπό μόνο
του. Ὡστε κάθε σῶμα φυσικό πού ἔχει ζωή, πρέπει νά εἶναι οὐσία,
καί μάλιστα μέ τό νόημα ὅτι εἶναι σύνθετη. Καί μιᾷ πού εἶναι σῶμα,
καί σῶμα τέτοιας λογῆς, τοῦτο δῶ, — γιατί ἔχει ζωή — δέν θά μπο-
ροῦσε ἡ ψυχή νά εἶναι τό σῶμα· γιατί τό σῶμα δέν εἶναι ἀπό τά
πράγματα πού ἀποδίδονται σέ ἓνα ὑποκείμενο, ἀλλά εἶναι μᾶλλον
ὑποκείμενο καί ὕλη. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν ἡ ψυχή νά εἶναι οὐσία,
γιατί εἶναι μορφή σώματος φυσικοῦ πού ἔχει τή δυναμικότητα νά
ζεῖ. Καί ἡ οὐσία αὕτη εἶναι ἐντελέχεια. Ἀλλά ἡ ἐντελέχεια ἔχει δύο
σημασίες : ἡ μιᾷ μέ τό νόημα πού παίρνει στήν ἐπιστήμη (γνώ-

ση), ή άλλη εκείνο πού παίρνει στή θεώρηση. Είναι λοιπόν φανερό ότι ή ψυχή είναι έντελέχεια όπως ή επιστήμη· γιατί όσο υπάρχει ή ψυχή, έχουμε καί ύπνο καί έγρήγορση· τούτη είναι ανάλογη μέ τή θεώρηση, ενώ ό ύπνος μοιάζει μέ τό νά έχεις τή γνώση, αλλά νά μή τή σκέπτεσαι τούτη τή στιγμή· πρώτη βέβαια στό άτομο γεννιέται ή γνώση. Γιά τούτο ή ψυχή είναι πρώτη έντελέχεια σώματος φυσικοῦ πού έχει δυναμικότητα ζωῆς. Καί τέτοιο σῶμα είναι όποιο είναι οργανωμένο. Καί τῶν φυτῶν τά μέρη ὄργανα είναι, αλλά έντελῶς ἀπλά, όπως λόγου χάρη τό φύλλο πού προστατεύει τό περικάρπιο, καί τό περικάρπιο πού προστατεύει τόν καρπό· οἱ ρίζες πάλι είναι ἀνάλογες μέ τό στόμα· γιατί καί τά δύο ἀπορροφούν τήν τροφή. Ἄν λοιπόν πρέπει νά ποῦμε κάτι πού νά ἐφαρμόζεται σέ κάθε εἶδος ψυχῆς, θά λέγαμε ότι ή ψυχή είναι ή πρώτη έντελέχεια σώματος φυσικοῦ οργανωμένου. Γιά τούτο, δέν υπάρχει λόγος νά ἐρευνοῦμε ἂν ή ψυχή καί τό σῶμα είναι ἓνα, όπως δέν ζητοῦμε ἂν ἓνα είναι τό κερί καί τό ἀποτύπωμα, καί γενικά ή ὕλη κάθε πράγματος καί εκείνο τοῦ ὁποίου είναι ὕλη· γιατί μία πού τό ἓνα καί τό είναι ἔχουν πολλές σημασίες, εκείνο πού υπάρχει κυριολεκτικά είναι ή έντελέχεια.

Ἡθικά Νικομάχεια Κ 8, 1178b 20 - 9, 1179a 9

(Μετάφραση Λ. Ζενάκου)

Ἄν λοιπόν ἀφαιρεθεῖ ἀπό τόν ἄνθρωπο ή πράξη, καί ἀκόμη περισσότερο ή δημιουργία, τί ἀπομένει ἐκτός ἀπό τή θεωρία; Ἐξάλλου καί ή ἐνέργεια τοῦ θεοῦ, πού ὑπερέχει σέ μακαριότητα, είναι θεωρητική. Ἄρα καί ἀπό τίς ἀνθρώπινες ἐνέργειες ὅποια είναι πιό συγγενική μέ αὐτήν, είναι καί ή περισσότερο εὐδαιμονική. Καί ἀπόδειξη ὅτι δέν μετέχουν στήν εὐδαιμονία τά ἄλλα ζῶα πού είναι έντελῶς στερημένα ἀπό τέτοια ἐνέργεια. Στούς θεούς λοιπόν ή ζωή είναι μακάρια στό σύνολό της· στούς ἀνθρώπους στό βαθμό πού γίνεται ὁμοίωμα τῆς τέτοιας ἐνέργειας· ἀπό τά ἄλλα ζῶα κανένα δέν εὐδαιμονεῖ, ἐπειδή μέ κανέναν τρόπο δέν μετέχουν στή θεωρία. Ὅσο λοιπόν πληθαίνει ή θεωρία, πληθαίνει καί ή εὐδαιμονία, καί σέ ὅσους υπάρχει περισσότερο ή μία, υπάρχει περισσότερο καί ή ἄλλη.

Ἄλλά ὁ ἄνθρωπος, ὄντας ἄνθρωπος, ἔχει ἀνάγκη καί ἀπό ἐξωτερική εὐημερία. Γιατί ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου δέν ἔχει αὐτάρκεια μόνο μέ τή θεωρία, ἀλλά χρειάζεται καί τό σῶμα νά εἶναι ὑγιές, καί νά ὑπάρχει τροφή καί οἱ ἄλλες περιποιήσεις του. Ὡστόσο ἄς μή νομισθεῖ ὅτι θά χρειαζόταν πολλά καί μεγάλα γιά νά εὐδαιμονήσῃ κανεῖς, μολονότι δέν εἶναι δυνατόν νά γίνῃ εὐτυχισμένος χωρίς τά ἐξωτερικά ἀγαθά· γιατί οὔτε ἡ αὐτάρκεια οὔτε ἡ δράση βρίσκονται στήν ὑπερβολή. Καί μπορεῖ κανεῖς νά πράττει τά καλά, χωρίς νά εἶναι ἄρχοντας στή στεριά καί στή θάλασσα· γιατί καί μέ μέτρια μέσα μπορεῖ κανεῖς νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρετή. Αὐτό μάλιστα μπορούμε νά τό δοῦμε καθαρά : οἱ ἀπλοί πολῖτες δέν φαίνονται λιγότερο ἀπό τοὺς ἄρχοντες νά κάνουν τό σωστό, ἀλλά καί περισσότερο. Εἶναι ἄρκετό νά ὑπάρχουν μέτρια μέσα· γιατί μέ αὐτά θά εἶναι εὐτυχισμένη ἡ ζωὴ ἐκείνου πού ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρετή.

Πολιτικά

(Μετάφραση Α. Ζενάκου)

A 2, 1252b 12 - 1253a 9 : Ἡ κοινωμία πού ἔχει συγκροτηθεῖ, σύμφωνα μέ τή φύση, γιά ὅλες τίς ἡμέρες, εἶναι ἡ οἰκογένεια· πρόκειται γι' αὐτοὺς πού ὁ Χαρώνδας τοὺς λέει ὁμοσίτους καί ὁ Ἐπιμενίδης ὁ Κρητικὸς ὁμοτραπέζους. Ἡ πρώτη κοινωμία πάλι, πού συνίσταται ἀπὸ περισσότερες οἰκογένειες, μέ λειτουργία ὅχι προσωρινή, εἶναι ἡ κώμη. Μάλιστα ἀπὸ τή φύση τῆς ἡ κώμης ἐμφανίζεται σάν ἀποικία τῆς οἰκογένειας· πρόκειται γι' αὐτοὺς πού μερικοὶ τοὺς ὀνομάζουν ὁμογάλακτους καί παιδιὰ καί παιδιὰ τῶν παιδιῶν· γι' αὐτὸ στήν ἀρχὴ οἱ πόλεις εἶχαν βασιλιά — καθὼς καί τώρα ἀκόμη διάφορες φυλές — γιατί συγκροτήθηκαν ἀπὸ βασιλευμένους, ἀφοῦ κάθε οἰκογένεια βασιλεύεται ἀπὸ τὸν γεροντότερο, ὅπως ἐπίσης καί οἱ συγγενικὲς οἰκογένειες. Καί αὐτὸ εἶναι πού λέει ὁ Ὁμηρος «ἐξουσιάζει καθένας γυναῖκες καί παιδιὰ» — γιατί ἦταν σκόρπιοι· καί πραγματικὰ ἔτσι ζοῦσαν τὰ παλιὰ χρόνια. Ἀλλά καί γιά τοὺς θεοὺς, γι' αὐτὸ λένε ὅλοι ὅτι ἔχουν βασιλεία, γιατί καί αὐτοί, ἄλλοι καί σήμερα ἀκόμη, ἄλλοι στήν παλαιὰ ἐποχὴ, εἶχαν βασιλεία. Καί οἱ ἄνθρωποι, ὅπως ἀκριβῶς ἐξομοιώνουν τήν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν θεῶν μέ τή δική τους, ἔτσι καί μέ τή ζωὴ τῶν θεῶν.

Ἡ ὁλοκληρωμένη κοινωνία, πού ἀποτελεῖται ἀπό περισσότερες κώ-
 μες, εἶναι ἡ πόλις, αὐτή δηλαδή πού κατέχει ὅλα τὰ ὅρια τῆς αὐτόρ-
 κειας σχεδόν, πού δημιουργήθηκε γιά χάρη μόνο τῆς ζωῆς, ἀλλά
 πού ὑφίσταται γιά χάρη τῆς καλῆς ζωῆς. Γι' αὐτό κάθε πόλις υπάρ-
 χει σύμφωνα μέ τή φύση, ἐφ' ὅσον ἔτσι υπάρχουν καί οἱ πρῶτες
 κοινωνίες. Αὐτή εἶναι ἡ ἀπόληξη ἐκείνων, καί ἡ φύση εἶναι μιᾶ ἀπό-
 ληξη. Γιατί ὅ,τι λογῆς εἶναι καθετί ὅταν ὁλοκληρωθεῖ ἡ δημιουργία
 του, αὐτή λέμε πῶς εἶναι ἡ φύση του, ὅπως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀ-
 λόγου, τοῦ σπιτιοῦ. Ἀκόμη τό τελικό αἶτιο καί ὁ σκοπός εἶναι ὕ-
 ψιστο ἀγαθό. Καί ἡ αὐτάρκεια εἶναι καί σκοπός καί ὕψιστο ἀγαθό.
 Ἀπό αὐτά λοιπόν εἶναι φανερό ὅτι ἡ πόλις εἶναι κάτι σύμφωνα
 μέ τή φύση, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπό τή φύση του ζῶο πολιτικό,
 καί ὅτι ὁ ἄπολις ἀπό τή φύση του καί ὄχι ἀπό τίς περιστάσεις εἶναι
 ἢ κάτι ἀνώτερο ἀπό ἄνθρωπος ἢ φαῦλος — καταπῶς ἐκεῖνος πού
 ὁ Ὁμηρος τόν κατηγορεῖ βαριά : « Ἀταίριαστος, παράνομος, ἀνέ-
 στιος... ». Γιατί αὐτός πού εἶναι τέτοιος ἀπό τή φύση του, εἶναι
 ταυτόχρονα καί φιλοπόλεμος, καθῶς εἶναι μόνος, ξεκομμένος ἀπό
 τοὺς συνανθρώπους του. Πῶς λοιπόν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο πολι-
 τικό περισσότερο ἀπό κάθε μέλισσα καί ἀπό κάθε ἀγελαῖο ζῶο,
 εἶναι φανερό.

Γ 6, 1276b 15 - 30 : Πρέπει λοιπόν πρῶτα νά θέσουμε σάν
 βάση : γιά ποιο σκοπό συγκροτήθηκε ἡ πόλις, καί πόσα εἶδη ἐ-
 ξουσίας πάνω στόν ἄνθρωπο καί στήν κοινωνική ζωή υπάρχουν ;
 Καθῶς εἰπώθηκε καί στά προηγούμενα, ὅπου προσδιορίστηκαν ἡ
 συγκρότηση καί ἡ λειτουργία τοῦ οἴκου καί ἡ ἐξουσία τοῦ ἀφέντη,
 ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπό τή φύση ζῶο πολιτικό γι' αὐτό οἱ ἄνθρωποι,
 καί ὅταν ἀκόμη δέν χρειάζονται καθόλου ὁ ἕνας τή βοήθεια τοῦ ἄλ-
 λου, δέν ἔχουν λιγότερη διάθεση νά ζοῦν μαζί. Ἀκόμη τό κοινό συμ-
 φέρον τοὺς συνάγει στό βαθμό πού προσφέρει στόν καθένα ἕνα μέτρο
 καλῆς ζωῆς. Προπάντων λοιπόν αὐτό εἶναι ὁ σκοπός καί γιά ὅλους
 μαζί καί γιά τόν καθένα χωριστά. Οἱ ἄνθρωποι ὁμως ἐνώνονται
 καί διατηροῦν τήν πολιτική κοινωνία καί γιά χάρη τῆς ζωῆς ἀπλῶς,
 γιατί καί σ' αὐτή μόνη ἐπίσης ὑπάρχει μέρος τῆς καλῆς ζωῆς, ἂν
 δέν εἶναι παραφορτωμένη μέ καθημερινά βάρη. Καί πάλι ὁμως
 εἶναι φανερό ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ὑπομένουν πολλή κακο-

πάθεια από τον πόθο τους για τη ζωή, σάν νά υπάρχει σ' αυτήν μέσα μιά κάποια εὐτυχία καί μιά φυσική γλυκύτητα.

Z 2, 1317a 40 - 1317b 17 : Βάση λοιπόν τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ ἐλευθερία· ἔτσι συνηθίζουν νά λένε, σάν μόνο σ' αὐτή τήν πολιτεία νά μετέχουν στήν ἐλευθερία οἱ πολίτες, γιατί αὐτήν λένε ὅτι ἐπιδίδωκε κάθε δημοκρατία. "Ἐνα γνώρισμα τῆς ἐλευθερίας εἶναι τό νά κυβερνοῦν καί νά κυβερνιοῦνται ὅλοι διαδοχικά. Γιατί σύμφωνα μέ τό δημοκρατικό δίκαιο ἡ ἰσότητα βασιζέται στόν ἀριθμό καί ὄχι στήν ἀξία, καί ἀφοῦ τό δίκαιο εἶναι ἔτσι, ἀναγκαστικά εἶναι κυρίαρχο τό πλῆθος, καί ὅ,τι νομίζουν σωστό οἱ περισσότεροι, αὐτό εἶναι ὁ σκοπός καί αὐτό εἶναι τό δίκαιο, γιατί λένε ὅτι πρέπει ὅλοι οἱ πολίτες νά εἶναι ἴσοι. "Ἐτσι στίς δημοκρατίες συμβαίνει νά κυριαρχοῦν οἱ φτωχοί πάνω στούς πλούσιους, ἀφοῦ εἶναι περισσότεροι, καί κυρίαρχο εἶναι ἐκεῖνο πού νομίζουν σωστό οἱ περισσότεροι. "Ἐνα γνώρισμα λοιπόν τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐτό πού ὅλοι οἱ δημοκρατικοί τό θεωροῦν θεμέλιο τῆς πολιτείας· ἄλλο γνώρισμά της εἶναι τό νά ζεῖ κανεῖς ὅπως θέλει· γιατί αὐτή λένε ὅτι εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ, ὄντας κανεῖς δοῦλος, ζεῖ ὄχι ὅπως θέλει. Αὐτό λοιπόν εἶναι τό δεύτερο θεμέλιο τῆς δημοκρατίας.

Γ 11, 1281a 40 - 1281b 17 : Τό δίλημμα ὁμως ἂν τό πλῆθος μᾶλλον πρέπει νά εἶναι κυρίαρχο καί ὄχι οἱ ἄριστοι ἀλλά ὀλίγοι, φαίνεται ὅτι μπορεῖ νά λυθεῖ καί ὅτι ἔχει κάποια ἐξήγηση, ἴσως μάλιστα καί κάποια ἀλήθεια. Γιατί οἱ πολλοί, πού ὁ καθένας τους χωριστά δέν εἶναι σπουδαῖος ἄνθρωπος, εἶναι ἐνδεχόμενο, ἅμα συγκεντρωθοῦν μαζί, νά εἶναι καλύτεροι ἀπό τοὺς λίγους, ὄχι ὁ καθένας χωριστά ἀλλά στό σύνολό τους, ὅπως στά δεῖπνα, ὅπου συμβάλλουν πολλοί σέ σύγκριση μέ ἐκεῖνα πού τά πληρώνει ἕνας. Γιατί ὁ καθένας ἀπό τοὺς πολλούς μπορεῖ νά ἔχει ἕνα μέρος ἀρετῆς καί φρόνησης καί ὅταν συγκεντρωθοῦν, ἀποτελεῖ τό πλῆθος σάν ἕναν ἄνθρωπο, μέ πολλά πόδια καί χέρια καί μέ πολλές αἰσθήσεις — ἔτσι καί στήν ἠθική καί διανοητική συγκρότηση. Γι' αὐτό καί κρίνουν καλύτερα οἱ πολλοί καί τά ἔργα τῆς μουσικῆς καί τῶν ποιητῶν. Γιατί καθένας κρίνει ἕνα μέρος καί ὅλοι τό σύνολο. Ἀλλά σέ τοῦτο ὑπερέχουν οἱ σπουδαῖοι ἄνθρωποι ἀπό καθέναν τοῦ πλῆθους, ὅπως

λένε ότι οι ωραίοι από τους μή ωραίους και οι καλλιτεχνικά ζωγραφισμένοι από τους πραγματικούς ανθρώπους, ότι συγκεντρώνουν τα σκόρπια σε μία ένότητα, άφου μπορεί τα μάτια του ενός και του άλλου κάτι άλλο να είναι χωριστά, καλύτερα από τα ζωγραφιστά. *Αν όμως είναι δυνατόν να υπάρχει αυτή η υπεροχή των πολλών από τους λίγους σπουδαίους σε κάθε δήμο και σε κάθε πλήθος, αυτό είναι άδηλο.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Διαφορές ανάμεσα στο όν του Παρμενίδη και στην ουσία του 'Αριστοτέλη.
2. Συζήτηση πάνω στην πλατωνική ιδέα και στην αριστοτελική ουσία.
3. Σύγκριση της πλατωνικής και της αριστοτελικής θεωρίας για την ψυχή.
4. 'Η σχέση άρετή - γνώση - πράξη - εύτυχία στην πλατωνική και στην αριστοτελική θεώρηση. Πώς θεμελιώνεται ή καθεμία απάντηση.
5. Συζήτηση πάνω στα κύρια σημεία της πολιτικής θεωρίας του 'Αριστοτέλη και πάνω στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της.
6. Σύγκριση του ιδανικού κράτους του Πλάτωνα και του 'Αριστοτέλη και συζήτηση πάνω στην έννοια ενός ιδανικού κράτους γενικά.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. ΣΤΩΙΚΟΙ

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

'Εγγχειρίδιον 1,1 - 3 και 5

(Παράφραση Σ. Δέλτα)

Του κόσμου άλλα είναι στην εξουσία μας και άλλα δέν είναι στην εξουσία μας. Της εξουσίας μας είναι ή γνώμη μας, ή διάθεσή μας, ή επιθυμία μας να απολαύσουμε, ή προσπάθεια ν' αποφύγουμε, μέ μία λέξη όσα είναι δική μας ενέργεια· δέν είναι της εξουσίας μας

τό σώμα, ή περιουσία, οί δόξες, τά αξιώματα καί μέ μιά λέξη ὅσα δέν εἶναι δικῆς μας ἐνέργειας. Ἐκεῖνα πού ἐξουσιάζουμε εἶναι ἀπό τή φύση των ἐλεύθερα, ἀνεξάρτητα, ἀνεμπόδιστα· ἐκεῖνα πού δέν ἐξουσιάζουμε, ἀδύνατα, ὑπόδουλα, ἐξαρτῶνται ἀπό ἀλλοῦ, μᾶς εἶναι ξένα. Νά θυμᾶσαι λοιπόν ὅτι ἂν ἐκεῖνα πού εἶναι ἀπό τή φύση των δουλικά, τά νομίσεις ἐλεύθερα καί τά ξένα τά νομίσεις δικά σου, θά ἀπαντήσεις ἐμπόδια, θά λυπηθεῖς, θά ταραχθεῖς, θά παραπονεθεῖς ἐναντίον θεῶν καί ἀνθρώπων· ἂν ὅμως μόνο τό δικό σου θεωρήσεις ὅτι σου ἀνήκει καί τό ξένο, ὅπως καί εἶναι, τό θεωρήσεις ξένο, κανεῖς δέ θά σου ἐπιβληθεῖ ποτέ, κανεῖς δέ θά σου γίνῃ ἐμπόδιο, δέν θά ἔχεις παράπονο μέ κανένα, δέ θά κατηγορήσεις κανένα, δέν θά κάνεις τίποτα χωρίς νά τό θέλεις, κανεῖς δέ θά σέ βλάψῃ, ἐχθρό δέ θά ἔχεις οὔτε θά πάθῃς ποτέ καμιά βλάβη.

Δέν ταραίζουν τοὺς ἀνθρώπους τά πράγματα ἀλλά οἱ γνώμες πού σχηματίζουν γιά τά πράγματα· π.χ. ὁ θάνατος δέν εἶναι κάτι φοβερό· ἂν ἦταν, θά φαίνονταν καί τοῦ Σωκράτη φοβερό· ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου, ἐπεὶδὴ εἶναι φοβερή, αὐτὴ μᾶς τρομάζει. Ὅταν λοιπόν συναντοῦμε ἐμπόδια ἢ μᾶς πιάνει ταραχή ἢ λύπη, ποτέ νά μὴν ἀποδίδουμε τὴν αἰτία σέ ἄλλους παρά μόνο στὸν ἑαυτό μας, δηλαδὴ στὶς γνώμες μας. Ὁ ἀπαίδεutos ἄλλους κατηγορεῖ γιά τά δικά του ἀτυχήματα· ἐκεῖνος πού ἄρχισε νά ἐκπαιδεύεται τὸν ἑαυτό του· καί ὁ πεπαιδευμένος οὔτε τὸν ἑαυτό του.

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΑΙΟΣ

Τά εἰς ἑαυτόν 2,17

(Παράφραση Σ. Δέλτα)

Τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἡ διάρκεια εἶναι στιγμὴ, ἡ ὕλη ρευστή, ἡ αἴσθησις ἀμυδρή, ὅλου τοῦ σώματος ἡ σύστασις φτιασμένη γιά νά σαπίσῃ· ἡ ψυχὴ εἶναι σβούρα· ἡ τύχη δέν προβλέπεται καί ἡ φήμη δέν κρίνεται. Μέ λίγα λόγια τοῦ σώματος ὅλα ποταμός καί τῆς ψυχῆς ὄνειρο καί φαντασία· ὁ βίος πόλεμος κι ἐπιδρομὴ ἀπὸ ξένους καί ἡ φήμη μετὰ θάνατο λήθη. Τί λοιπόν μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσῃ ; Ἕνα καί μόνο, ἡ φιλοσοφία. Καί τοῦτο ὅσο κρατοῦμε τό ἐσωτερικό μας δαιμόνιο μακριὰ ἀπὸ ἀτιμία καί βλάβη, δυνατότερο

ἀπό ἡδονές καί πόνους· νά μήν κάνει τίποτα ὅπως τύχει, οὔτε μέ ψευτιές καί μέ ὑποκρισία, καί νά μή χρειάζεται ἄλλοι νά κάνουν ἢ νά μήν κάνουν κάτι. Ἐπίσης τά συμβάντα καί τά μοιραῖα νά τά παραδέχεται, γιατί ἔρχονται ἀπ' ἐκεῖ ἀπ' ὅπου κι αὐτός ἦλθε· κι ἀπάνω ἀπ' ὅλα τόν θάνατο μέ ἡρεμῇ γνώμῃ νά τόν περιμένει, ὅχι ὡς ἄλλο τι παρά ὡς διάλυση τῶν στοιχείων, ἀπό τά ὁποῖα κάθε ζῶο συνίσταται. Ἄν λοιπόν γιά τά στοιχεῖα χωριστά δέν εἶναι τίποτα τό φοβερό, ἀκατάπαστα νά μεταβάλλονται σέ κάτι ἄλλο, γιατί νά φοβᾶται κανεῖς τή μεταβολή καί τή διάλυση τοῦ συνόλου : Εἶναι πράγμα φυσικό καί κακό δέν ἔρχεται ἀπό τή φύση.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τῆς στωικῆς ἠθικῆς μέ τήν ἀριστοτελική καί συζήτηση πάνω στήν ἀριστοτελική ἔννοια τῆς εὐθύνης καί στή στωική ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.
2. Ἡ φύση τῆς ψυχῆς στό Χρύσιππο σέ σχέση μέ τίς θεωρίες τοῦ Ἡρακλείτου καί τῶν Ἀτομικῶν.
3. Αἴσθησις καί γνώσις στόν Ἀριστοτέλη καί στό Ζήνωνα. Ὁμοιότητες καί διαφορές.
4. Γνώσις - ἀρετή - εὐτυχία στόν Ἀριστοτέλη καί στό Ζήνωνα. Ὁμοιότητες καί διαφορές.
5. Σύγκριση τῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Παναίτιου μέ ἐκείνη τοῦ Ποσειδωνίου.
6. Συζήτηση πάνω στή θέση τοῦ Ἐπικτήτου : Δέ μᾶς ταρασσούν τά πράγματα, ἀλλά ἡ γνώμη ποῦ ἔχουμε γι' αὐτά. Σχέση γνώσης καί εὐτυχίας. Ἀναζήτηση τῆς ιδέας αὐτῆς στά συστήματα τῆς Ἀττικῆς φιλοσοφίας.
7. Συζήτηση πάνω στήν ἀντίληψη τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου γιά τήν ἀποστολή τῆς φιλοσοφίας.

2. Ε Π Ι Κ Ο Υ Ρ Ο Σ

Γ' Ἐπιστολή 127 - 132

(Ἐλεύθερη ἀπόδοση Χ. Θεοδωρίδου)

Ἀπό τίς ἐπιθυμίες ἄλλες εἶναι φυσικές, ἄλλες μάταιες. Ἀπό τίς φυσικές ἄλλες ἀναγκαῖες, ἄλλες μονάχα φυσικές. Ἀπό τίς ἀναγκαῖες ἄλλες ἀναγκαῖες γιά τήν εὐδαιμονία, ἄλλες γιά τήν ἀνενοχλησία τοῦ κορμιοῦ, ἄλλες γιά τήν ἴδια τή ζωή. Αὐτῶν ἡ καλοστήριχτη μελέτη καταφέρνει νά ἐξαρτήσῃ κάθε προτίμησις κι ἀποφυγή ἀπό τήν υἰεῖα τοῦ κορμιοῦ κι ἀπό τήν ἀταραξία τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ αὐτός εἶναι ὁ τελειωτικός σκοπός τῆς μακάριας ζωῆς. Γιατί ὅλα τά κάνουμε γι' αὐτό καί μόνο, νά μήν πονοῦμε καί νά μήν τα-

ραζόμαστε. 'Αφοῦ μιά τό ἀσφαλίσουμε αὐτό, καλμάρει ἡ βαρυχειμωνιά τῆς ψυχῆς, γιατί δέν ἔχουμε τίποτε πού νά τρέχουμε νά τό κυνηγοῦμε καί νά γυρεῖουμε κάτι γιά νά συμπληρώσει τό ἀγαθό τῆς ψυχῆς καί τοῦ κορμιοῦ. 'Επειδὴ τότε μονάχα χρειαζόμαστε τήν ἡδονή, ὅταν πονοῦμε ἀπό τή στέρησή της. "Όταν ὅμως δέν ὑποφέρουμε, δέν τή χρειαζόμαστε. Καί γι' αὐτό τήν ἡδονή τή λέμε ἀρχή καί σκοπό τῆς μακαρισμένης ζωῆς. Γιατί αὐτὴν τήν ἀναγνωρίσαμε πρῶτο καί γεννημένο μαζί μας ἀγαθό κι ἀπ' αὐτὴν ξεκινοῦμε γιά κάθε προτίμηση κι ἀποφυγή καί σ' αὐτὴν κατασταλάζουμε παίρνοντας κανόνα τό συναίσθημα γιά νά βαθμολογήσουμε τό κάθε ἀγαθό. Κι ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι τό πρῶτο κι ἐμφυτο ἀγαθό, δέν πιανόμαστε ἀπὸ κάθε ἡδονή, παρὰ εἶναι περιστάσεις πού πολλές ἡδονές τίς παρατρέχουμε, ὅταν βλέπουμε πῶς θά ἔχουν γιά συνέπεια μεγαλύτερες ἐνοχλήσεις. Πολλοὺς πάλι πόνους τοὺς ἔχουμε γιά καλύτερους ἀπὸ τίς ἡδονές, ὅταν τοὺς πόνους πού ὑποφέρουμε καιρό τοὺς ἀκολουθεῖ μεγαλύτερη ἡδονή. Κάθε λοιπὸν ἡδονή, ἐπειδὴ ἔχει φύση συγγενική μ' ἐμᾶς, εἶναι κάτι καλὸ, ὅχι ὅμως ἡ καθεμιὰ καλὴ γιά νά τὴ διαλέξουμε. Τό ἴδιο κάθε πόνος εἶναι κακὸ, ὅχι ὅμως τέτοιος πάντα γιά νά τὸν ἀποφεύγουμε. Αὐτὰ ὅλα ἐπιβάλλεται νά κριθοῦν μέ τὴ συμμέτρηση καί τὸν προσεχτικὸ ὑπολογισμό τοῦ τί συμφέρει καί τί δέν συμφέρει. Εἶναι περιστάσεις πού καταπιανόμαστε μέ τό καλὸ σὰν νά εἶναι κακὸ, μέ τό κακὸ ἀντίθετα σὰν νά εἶναι καλὸ. Καί τὴν ὀλιγάρκεια τὴν ἔχουμε γιά μεγάλο καλὸ, ὅχι γιά νά ζοῦμε πάντα μέ λίγα, παρὰ σὰ δέν ἔχουμε τὰ πολλὰ νά εὐχαριστιόμαστε μέ τὰ λίγα, πιστεύοντας ἐίλικρινὰ πῶς τὴν πολυτέλεια τὴν χαίρουνται πιὸ εὐχάριστα ὅσοι τὴ χρειάζονται λιγότερο καί πῶς τό φυσικὸ τό πορίζεται κανεὶς εὐκολα, τό μάταιο ὅμως δύσκολα. Γιατί τὰ λιτὰ φαγητὰ δίνουν τὴν ἴδια εὐχαρίστηση μέ τὰ πολυδάπανα δεῖπνα, ὅταν παραμερίζουν ὁλότελα τό δυσάρεστο αἶσθημα τῆς πείνας. Ψωμί καί νερό δίνουν τὴν ἴδια εὐχαρίστηση, ὅταν τὰ παίρνει κανεὶς τὴν ὥρα πού τὰ χρειάζεται. Τό νά συνηθίζει λοιπὸν κανεὶς μέ ζωὴ ἀπλή κι ὅχι πολυδάπανη εἶναι ὠφέλιμο στὴν ὑγεία, κάνει τὸν ἄνθρωπο ἄοκνο στὶς ὑποχρεώσεις τῆς ζωῆς, κι ὅταν πότε πότε μᾶς δίνεται εὐκαιρία γιά πλουσιότερο φαγοπότι, μᾶς κάνει πιὸ καλοδιάθετους καί μᾶς ὀπλίζει μέ θάρρος στὶς ἰδιοτροπίες τῆς τύχης.

Όταν λοιπόν λέμε πώς ή ήδονή είναι σκοπός της ζωής, δεν έννοούμε τίς ήδονές των άσωτων ούτε τίς κολλημένες στην απόλαυση, όπως νομίζουν μερικοί άπληροφόρητοι ή αντίθετοι ή όσοι σκόπιμα παραμορφώνουν τίς γνώμες μας, παρά τό νά μήν ύποφέρουμε στό σώμα καί νά μήν ταραζόμαστε στην ψυχή. Δέν είναι τά μεθύσια καί τ' άδιάκοπα ξεφαντώματα ούτε ή απόλαυση (.) γυναικών ούτε ψαριών καί των άλλων, όσα προσφέρει πλούσιο τραπέζι, πού γεννούν την εύχάριστη ζωή, παρά νηφάλιο λογικό, πού έρευνά στό βάθος τίς αίτίες γιά την κάθε προτίμηση ή άποφυγή καί διώχνει τίς φαντασιοκοπίες, πού είναι άφορμές γιά τίς μεγάλες ψυχικές ταραχές. Αυτών όλων άρχή καί τό μεγαλύτερο καλό είναι ή φρονιμάδα. Γι' αυτό καί από τή φιλοσοφία ψηλότερα στέκεται ή φρονιμάδα, κι άπ' αυτήν ξεκινούν οί άλλες άρετές, πού διδάσκουν πώς δέν μπορεί νά ζει κανείς εύχάριστα, χωρίς νά ζει φρόνιμα, ήθικά καί δίκαια, ούτε φρόνιμα, ήθικά καί δίκαια, χωρίς εύχάριστα. Οί άρετές καί ή εύχάριστη ζωή φυτρώνουν άπ' την ίδια ρίζα κι ή εύχάριστη ζωή είναι άχώριστη άπ' αυτές.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση της θεωρίας της ήδονής του Έπικούρου μέ την ήθική των Στωικών. Όμοιότητες καί διαφορές.
2. Σχέση γνώσης καί ήδονής στον Έπίκουρο.
3. Τό πρόβλημα του θανάτου στον Έπίκουρο καί στους νεώτερους Στωικούς.
4. Συζήτηση πάνω στην προσπάθεια άπελευθερώσεως του ανθρώπου από τό άγχος μέ τή βοήθεια της έπιστήμης κατά τή μέθοδο του έπικούρειου διαφωτισμού.

3. Σ Κ Ε Π Τ Ι Κ Ο Ι

ΣΕΞΤΟΣ Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ

Πυρρώνειοι ύποτυπώσεις 1,21-24

(Μετάφραση Ε.Ν. Ρούσσου)

Γιά τό κριτήριο του Σκεπτικισμού

“Ότι λοιπόν μένουμε προσκολλημένοι στα φαινόμενα, είναι φανερό από αυτά πού λέμε γιά τό κριτήριο του Σκεπτικισμού. Καί

κριτήριο λέμε δυό πράγματα, ένα αυτό που παίρνουμε για πιστοποίηση υπάρξεως ή ανυπαρξίας, πράγμα που θά μᾶς ἀπασχολήσει στὸν ἀντιρρητικό λόγο, καί ένα αυτό που ἀναφέρεται στὴν πράξη καί που ἀκολουθώντας το στὴ ζωὴ ἄλλα κάνουμε, ἄλλα ὄχι, καί αυτό μᾶς ἀπασχολεῖ τώρα. Λέμε λοιπὸν κριτήριο τοῦ Σκεπτικισμοῦ τὸ φαινόμενο, ὀνομάζοντας ἔτσι σχετικὰ τὴν παράστασή του· γιατί, καθὼς αὐτὴ ἀκουμπᾷ σ' ἓνα αἶσθημα καί σ' ἓνα ἀθέλητο πάθημα, εἶναι ἀνεξερευνήτη. Γι' αὐτὸ κανεὶς ἴσως δέν ἀμφισβητεῖ ὅτι τὸ πράγμα φαίνεται τέτοιο ἢ τέτοιο, συζητοῦμε ὅμως γιὰ τὸ ἂν αὐτὸ εἶναι τέτοιο που φαίνεται.

Μένοντας λοιπὸν προσκολλημένοι στὰ φαινόμενα, ζοῦμε χωρὶς δογματισμούς σύμφωνα μὲ τὸν καθιερωμένο κανόνα ζωῆς, γιατί δέν μπορούμε νὰ εἴμαστε τελείως ἄπρακτοι. Καί αὐτὸς ὁ καθιερωμένος κανόνας ζωῆς φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα μέρη· τὸ πρῶτο, ἀναφέρεται στὴν καθοδήγησή μας ἀπὸ τὴ φύση, τὸ δεύτερο στὶς ἀνάγκες που αἰσθανόμαστε, τὸ τρίτο στὴν παράδοση τῶν νόμων καί τῶν ἐθίμων καί τὸ τέταρτο στὴν ἐκμάθηση τεχνῶν. Στὴν καθοδήγησή μας ἀπὸ τὴ φύση ἀναφέρεται τὸ γεγονός ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴ φύση αἰσθανόμαστε καί ἀντιλαμβανόμαστε, στὶς ἀνάγκες που αἰσθανόμαστε ἀναφέρεται τὸ γεγονός ὅτι ἡ πείνα μᾶς ὁδηγεῖ στὴν τροφή καί ἡ δίψα σ' αὐτὸ που πρέπει νὰ πιοῦμε, στὴν παράδοση τῶν νόμων καί τῶν ἐθίμων ἀναφέρεται τὸ γεγονός ὅτι δεχόμαστε στὴ ζωὴ μας τὴν εὐσέβεια ὡς καλὸ καί τὴν ἀσέβεια ὡς κακὸ, στὴν ἐκμάθηση τεχνῶν ἀναφέρεται τὸ γεγονός ὅτι δέν παραμένουμε ἀδρανεῖς ὡς πρὸς τίς τέχνες που μᾶς παραδίνονται. Ὅμως αὐτὰ ὅλα τὰ λέμε χωρὶς νὰ δογματίζουμε.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τὸ κριτήριο τοῦ Σκεπτικισμοῦ.
2. Σύγκριση τῆς σκεπτικῆς θεωρίας γιὰ τὴ γνώση μὲ τὸ «Περὶ τοῦ μὴ ὄντος» τοῦ Γοργία.
3. Φαινόμενα καί οὐσία στοὺς Σκεπτικούς καί στὸν Πλάτωνα.
4. Ὁ «καθιερωμένος κανόνας ζωῆς» στὸ Σέξτο καί τὸ πρόβλημα τῆς Ἠθικῆς. Ἐνστικτο - συνήθεια - παράδοση - εὐθύνη ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πράξης.
5. Σοφιστικὴ καί Σκεπτικισμός.

4. ΝΕΟ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ

ΠΛΩΤΙΝΟΣ

Περί τοῦ καλοῦ 1,20-2,28

(Μετάφραση Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου)

Λέγεται σχεδόν ἀπό ὅλους ὅτι ἡ συμμετρία τῶν μερῶν πρὸς ἀλλήλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον καὶ συνάμα ἡ εὐχροια, τὰ καλὰ χρώματα, δημιουργοῦν τὴν ὁρατὴ ὁμορφιά. Τὸ νὰ εἶναι ὁμορφα τὰ ὁρατὰ πράγματα καθὼς καὶ ὅλα τ' ἄλλα, σημαίνει ὅτι εἶναι συμμετρικά καὶ ὅτι ἔχουν μέσα τους τὸ μέτρο. Γι' αὐτοὺς λοιπὸν πού δέχονται αὐτὴ τὴ θεωρία δέν ὑπάρχει τίποτε ἀπλὸ πού νὰ εἶναι ὁμορφο, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην μόνο τὸ σύνθετο εἶναι ὁμορφο. Ἐπίσης κατ' αὐτοὺς τὸ ὅλον εἶναι ὁμορφο, ἐνῶ τὰ μέρη του δέν μποροῦν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ εἶναι ὁμορφα, ἀλλὰ μόνον τόσο ὅσο συντελοῦν γιὰ νὰ εἶναι τὸ ὅλον ὁμορφο. Ἄν ὁμως εἶναι τὸ ὅλον ὁμορφο, τότε πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὰ μέρη, γιατί ἓνα ὁμορφο δέν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄσχημα μέρη, ἀλλὰ ἡ ὁμορφιά πρέπει νὰ τὰ διαπερνάει ὅλα. Ἀλλωστε τὰ ὁμορφα χρώματα, καθὼς καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ εἶναι ἀπλά καὶ τὸ κάλλος τους δέν ἔρχεται ἀπὸ τὴν συμμετρία, θὰ πρέπει νὰ μὴν εἶναι γι' αὐτοὺς ὁμορφα. Καὶ τότε τὸ λαμποκόπημα τῆς νύχτας ἢ τὰ ἄστρα πῶς γίνεται νὰ εἶναι ὁμορφα ; Ἐπίσης θὰ ἔπρεπε τότε καὶ ἀπὸ τίς φωνές νὰ φύγει τὸ ἀπλό, ἂν καὶ ὁ κάθε φθόγγος ἀπ' αὐτοὺς πού εἶναι μέσα στὸ ὁμορφο ὅλον εἶναι ὁμορφος καὶ ἀπὸ μόνος του. Ἐπίσης, ἐπειδὴ τὸ ἴδιο πρόσωπο φαίνεται ἄλλοτε ὁμορφο καὶ ἄλλοτε ἄσχημο χωρὶς νὰ μεταβληθεῖ ἡ συμμετρία τῶν μερῶν του, θὰ πρέπει πάντως νὰ εἰπεῖ κανεὶς ὅτι τὸ ὁμορφο προστίθεται στὸ σύμμετρο ὡς κάτι χωριστό καὶ τὸ σύμμετρο εἶναι ὁμορφο ἐξαιτίας ἐνός ἄλλου.

Ὅταν τώρα αὐτοὶ προχωροῦν πρὸς πέρα στὶς ὁμορφες ἀπασχολήσεις καὶ στοὺς ὁμορφους λόγους καὶ θεωροῦν καὶ ἐδῶ ὡς αἰτία τῆς ὁμορφιᾶς τὴν συμμετρία, τότε τί συμμετρία μπορεῖ νὰ εἰπεῖ κανεὶς ὅτι ὑπάρχει μέσα στὶς ὁμορφες ἀπασχολήσεις, στοὺς νόμους, στὰ μαθήματα καὶ στὶς ἐπιστῆμες ; Καὶ μπορεῖ τὰ θεωρήματα νὰ εἶναι σύμμετρα μεταξύ τους, νὰ εἰποῦμε ὅτι εἶναι σύμμετρα, ἐφ' ὅσον συμφωνοῦν. Ἀλλὰ καὶ τὰ κακὰ θεωρήματα συμφωνοῦν μεταξύ τους

Ἔτσι π.χ. οἱ δύο προτάσεις : ἡ σωφροσύνη εἶναι ἡλιθιότης καί ἡ δικαιοσύνη εἶναι σπουδαία εὐθήθεια συμφωνοῦν πλήρως καί εἶναι ὁμόλογες ἡ μία μέ τήν ἄλλη. Κάθε ἀρετή εἶναι ὁμορφιά τῆς ψυχῆς καί μάλιστα ἀληθινότερη ἀπό τά πράγματα πού ὀνομάσαμε πρίν. Ἀλλά πῶς εἶναι αὐτή σύμμετρη μέ αὐτά ; Ἀκόμη καί ἂν ἔχει περισσότερα μέρη, δέν μποροῦν αὐτά νά εἶναι οὔτε ὡς ἀριθμοί συμμετρικά. Γιατί κατά ποιά ἀναλογία θά ἦταν δυνατόν νά γίνεи μιὰ σύνθεσις ἢ μιὰ κράσις τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ; Καί τότε τί θά ἦταν τό κάλλος τοῦ νοῦ, ὅταν αὐτός εἶναι μόνος του καί χωριστός ;

Ἄς γυρίσουμε λοιπόν πάλι ἐκεῖ ἀπό ὅπου ξεκινήσαμε καί ἄς εἰποῦμε πρῶτα, τί εἶναι ἡ ὁμορφιά τῶν σωμάτων. Γιατί ὑπάρχει κάτι ὁμορφο πού μᾶς γίνεται αἰσθητό μέ τήν πρώτη ματιά. Καί αὐτό εἶναι πού καταλαβαίνει ἡ ψυχή καί τό ἐκφράζει καί ἐπειδὴ τό γνωρίζει, τό ἀποδέχεται, καί εἶναι ὡσάν αὐτή νά προσαρμόζεται σ' αὐτό. Ὄταν τουναντίον ρίξει τό βλέμμα τῆς ἐπάνω στό ἄσχημο, τότε ἡ ἴδια μαζεύεται στόν ἑαυτό της καί τό ἀρνεῖται καί τό ἀποκρούει, ἐπειδὴ δέν συμφωνεῖ καί εἶναι ξένη πρὸς αὐτό. Λέγομε λοιπόν τώρα ὅτι, ὅταν ἡ ψυχή εἶναι ὅ,τι εἶναι ἡ οὐσία της, καί τοῦτο σημαίνει, ὅταν ἡ ψυχή εἶναι πρὸς τό μέρος τῆς οὐσίας, πού εἶναι ἀνώτερη ἀπ' ὅσα ὑπάρχουν στίς αἰσθήσεις, τότε, γιά ὅ,τι συγγενικό ἰδεῖ ἡ ἰχνος τοῦ συγγενικοῦ, χαίρεται καί ταρασσεται καί ἀναφέρει αὐτό πού βλέπει στόν ἑαυτό της καί ξαναθυμᾶται τόν ἑαυτό της καί τὰ δικά της. Ἀλλά πῶς μπορεῖ νά ὑπάρχει ὁμοιότης τῶν πραγμάτων αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ κόσμου μέ τὰ ὁμορφα τοῦ νοητοῦ κόσμου ; Καί ἂν ὑπάρχει βέβαια ὁμοιότης, τότε θά εἶναι ὅμοια. Ἀλλά πῶς γίνεται νά εἶναι ὁμορφα κι ἐκεῖνα κι αὐτά ἐδῶ, δηλαδή καί τὰ νοητά καί τὰ αἰσθητά ; Τοῦτο γίνεται μέ τή συμμετοχή ὧν αὐτῶν στήν ἰδέα τοῦ καλοῦ. Γιατί κάθε ὁμορφο προώρισταί νά δέχεται τή μορφή καί τήν ἰδέα. Ἐφ' ὅσον λοιπόν τοῦτο δέν ἔχει καμιά συμμετοχή στήν ἰδέα καί στή μορφή, εἶναι ἄσχημο καί παραμένει ἔξω τοῦ θεῖου λόγου. Τοῦτο εἶναι τό ὧλωσιόλου ἄσχημο. Ἄσχημο εἶναι ἐπίσης κι ἐκεῖνο πού δέν ἐξουσιάζηκε ἀπόλυτα ἀπό τή μορφή καί τήν ἰδέα, ἐπειδὴ δέν ἀνέχεται ἡ ὕλη νά ἐξουσιασθεῖ πλήρως ἀπό τή μορφή.

Ὄταν ὁμως ἡ ἰδέα τό πλησιάσει καί τό συντάξει σέ ἐνότητα μέ τή σύνθεσή του ἀπό τὰ πολλά μέρη καί τό φέρει στήν ἐντέλεια καί

τό κάνει ένα και όμολογο μέ τόν έαυτό του, έπειδή είναι κι αύτή ένα μέ τόν έαυτό της, πρέπει κι αυτό πού μορφώνει, όσον γίνεται, έφ' όσον άποτελείται από πολλά, νά τό κάνει ένα. "Όταν έτσι τό φέρει σέ ένότητα, τότε εμφανίζεται επάνω του τό κάλλος και δίνει τό είναι του και στά μέρη και στό όλον. "Όταν πάλι ή ίδια κυριεύσει κάτι πού έχει ένότητα και όμοιομέρεια, τότε τό κάλλος δίνει τό είναι του στό όλον. "Έτσι, π.χ. όπως ή όμορφιά μέ τήν τέχνη δίδεται στό όλον μις οικίας μαζί μέ τά μέρη της και όπως ή φύση δίνει τό κάλλος σέ ένα λίθο, έτσι γίνεται τό όμορφο σῶμα μέ τήν κοινωνία του στη μορφή πού έρχεται από τούς θεούς.

Λ Ε Ξ Ι Λ Ο Γ Ι Ο

Αιτιότητα :

1. Δηλώνει τή σχέση αίτιου καί αποτελέσματος (κατηγορία).
2. Δηλώνει τήν ἀρχή τῆς αιτιότητας : κάθε γεγονός ἔχει ἓνα αἷτιο.
3. Δηλώνει ἓνα νόμο, τό νόμο τῆς αιτιότητας ἢ τοῦ καθορισμοῦ : δηλ. κάθε γεγονός ὑπόκειται σέ φυσικούς νόμους, διέπεται ἀπό τή φυσική νομοτέλεια (ντετερμινισμός).

Ἀντινομία :

1. Στόν Kant σημαίνει : δύο κρίσεις πού ἀποκλείουν ἢ μία τήν ἄλλη, ἐνῶ κατὰ τά φαινόμενα ἰσχύουν καί οἱ δύο.
2. Στή σύγχρονη λογική : μία ἀντίφαση πού ἀποδείχεται λογικά (μαθηματικές ἀντινομίες).
3. Γενικότερα : πάλι μεταξύ ἀρχῶν, νόμων κ.λπ. (π.χ. ἀντινομία τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ, τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀναγκαιότητας).

Ἀντίθεση :

Στή διαλεκτική τοῦ Hegel ἡ ἄρνηση μιᾶς θέσεως ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στή σύνθεση (θέση - ἀντίθεση - σύνθεση).

Ἀντίφαση :

Ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως : γιά τό ἴδιο πράγμα δέν μπορῶ νά ἀποφανθῶ μαζί θετικά καί ἀρνητικά. Κατά τόν Ἀριστοτέλη ἡ ἀρχή αὕτη εἶναι «βεβαιωτάτη πασῶν».

Ἀπορία :

Α - πόρος, (πέραςμα μέσο). Δυσκολία πού πρέπει νά λύσουμε (Ἀριστοτέλης). Λογική δυσκολία, ἄλυτο πρόβλημα.

Ἀρχή : (λατιν. *princípio*)

1. Ὁ ὅρος στόν ὁποῖο καταλήγει μέ τήν ἀνάλυση ἢ νόηση ἢ ὁ ὅρος τόν ὁποῖο θέτει ὡς βάση τῆς συνθετικῆς τῆς προβάσεως.
2. Στήν ὄντολογική τῆς σημασία : δηλώνει τό συστατικό στοιχεῖο ἑνός ὄντος.

3. Στην έπιστήμη : δηλώνει μία υπόθεση που έπιδέχεται έπα-
ληθευση, π.χ. ή άρχή του 'Αρχιμήδη, ή άρχή του Pascal
ή άρχή του Carnot.
4. Στην 'Ηθική : μέ κανονιστική σημασία, κανόνας δράσεως (ήθι-
κές άρχές που ρυθμίζουν τίς πράξεις τών ανθρώπων).

A Priori – A Posteriori :

Όροι τής Γνωσιολογίας. Προέρχονται από τούς άριστοτελικούς
«πρότερον» – «ύστερον». Στούς Descartes, Leibniz, Spinoza άνα-
φέρονται στην αίτία καί στό άποτέλεσμα. Στόν Kant ό πρώτος
όρος δηλώνει τό ανεξάρτητο από τήν έμπειρία λογικό στοιχείο,
ό δεύτερος τό στοιχείο που δίνουν οί αίσθήσεις.

Αυτόνομία :

Στήν 'Ηθική ό όρος σημαίνει ότι ή βούληση μπορεί νά αυτόπροσ-
διορίζεται άναγνωρίζοντας τήν άξία ενός καθολικού ήθικου νόμου.

Διαλεκτική : Τέχνη του διαλόγου (γενικά)

1. Στόν Πλάτωνα : ή διαλογική μορφή που παίρνει ή αναζή-
τηση τής αλήθειας.
2. Στόν Kant έχει δύο σημασίες : α) είναι ή διαδικασία μέσω
τής οποίας ό λόγος περιπλέκεται σέ άντιφάσεις καί β) ή μέ-
θοδος μέ τήν οποία ό λόγος ανακαλύπτει τίς άντιφάσεις.
3. Στό Hegel δέν είναι ή τυπική μέθοδος, άλλ' ή πορεία του ίδιου
του πνεύματος (που συμπίπτει μέ τό Είμαι) μέσα από τή θέση
– άντίθεση – σύνθεση.

Ένόραση :

1. Άμεση σύλληψη (νοητική) ενός άντικειμένου
2. Θέαση του όντος (μυστικισμός).
3. Άμεση συνείδηση, θέαση ενός όντος καί σχεδόν ταύτιση μέ
αυτό (Bergson).

Ίδέα :

1. Όρατή μορφή, είδος.
2. Αίώνιο πρότυπο ενός πράγματος (Πλάτων).
3. Από τό τέλος του 17ου αί. κάθε άντικείμενο τής νοήσεως.

4. 'Ο Kant ονομάζει υπερβατικές ιδέες τις έννοιες του Καθαρού Λόγου, οι οποίες υπερβαίνουν τα όρια της έμπειρίας, π.χ. ή ένότητα του νοούντος υποκειμένου.

Καθαυτό :

Στήν προκαντιανή φιλοσοφία «πράγμα καθαυτό» σημαίνει αυτό που μπορεί νά συλλάβει μόνο ή καθαρή νόηση ως *οντως ον*. Στόν Kant τό «πράγμα καθαυτό» είναι μιά όριακή έννοια, είναι ένα Χ γιά τό όποιο βέβαια δέν μπορούμε νά γνωρίσουμε τίποτε.

Λόγος :

1. 'Η νοητική ικανότητα, ιδιαίτερο γνώρισμα του ανθρώπου.
2. 'Ικανότητα σωστής κρίσεως (Descartes). 'Ο όρος διακρίνεται από τό πάθος καί τήν παραφροσύνη.
3. Σύστημα *a priori* άρχών, του οποίου ή αλήθεια δέν εξαρτάται από τήν έμπειρία.

Μέθεξις :

Σχέση των αίσθητων πραγμάτων (των «ειδώλων») μέ τις ιδέες, τά άρχέτυπα («παραδείγματα»). 'Ο όρος είναι πλατωνικός.

Μεταφυσική :

1. 'Ο όρος προήλθε από τό όνομα που δόθηκε στό έργο του 'Αριστοτέλη, τό όποιο στή συλλογή του 'Ανδρονίκου του Ροδίου (1 αί. π.Χ.) άκολουθοϋσε τό έργο Φυσική 'Ακρόασις (τά Φυσικά). Στό Μεσαίωνα ό όρος άποδόθηκε στήν Πρώτη Φιλοσοφία του 'Αριστοτέλη που έχει ως αντικείμενο τό *ον η ή ον* καί τό *θεο*.
2. Γνώση της ούσίας των *οντων*.
3. Γνώση του 'Απολύτου.
4. 'Απόλυτη γνώση που μς δίνει ή άμεση *ένόραση* των πραγμάτων.

Μορφή (-ύλη) :

1. Στόν 'Αριστοτέλη : ή ούσία των *οντων*, ή όποία προσδιορίζει τήν ύλη καί τήν κάνει νά είναι αυτό που είναι.

2. Στόν Kant : τό a priori λογικό στοιχείο τῆς γνώσεως. "Υψηλὸν εἶναι τό ἐμπειρικό, a posteriori στοιχείο.

Ντετερμινισμός :

Ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης (βλ. αἰτιότητα), ἡ ὁποία δηλώνει ὅτι κάθε γεγονός στόν κόσμο διέπεται ἀπό μία φυσική νομοτέλεια. Στὴ σύγχρονη Μικροφυσικὴ κλονίστηκε ἡ ἀρχὴ τοῦ καθορισμοῦ γιατί, λόγω τῶν σχέσεων τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg καθίσταται προβληματικὴ – ἂν ὄχι ἀδύνατη – ἡ συνεχὴς χωροχρονικὴ περιγραφή τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἔτσι οἱ προβλέψεις μας ἀναφέρονται ὄχι σὲ ἐπὶ μέρους φαινόμενα ἀλλὰ σὲ ὁμαδικὰ φαινόμενα.

Οὐσία :

Ὑψή, φύση ἑνός πράγματος, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τό «συμβεβηκός», τό δευτερεύον χαρακτηριστικὸ του. Στὴν ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ἡ οὐσία διακρίνεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἡ ὁποία ἀνάγεται στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου.

Σημειωτικὴ (Σημειολογία) :

1. Ἱατρικὸς ὅρος (Γαλλνός).
2. Μελέτη τῶν σχέσεων τῶν σημείων πρὸς τὸν ἄνθρωπο, πρὸς τὰ ἀντικείμενα ποὺ δηλώνουν καὶ τῶν λογικῶν σχέσεων τῶν σημείων μεταξύ τους.
3. Στὴν ἐρευνα τῆς τέχνης τοῦ λόγου καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τεχνῶν : «Ὁ Mukarovsky, ποὺ ἀνῆκε στόν περίφημο γλωσσολογικὸ κύκλο τῆς Πράγας... ὑπέστηριξε ὅτι ἡ μελέτη τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἔχει ὡς βάση τὴν ἀρχὴ ὅτι τό ἔργο τῆς τέχνης εἶναι σημεῖο καὶ μάλιστα σημεῖο αὐτόνομο καὶ σημεῖο ποὺ ἀνακοινώνει... Τό σημεῖο στίς καλὲς τέχνες δέν εἶναι τό ἔργο ἀντικείμενο, ποὺ εἶναι μόνο τό ἐξωτερικὸ του σύμβολο, ἀλλὰ ὑπάρχει μέσα στὴ συνείδηση μιᾶς ὁλόκληρης κοινωνικῆς ὁμάδας ὡς αἰσθητικὸ ἀντικείμενο... Τό ἐνδιαφέρον τῆς σημειωτικῆς γιὰ τίς καλὲς τέχνες ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ζωηρότατο... προπάντων στοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ στρουκτουραλισμοῦ, τὸν Lévi Strauss, τὸν Ri-

land Barthes και άλλους», Χ. Φλωράτος, 'Η Αισθητική τῶν Στωικῶν, 1973, σελ. 16.

Σχετικοκρατία :

Θεωρία σύμφωνα μέ τήν ὁποία τίποτα δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινό, ἐφόσον μέτρο τῆς ἀλήθειας εἶναι ὁ ἀνθρώπος. 'Η ἀποψη αὕτη ὁδηγεῖ, προκειμένου γιά τή γνώση, στό σκεπτικισμό, προκειμένου γιά τήν ἠθική, στό συμβατισμό καί γιά τή θρησκεία στόν ἀνεκτικότητα.

'Υπερβατικό :

Αὐτό πού ξεπερνᾷ ὄχι ἀπλῶς τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας ἀλλά καί τά ὅρια τῆς α priori δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας καί κατά συνέπεια τῆς γνώσεως.

'Υπερβατολογικό :

Αὐτό πού ἀναφέρεται στήν α priori δυνατότητα τῆς γνώσεως καί πού ξεπερνᾷ τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας. 'Υπερβατολογική φιλοσοφία ὀνομάζεται ἡ κριτική φιλοσοφία τοῦ Kant.

Ψυχοφυσικός παραλληλισμός :

Θεωρία σύμφωνα μέ τήν ὁποία κάθε ψυχικό φαινόμενο βρίσκεται σέ ἄμεση σχέση μέ ἕνα φυσιολογικό καί ἀντίστροφα. 'Η θεωρία ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τόν Bergson, ὁ ὁποῖος διέκρινε τή διαφορά ποιότητας πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ μιά ψυχική καί μιά φυσική κατάσταση.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Α. Είσαγωγή

1. Έννοια καί αντικείμενο τῆς Φιλοσοφίας	σελ.	5
2. Ἐπιστήμη καί Φιλοσοφία	»	11
3. Ἡ ἀξία τῆς Φιλοσοφίας	»	19

Β. Γνωσιολογία

1. Τό πρόβλημα τῆς γνώσεως	»	27
2. Πηγές τῆς γνώσεως. Οἱ σχετικές φιλοσοφικές θεωρίες	»	36
3. Τό πρόβλημα τῆς πραγματικότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου	»	55
4. Τό κύρος τῆς γνώσεως	»	64

Γ. Ἠθική

1. Ἡ ἐννοια τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς	»	70
2. Ἠθική συνείδηση καί ψυχολογική συνείδηση	»	72
3. Παράγοντες τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως	»	79
4. Οἱ ἀξίες καί τὰ συναφή προβλήματα	»	88
5. Οἱ ἠθικοὶ κανόνες	»	93
6. Τό πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως	»	95

Δ' Αἰσθητική

1. Ἐννοια καί αντικείμενο τῆς Αἰσθητικῆς	»	101
2. Ἡ Τέχνη	»	101
3. Τό Ὄρατο	»	116
4. Οἱ αἰσθητικές κατηγορίες	»	122

Ε. Ἡ Φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων

1. Ἡ Προσωκρατική φιλοσοφία	»	126
2. Ἡ Ἀττική φιλοσοφία	»	135
3. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀλεξανδρινῶν καί τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων	»	151

Α. Εισαγωγή	1
Β. Γνωστική	2
1. Το πεδίο της γνώσης	3
2. Πώς ακριβώς η γνώση αποκτάται	4
3. Το πεδίο της γνώσης	5
Γ. Εφαρμογή	6
1. Η εφαρμογή της γνώσης	7
2. Η εφαρμογή της γνώσης	8
3. Η εφαρμογή της γνώσης	9
4. Η εφαρμογή της γνώσης	10
Δ. Αξιολόγηση	11
1. Έννοια και ορισμός της αξιολόγησης	12
2. Η αξιολόγηση	13
3. Το πεδίο	14
4. Οι ελαστικές κατηγορίες	15
Ε. Ήθη και αξίες των Ελλήνων	16
1. Η Προσωπική ελευθερία	17
2. Η Ατομική ελευθερία	18
3. Η ελευθερία των λαϊκών και των επαγγελματιών	19

ΕΚΔΟΣΗ Ε. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΙΑΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ Μ. Α. ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

024000044795